

Ondrej Ficeri
LUNÍK IX zdroj rómskeho geta

LUNÍK

zrod
rómskeho
geta

Ondrej Ficeri
2022

© Autor: Ondrej Ficeri: Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied SAV, v. v. i., Košice
© Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v. v. i., Bratislava
Recenzenti: Alexander Mušínska, Lucia Seglová © Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove

Táto monografia je publikačným výstupom projektu VEGA
2/O084/19 Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska.

Design © Zuzana Chmelová
Tlač: Polygrafické centrum, s. r. o.

ISBN 978-80-89524-74-7
DOI 10.31577/2022.9788089524747
<https://doi.org/10.31577/2022.9788089524747>

**zrod
rómskeho
geta**

Obsah

8	Zoznam tabuliek
9	Zoznam obrázkov
11	Zoznam skratiek
16	Predslov a poďakovanie

I. Termíny, koncepty, metódy

19	• Rómovia, anticiganizmus, segregácia
22	• Mýty a urbánne legendy
24	• Ciele a metódy
27	• Literatúra

II. Košice a Rómovia pred vznikom Luníka IX

31	• 1918 – 1948: V kapitalistických podmienkach
36	• 1958 – 1965: Vnútromestský rozptyl
41	• 1965 – 1970: „Uznesenie ÚV KSČ, ktoré za základ asimilácie cigánov vytýčilo rozptyl, je v podmienkach Košíc neúčinné“

III. Idea novej rómskej štvrte a jej realizácia

51	• 1970 – 1975: „Sídliisko ABC Myslava pre cigánskych obyvateľov“
59	• Luník IX: „Urobíme dobrú vec nielen pre mesto, ale aj pre samotných cigánov“
68	• Mýtus o nadštandardnosti Luníka IX
71	• „Zápach zamoril ovzdušie“ – sídlisko pod skládkou odpadov

IV. Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

77	• 1980: „Môže to mať nedežierne následky“
83	• 1981: Logistika vymiestnenia rómskych rodín na Luník IX
86	• Hľadanie dodatočného rasového priestoru
90	• 1982: Kauza Luník IX – hasenie symptómov anómie
98	• 1983: Vplyv kauzy Luník IX na vládne rómske politiky
102	• 1984 – 1989: „V takých podmienkach je mimoriadne ťažké hľadať optimálne formy koexistencie dvoch skupín obyvateľov s odlišnými potrebami“
115	• 1988 – 1999: Návrat k idei rómskeho sídliska Luník IX
129	Záver
133	Prílohy
147	Zdroje

Zoznam tabuliek

	Populačná tabuľka – počet Rómov v Košiciach v 20. storočí.
Tabuľka 1.	Komparácia typológie rómskych rodín na mestskej, krajskej a celoštátnej úrovni v roku 1967.
Tabuľka 2.	Roztriedenie rómskych obyvateľov podľa stupňa akulturácie v Tábore a návrh riešenia bytovej otázky z roku 1965.
Tabuľka 3.	Rómske osady na území okresu Košice-mesto k 30. 6. 1977.
Tabuľka 4.	Náhradné byty pre rómskych obyvateľov v okrese Košice-mesto za roky 1972 – 1977.
Tabuľka 5.	Návrh riešenia bytového problému pri likvidácii cigánskych chatrčí – výhľadový plán potreby náhradného bývania v okrese Košice-mesto v jednotlivých rokoch 1979 až 1990.
Tabuľka 6.	Účelové prerozdelenie bytov podľa bytových sekcií na Luníku IX v rokoch 1980 – 1981.
Tabuľka 7.	Byty na Luníku IX podľa veľkostnej kategórie.
Tabuľka 8.	Prvá etapa pridelenia bytov rómskym rodinám na Luníku IX – august 1981.
Tabuľka 9.	Vyplatené dávky sociálneho zabezpečenia pre rómskych obyvateľov v porovnaní s celkovou výplatom dávok na území okresu Košice-mesto za rok 1981.
Tabuľka 10.	Prehľad o rodinách na Luníku IX úradmi považovaných za problémové z 5. 6. 1982.
Tabuľka 11.	Lokality pre výstavbu nižkoštandardných bytových domov v obvodoch Košíc v roku 1985.
Tabuľka 12.	Typológia rómskych rodín podľa stupňa asimilácie voči majorite z úradného súpisu Rómov v Košiciach v roku 1967.
Tabuľka 13.	Komparácia typológie rómskych rodín v roku 1965 a 1967.
Tabuľka 14.	Počet rómskych obyvateľov podľa obvodov v okrese Košice-mesto k 31. 12. 1981.
Tabuľka 15.	Počet Rómov v obvodoch okresu Košice-mesto v roku 1985.
Tabuľka 16.	Počet rómskych rodín podľa obvodov okresu Košice-mesto v roku 1985.

8

Luník IX — zrod rómskeho geta

Zoznam obrázkov

Obal, predná strana: Autor: Štefan Cmorjak. Krčméryho ulica na Luníku IX, 1986.
Obal, zadná strana: OAPVB, Mapa Luník IX, 1:2000, prelom 80. a 90. rokov 20. storočia.

Obrázok	Zdroj	Textový popis pod obrázkom
Obrázok 1	Autor: Štefan Cmorjak	-
Obrázok 2	Autor: Štefan Cmorjak	Výstavba detského ihriska na styku Hrebendovej a Krčméryho ulice, 1983
Obrázok 3	Autor: Ondrej Ficeri	-
Obrázok 4	Štampach, František. Cikáni v Československé republice. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, s. Tab. XII. Foto: Kraft.	Domy rómskych primášov v prednej časti Tábora, 20. roky 20. storočia
Obrázok 5	Archív Ota Povolného. Ulice na fotografiách zo skupiny Kaschau – Kassa – Košice. Dostupné na internete: https://foto-ulic.appspot.com/app/stranky/zoznam.html .	Horná časť Tábora, vzdialenejšia od centra mesta, 70. roky 20. storočia
Obrázok 6	Archív Ota Povolného. Ulice na fotografiách zo skupiny Kaschau – Kassa – Košice. Dostupné na internete: https://foto-ulic.appspot.com/app/stranky/zoznam.html .	Okrsk Luník V v rámci Terasy bol v 60. rokoch adeptom na ubytovanie rómskych rodín z Tábora
Obrázok 7	AMK, f. Zbierka máp a plánov. Orientačný plán mesta Košíc, 1945.	Košický Tábor – zmes úzkych uličiek medzi Štúrovou a Delostreleckou (Žižkovou) ulicou po 2. svetovej vojne. Hrubou čiarou trať električky č. 6
Obrázok 8	Archív ÚHA, Sociologický prieskum cigánskeho obyvateľstva, 1972.	Typológia rómskych rodín podľa sociologického prieskumu v obvode Staré mesto, 1972. I. kategória – modrá, II. – zelená, III. – červená farba
Obrázok 9	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Sídliisko IBV ABC Myslava PÚP, 1973	Podrobný územný plán rómskej štvrte ABC Myslava z roku 1973
Obrázok 10	Archív ÚHA, Sídliisko IBV ABC Myslava PÚP, 1973	Návrh dvojdomu, 1973
Obrázok 11	Archív ÚHA, Sídliisko IBV ABC Myslava PÚP, 1973	Návrh rodinného domu, 1973
Obrázok 12	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Luník IX – Košice. Rozšírenie územia, II. etapa. Sídliisko Myslava ABC. Komplexný urbanistický návrh, 1975.	Pavlačové bytové objekty z roku 1975. Ich priestorové usporiadanie bolo navrhnuté odlišne od neskoršieho Luníka IX
Obrázok 13	AMK, Luník IX. Zastavovací plán, Stavoprojekt, 1977.	Definitívna verzia zastavovacieho plánu sídliska Luník IX z roku 1977
Obrázok 14	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Luník IX pri pohľade od Luníka VIII, 1983. ZŠ na Podjavorinskej ulici odovzdaná do užívania v septembri 1983
Obrázok 15	Autor: Štefan Cmorjak	Autor Štefan Cmorjak. Krčméryho ulica.
Obrázok 16	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Predzáhradky na Krčméryho ulici, v pozadí Hrebendova ulica, 1986
Obrázok 17	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Pohľad zo sídliska na sever, v pozadí skládka odpadov pre mesto Košice, 1988
Obrázok 18	AMK, f. Mapy. Smerný územný plán 1972.	Smerný územný plán mesta Košíc, verzia 1971. Na začiatku 70. rokov sa neuvažovalo s obytnou funkciou v priestore, kde bol neskôr postavený Luník IX
Obrázok 19	ŠAvK, f. Vsl. KNV, odbor výstavby, registre projektov a máp, šk. 87.	text totožný s Obrázkom 18
Obrázok 20	Archív Ota Povolného. Ulice na fotografiách zo skupiny Kaschau – Kassa – Košice. Dostupné na internete: https://foto-ulic.appspot.com/app/stranky/zoznam.html . Autor: Jaro Baláž.	Autor: Jaro Baláž. Sídliisko Dargovských hrdinov v roku 1985. Na jednom z okrskov druhého najväčšieho sídliska mesta plánovali košické politické elity sústrediť rómske rodiny podobne ako na Luníku IX

9

Obrázok 21	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Luník IX v roku 1983. V popredí základy budúceho kultúrneho strediska, v strede MŠ, v pozadí skládka odpadov
Obrázok 22	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Luník IX – Košice, Rozšírenie územia, Luník IX – II. etapa. 1980	Projekt rozšírenia Luníka IX o II. okrsok z roku 1980
Obrázok 23	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Trieda materskej školy a detských jaslí pre nerómske deti v roku 1982
Obrázok 24	Archív ÚHA, Spis s názvom Akcia „C“.	Lokality vytypované Útvárom hlavného architekta pre výstavbu domov pre Rómov
Obrázok 25	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Urbanistická štúdia zástavby rodinných domov Pereš – Lorinčík, 1983	Projekt „ekonomického rodinného domu“ pre Rómov z roku 1983
Obrázok 26	Archív ÚHA, Alternatíva 4, Pavlačový obytný dom, Krásna. Nedatované.	Alternatívne rozloženie pavlačových bytových domov pre Rómov v Krásnej na Golianovej ulici. Napokon sa v tejto lokalite realizovali dva bytové domy
Obrázok 27	Archív ÚHA, Košice – Vyšná úvrať, situačný výkres, 1986.	Lokalita Vyšná úvrať – nerealizovaná výstavba nízkoštandardných bytových domov pre Rómov, 1986
Obrázok 28	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Byty pre neprispôsobivých Cigánov Šaca, 1986	Lokalita Šaca – nerealizovaná výstavba nízkoštandardných bytových domov pre Rómov, 1986
Obrázok 29	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Projektová úloha 24 bytových jednotiek Košická Nová Ves, 1986	Lokalita Košická Nová Ves, kde sa vybudovali dva nízkoštandardné bytové domy (hrubou líniou). Na obrázku projektované sídlisko Košická Nová Ves sa nerealizovalo
Obrázok 30	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Bytové domy pre cigánskych občanov Luník IX Košice. Zastavovacia a objemová štúdia, 1986	„Bytový dom pre cigánskych občanov P1.14 – PS Košice“ – nízkoštandardný bytový dom pre riešenie bytového problému Rómov v Košiciach, 1986
Obrázok 31	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Bytové domy pre cigánskych občanov Luník IX Košice. Zastavovacia a objemová štúdia, 1986	„Bytový dom pre cigánskych občanov P1.14 – PS Košice“ – pôdorys
Obrázok 32	Archív ÚHA, Stavoinvesta, Projektová úloha 36 bytových jednotiek Ťahanovce III, 1986	Dve alternatívy umiestnenia nízkoštandardných bytových domov pre Rómov na sídlisku Ťahanovce. Napokon sa nerealizovala ani jedna z nich. Prednosť dostala lokalita Demeter
Obrázok 33	Archív ÚHA Stavoinvesta, Projektová úloha 36 bytových jednotiek Ťahanovce I, 1986	Lokalita Demeter. Tri bytové domy vytvárajú dvor otvorený smerom k priemyslu a uzavretý voči sídlisku Ťahanovce
Obrázok 34	Archív ÚHA, Stavoprojekt, Bytové domy pre cigánskych občanov Luník IX Košice. Zastavovacia a objemová štúdia, 1986	Návrh zastavovacej štúdie šiestich nízkoštandardných bytových domov na Luníku IX. Okrem bytových domov H – M sa v pláne nachádza aj rezerva pre dva ďalšie N – O. Vedľa bytových domov boli projektované prístrešky pre drevo, nakoľko sa neuvažovalo s napojením bytových domov na centrálny vykurovací systém
Obrázok 35	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Luník IX v apríli 1990. V pozadí rozostavané nízkoštandardné bytové domy
Obrázok 36	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Voľby v mestskej časti Luník IX. Nedatované
Obrázky 37, 38, 39	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Zasadanie miestneho zastupiteľstva mestskej časti Luník IX. Bližšie nedatované, 1. polovica 90. rokov
Obrázok 40	Autor: Štefan Cmorjak	Autor: Štefan Cmorjak. Návšteva primátora mesta Rudolfa Schustera na Luníku IX počas osláv Dňa Košíc v máji 1997. Primátora víta starosta Luníka IX Alexander Weber
Obrázok 41	Autor: Štefan Cmorjak	Helena Růžičková – návšteva na Luníku IX, 90. roky
Obrázok 42	Autor: Štefan Cmorjak	Luník IX, 90. roky

Zoznam skratiek

BPMK	Bytový podnik mesta Košíc
č. j.	číslo jednotky (archívny materiál)
ČSAD	Československá autobusová doprava
DBV	družstevná bytová výstavba
DPMK	Dopravný podnik mesta Košíc
EÚ	Európska únia
f.	archívny fond
HSA	hospodársko-sídelná aglomerácia
HZDS	Hnutie za demokratické Slovensko
i	izbový, napr. 3i – trojizbový byt
IBV	individuálna bytová výstavba
Kčs	koruna československá
KNV	krajský národný výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KBV	komplexná bytová výstavba
MsNV	Mestský národný výbor v Košiciach (1949 – 1982)
NV	národný výbor
NVmK	Národný výbor mesta Košíc (1983 – 1990)
OAPVB	Osobný archív profesorky Viery Bačovej
ObNV	obvodný národný výbor
ONV	okresný národný výbor
RIS	Rómska iniciatíva za spolužitie
ROI	Rómska občianska iniciatíva
s.	súduh
SDA	Sociálnodemokratická alternatíva
Sk	slovenská koruna
SNS	Slovenská národná strana
SRK	Strana rómskej koalície
SRÚ	Strana rómskej únie
ÚHA	útvár hlavného architekta
ÚV KSČ	Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
VB	verejná bezpečnosť
VSŽ	Východoslovenské železárne
Zb. z.	Zbierka zákonov
ZŠ, ZDŠ	základná škola (deväťročná do 1984)

Luník IX

1981 – 1990	územná príslušnosť k Obvodnému národnému výboru Košice II.
od 1990	Luník IX – samosprávna mesta časť mesta Košice, Zákon č. 401/1990 SNR Zb. Zákon Slovenskej národnej rady o meste Košice

Zoznam starostov

			Poznámky
1990 – 1994	Alexander Weber	HZDS, SNS	<ul style="list-style-type: none"> • ne-Róm • 1994: vo voľbách dostal iba o štyri hlasy viac ako protikandidát Ladislav Šaňa • zo strany časti Rómov sa proti nemu postavila opozícia, ktorá sa od roku 1995 pokúšala o jeho odvolanie početnými neplatnými petíciami • odsťahoval sa z Luníka IX v prostrednej vlne vystahovania nerómskych rodín, napriek tomu kandidoval za starostu aj vo voľbách 1998
1994 – 1998			
1998 – 2001	Jozef Šaňa	ROI, neskôr RIS	<ul style="list-style-type: none"> • 2000 – trestný rozkaz, ktorým bol podmienčne odsúdený za marenie výkonu úradného rozhodnutia, na základe ktorého prišiel o starostovskú stoličku; doplňujúce voľby 2001
2001 – 2002			<ul style="list-style-type: none"> • 2001 – doplňujúce voľby; znovuzvolený • 2002 – rozsudok Okresného súdu Košice II, od ktorého si za násilie proti skupine obyvateľov a jednotlivcovi, výtržníctvo a navádzanie na krivú výpoveď vyslúžil v novembri 2001 desať mesiacov odňatia slobody, v čase výkonu väzby zastupujúci starosta Ladislav Šaňa
2002 – 2006	Ladislav Šaňa	SDA	
2006 – 2010			
2010 – 2014	Dionýz Slepčík	SRÚ	<ul style="list-style-type: none"> • 2012 – obvinený z obchodovania s metamfetamínmi, po troch mesiacoch vo väzbe sa vrátil do úradu • 2014 – niekoľko dní pred komunálnymi voľbami, v ktorých opäť kandidoval, sa obesil v adaptovanom byte zriadenom vo výmenníkovej stanici na Luníku IX; zastupujúci starosta Ján Gábor
2014 – 2018	Marcel Šaňa	SRK	<ul style="list-style-type: none"> • syn Ladislava Šaňu
2018 – 2022			
2022 –			

Luník IX – dnešný stav

Legenda:

Na mape sa nachádzajú čísla vchodov do bytových domov na troch uliciach, ktoré tvoria sídlisko Luník IX: Hrebendova, Krčmériho a Podjavorinskej.

Pôvodný bytový fond z roku 1981 tvorilo 518 bytov.

Vchody bytových domov vyznačených **červenou farbou** boli medzi rokmi 2008 – 2020 zbúrané. Jedna bytovka je v súčasnosti evakuovaná a určená na zbúranie.

Z pôvodného bytového fondu je teda v súčasnosti obývatelných 208 bytov, čiže 40 %. Tieto byty medzi rokmi 1981 – 1997, resp. 1999 obývali ne-Rómovia.

V rokoch 1988 – 1991, čiže ešte v čase trvania režimu štátneho socializmu, mesto nechalo vybudovať tri nízkoštandardné bytové domy so 48 bytmi na Podjavorinskej ulici 3 – 13, ktoré sú vyznačené **hnedom farbou**.

V roku 1998 k nim pribudli dva nízkoštandardné bytové domy, známe ako „kukurice“, v ktorých sa nachádza 85 bytov (Podjavorinskej 10 – 12).

V roku 2015 mesto nechalo vybudovať jeden vzorový nájomný bytový dom s 12 bytmi, ktorý je na mape vyznačený **modrou farbou**.

14

Luník IX — zrod rómskeho geta

Populačná tabuľka – počet Rómov v Košiciach v 20. storočí

1924	771	policajný súpis
1927	2 500	policajný odhad
1947	1 185	policajný súpis
1950	4 200	úradný odhad
1963	5 200	úradný prieskum
1964	5 960	úradný prieskum
1965	8 984	úradný súpis
1966	9 000	úradný prieskum
1977	7 636	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1978	7 716	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1981	8 435	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1982	8 672	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1983	9 882	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1984	10 424	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1985	10 885	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1986	11 949	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1987	12 522	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1988	13 247	evidencia obyvateľstva – trvalý pobyt
1990	14 283	prognóza z roku 1985
1995	19 656	prognóza z roku 1985
2013	18 126	Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013

Legenda: Údaje sú prevzaté z dokumentov citovaných v tejto monografii. Vysvetlenie k populačnému úbytku medzi rokmi 1966 – 1977:

„K poklesu cigánskych obyvateľov oproti roku 1972 došlo v okrese Košice-mesto o 32,3 % nakoľko sekretariát Komisie rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov v roku 1975 a 1976 vykonával spresnenie evidencie cigánskych obyvateľov žujúcich na území mesta. Pri zisťovaní orientačne slúžila evidencia cigánskych obyvateľov u jednotlivých ObNV [obvodných národných výborov]. Taktiež sa vychádzalo zo spôsobu života týchto občanov. Nižší počet zistených cigánskych osôb ovplyvnila tá skutočnosť, že rodiny, ktoré svojím spôsobom života sa vyrovnali ostatným skupinám obyvateľov, neboli pri spresňovaní do evidencie počítané. Výsledky zistené upresňovaním evidencie cigánskych obyvateľov sú dostatočne spoľahlivé pre riešenie ekonomických, sociálnych, zdravotných a kultúrnych problémov tejto špecifickej skupiny obyvateľov.“¹

15

¹ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978. Kontrolná správa o plnení uznesení rady Vsl. KNV prijatých k riešeniu problémov zaostalej časti cigánskych obyvateľov vo Východoslovenskom kraji za roku 1972 – 1977. Október 1978.

Predslov a poďakovanie

Takmer každá obec v Slovenskej republike si nechala po roku 1989 vypracovať knižku o svojich dejinách. Tento trend kopírovali aj viaceré samosprávne mestské časti Košíc, či už išlo o niekdajšie samostatné obce, pričlenené k mestu v 60. a 70. rokoch 20. storočia, alebo o modernistické sídliská. Luník IX nemá doposiaľ žiadnu takúto publikáciu. A to napriek tomu, že ide o najznámejšiu mestskú časť Košíc v domácom i medzinárodnom prostredí a zároveň o azda najznámejšie sídlisko na Slovensku.

Takúto publikáciu nemá snáď práve aj preto, že v prípade dejín Luníka IX ide o mimoriadne citlivú a kontroverznú tému. Niežeby obyvatelia Košíc začuli o vzniku tohto sídliska menej než o ostatných košických, oveľa väčších socialistických sídliskách. Práve naopak. V historickom povedomí Košičanov koluje silno ukotvená urbánna legenda, ktorá hovorí, že Luník IX bol budovaný ako vzorové sídlisko v príjemnom prostredí blízko lesa. Ďalej hovorí o tom, že na tomto sídlisku bol vraj uskutočnený „socialistický experiment“, podľa ktorého tu mali spolunažívať rómske rodiny spolu s nerómskymi. Tie nerómske rodiny mali tvoriť zamestnanci ozbrojených zložiek, teda armády a polície. Tento experiment sa však zvrhol a výsledkom je Rómami zničené sídlisko.

Z utópie dystópia. A prečo? Súdruhovia vec zle naplánovali? Vynaložili financie na údajný nadštandard Luníka IX, aby riskovali fiasko? Nedokázali príslušníci ozbrojených zložiek udržať poriadok na sídlisku? Ako potom dokázali brániť vlasť, keď si nevedeli poradiť s troma notoricky známymi ulicami Hrebendova – Krčméryho – Podjavorinskej? Bolo to určite vzorové sídlisko? Nie sú ostatné košické sídliská zo 70. a 80. rokov umiestnené v minimálne rovnakom príjemnom prostredí pri lesoch? Nebola občianska vybavenosť ostatných košických sídlisk štedrejšia pri porovnaní so skromnosťou tej pôvodnej na Luníku IX? Viac otázok než odpovedí.

Cieľom tejto publikácie je na ne odpovedať. Cieľom je vysvetliť, za akých okolností Luník IX vznikol a prečo už v zrodke niesol atribúty rómskeho geta. V žiadnom prípade nie je cieľom hľadať vinníkov za vytvorenie Luníka IX, resp. rómskeho geta, ani vinníkov za jeho devastáciu.

Táto kniha je určená vedeckej obci a odbornej verejnosti.

Táto kniha by nemohla vzniknúť bez sprístupnenia pramennej základne v Archíve mesta Košice, čím vyjadrujem vďaku vedúcej archívu Márii Hajduovej, jej nástupcovi Michalovi Tunegovi a ich podriadeným. Osobitne ďakujem hlavnému architektovi mesta Košice Petrovi Kroppovi a architektovi Martinovi Jergušovi z Útvaru hlavného architekta mesta Košice za poskytnutie vzácneho materiálu k urbanistickým dejinám Košíc, ktorý doposiaľ uchovával na svojom útvare.

Rovnako ďakujem archívárom Štátneho archívu v Košiciach a Slovenského národného archívu v Bratislave. Osobitne ďakujem profesorky Viere Bačovej za poskytnutie mimoriadne cenných materiálov z jej osobného archívu, týkajúcich sa výskumu rómskej rodiny v období na sklonku režimu štátneho socializmu a materiálov osobitne analyzujúcich situáciu v Košiciach a na Luníku IX.

Mimoriadne si cením rozhovory s architektmi a urbanistami košického Stavoprojektu Milanom Motýľom a Alexandrom Bélom. Rovnako ďakujem aj Adriane Priatkovej, Jánovi Sekanovi a Martinovi Drahovskému.

Kolegovi Marianovi Gajdošovi ďakujem za pomoc pri dešifrovaní skratiek socialistických organizácií a rôznych ideologických platforiem.

V neposlednom rade patrí obrovská vďaka niekdajšiemu obyvateľovi Luníka IX Štefanovi Cmorjakovi, ktorému patria autorské práva mnohých fotografií z Luníka IX, uverejnených v tejto knihe.

Pojem „Cigán“ je v tejto knihe použitý výlučne len v oficiálnych názvoch orgánov štátnej správy, ktoré ho obsahovali (napr. Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov) a v citáciách z dobových materiálov, nakoľko do roku 1989 sa tento pojem v Československu používal ako oficiálne označenie Róma.

Pre označenie nerómskych osôb používam podstatné meno „ne-Róm“. Spojovníkom nechávam oddelenú aj prechýľovaciu príponu priezvisk osôb ženského pohlavia, nepochádzajúcich zo Slovenska alebo z Českých krajín. Pojem „České krajiny“ ako synonymum pre Česko píšem s veľkým „Č“.

I. Termíny, koncepty, metódy

Rómovia, anticiganizmus, segregácia

Luník IX je v súčasnosti samosprávna mestská časť Košíc a sídlisko obývané takmer výlučne rómskymi obyvateľmi.

Samotní Rómovia sú juhoázijského genetického pôvodu.² Z tohoto dôvodu možno Rómov na európskom kontinente esencionalisticky označiť jednak za etnickú a jednak za rasovú skupinu, a to podľa úzu anglofónnych vedeckých teórií o rasách – nie ako o biologických, ale o sociopolitických konštruktoch. Podľa juhoafrického filozofa Davida Thea Goldberga sa nachádzame v post-rasovej ére (angl. postraciality), v ktorej síce rasa bola neoliberalnými politikami navonok zneviditeľnená, v skutočnosti však predstavuje základnú organizačnú logiku, podľa ktorej sa majoritné spoločnosti snažia udržať si dominanciu vo vlastných národných štátoch so zachovaním čo najväčšej miery ich rasovej homogénnosti.³ Presne túto črtu post-rasovej éry možno pozorovať na Slovensku. Navyše s tým rozdielom, že v geopolitickom priestore bývalého sovietskeho bloku pretrváva dedičstvo ideologickej tradície režimov štátneho socializmu nepoužívať pojem „rasa“ ako kategóriu praxe či kategóriu analýzy vo vzťahu k Rómom.⁴ Vzhľadom na to, že vo vedeckej spisbe produkovanej na Slovensku a v bývalom post-sovietskom priestore nie je spravidla obvyklé písať o Rómoch ako o rasovej skupine,⁵ je v tejto monografii používaný neutrálnejší, ale o to výstižnejší výraz etnorasová skupina.

Rómska populácia v Európe je uznaná za najväčšiu transnacionálnu etnickú minoritu na kontinente s počtom 12 miliónov príslušníkov. Z nich 6 miliónov žije v štátoch Európskej únie, vrátane Veľkej Británie, ktorá vystúpiť z EÚ v roku 2020. Medzi štátmi EÚ s najvyšším podielom rómskeho obyvateľstva figurujú Bulharsko (9,94 %), Slovensko (9,02 %), Rumunsko (8,63 %) a Maďarsko (7,49 %).⁶

Rómovia netvoria jednotlivú etnickú skupinu, ale ako „národ bez štátu“ sa diferencujú na rozličné súbory heterogénnych podskupín, ktoré sa navzájom rozlišujú lingvisticky, kultúrne a socioekonomicky. Zároveň platí, že viac ako 80 % Rómov v EÚ žije pod hranicou chudoby v jednotlivých členských štátoch, ktoré obývajú.⁷

Rómovia ako etnorasová skupina sú spájaní s kriminalitou a vzorcami správania, ktoré sú majoritným obyvateľstvom vnímané ako asociálne. Súčasná vedecká spisba upozorňuje, že nielen v mentalitách rádového majoritného obyvateľstva boli a sú Rómovia vykresľovaní v negatívnych konotáciách. Rómovia sa častokrát stávajú terčom opovrhovania

Termíny, koncepty, metódy

² Font-Porterias. European Roma groups show complex West Eurasian admixture footprints and a common South Asian genetic origin, 2019.

³ Goldberg. Are we all postracial yet?, 2015.

⁴ Kostelancik. The Gypsies of Czechoslovakia: political and ideological considerations in the development of policy, 1989, s. 308. Humphreys. Racism in Central and Eastern Europe and beyond: origins, responses and strategies, 2000.

⁵ Porovnaj: Podolinská – Škobla. “Why labelling matters”: on social construction of Roma/Gypsies in Europe, 2018 – kde sa autori pridržiavajú pojmu etnická skupina.

⁶ Council of Europe, 2012.

⁷ Second EU Minorities and Discrimination Survey, 2018, s. 13.

zo strany mnohých predstaviteľov politických elít.⁸ Ba čo viac, na patologizovaní a segregovaní Rómov v strednej Európe sa podieľali aj intelektuálne elity vrátane vedcov.⁹

Vzhľadom na viditeľné fenotypické charakteristiky, predovšetkým farbu pokožky indikujúcej „tmavosť“, dialekt a iné racializované (pripísané určitej etnorasovej skupine) vzorce správania ako napríklad hlučný prejav a preferencie odievania,¹⁰ sú Rómovia nielen na Slovensku, ale v celej Európe etnorasovou menšinou, s ktorou sa spája stigma, negatívne stereotypy a predsudky.¹¹ Rómovia ako stigmatizovaná a racializovaná skupina sú terčom rôznorodých foriem nenávisťi a diskriminačných násilných praktík, ktoré sa vo vedeckej spisbe a v legislatíve EÚ označujú zastrešujúcim pojmom anticiganizmus.¹²

Rómska sociálna vedkyňa Sebijan Fejzula-ová definovala anticiganizmus ako „permanentný stav vyňatia z rámca posolstiev európskej koloniality, resp. modernity.“¹³ Majoritné národné pospolitosti teda Rómov vynechali z týchto makroprocesov. Naopak, od zavedenia moderných spôsobov vládnutia v jednotlivých národných štátoch boli Rómovia nútení čeliť štrukturálnym znevýhodneniam na poli zamestnanosti, vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, bývania a dostupnosti služieb.¹⁴ Anticiganizmus navyše Rómov sekuritizoval, resp. sekuritizuje, teda problematizuje ako bezpečnostnú hrozbu.¹⁵

Jedným z dôsledkov anticiganistických praktík je skutočnosť, že zhruba jedna polovica rómskej populácie v postsocialistických neoliberálnych východo- a juhovýchodoeurópskych ekonomikách žije v hypersegregácii zo značnými štrukturálnymi bariérami v prístupe k pracovnému trhu. Podľa niektorých vedcov je preto oprávnené klasifikovať túto segregovanú populačnú kohortu ako podtriedu (underclass).¹⁶

Obyvatelia takýchto osídlení, či už sú to separované osady, slumy alebo segregované mestské časti, majú len obmedzené možnosti vymotať sa z „bludného kruhu“ generlačnej chudoby a teritoriálnej stigmatizácie. V európskych jazykoch sa pre označenie tohto typu osídlenia zaužíval pojem geto, a to nielen v hovorovej reči, ale i ako kategória vedeckej analýzy, napr. afroamerické alebo juhoafrické getá. Podľa v súčasnosti najetablovanejšieho odborníka na getá, urbánneho sociológa a antropológa Loïca Wacquanta, pojem geto zmetamorfoval z pôvodného významu uzavretej židovskej štvrťi na dva významy. Prvým je anti-geto pre označenie etnických štvrtí v európskych mestách, ktoré podľa Wacquanta nie sú getá v pravom zmysle, keďže ich neobývajú výlučne etnickí, resp. rasovo segregovaní obyvatelia, navyše sú otvorené voči susedným štvrtiam obývaným prevažne majoritným obyvateľstvom a taktiež im chýba zjednocujúca kultúrna identita. Druhý význam zastrešil pojmom hypergeto, ktorým označuje etnicky, resp.

⁸ Donert. The Rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia, 2017; Vermeersch. Between Europeanisation and discrimination: the Roma as a special focus of EU policy, 2010.

⁹ Schmidt – Jaworsky. Historicizing Roma in Central Europe: between critical whiteness and epistemic injustice, 2021.

¹⁰ Plájás. Knowing „the Roma“: visual technologies of sorting populations and the policing of mobility in Europe, 2019.

¹¹ Stauber – Vago. The Roma, a minority in Europe, 2007; Výrost. How do we see each other: ethnic stereotypes of Slovak population and the question of their stability over time, 2020.

¹² Cortes – End. Dimensions of Antigypsyism in Europe, 2019.

¹³ Fejzula. The Anti-Roma Europe: modern ways of disciplining the Roma body in urban spaces, 2019, s. 2112.

¹⁴ Ladányi – Szélenyi. Patterns of exclusion: constructing Gypsy ethnicity and the making of an underclass in transitional societies of Europe, 2006; Baar. The European Roma: Minority Representation, Memory and the Limits of Transnational Governmentality, 2011.

¹⁵ Baar. The Securitization of the Roma in Europe, 2019.

¹⁶ Ladányi. Changing forms of ethnicised poverty: reflections on Loïc Wacquant's article, 2016; Stewart. Deprivation, the Roma and 'the underclass', 2002.

rasovo segregované štvrte amerických veľkomiest, obývané prevažne Afroameričanmi s pokročilou marginalitou. Tá je charakterizovaná ekonomickou exklúziou, občianskym vákuom, politickou irrelevantnosťou, vysokým stupňom kriminality a zvýšenou sekuritizáciou.¹⁷

Konceptualizácia geta a odvodených pojmov je mimoriadne dôležitá pre analytické tematizovanie Luníka IX, a to najmä z toho ohľadu, že Wacquant vyníma európskych Rómov z európskeho kontinentálneho vývoja. Činí tak z toho dôvodu, že zatiaľ čo ostatné etnorasové skupiny majú tendenciu k desegregácii v rámci európskych anti-get, veľká časť európskych Rómov sa javí byť getoizovaná do sídelných štruktúr pripomínajúcich skôr americké hypergetá.¹⁸ Podľa Wacquanta je geto etnorasovo homogénna segregovaná enkláva, ktorá slúži ako nástroj moci dominantnej etnickej skupiny na jej vlastnú ochranu. Preto sa podľa neho geto vyznačuje týmito štyrmi definičnými znakmi: 1) priestorové ohraničenie, 2) vynútenosť, 3) inštitucionálne uzavretie, 4) stigma.¹⁹

Wacquantové kritériá sa dajú v súčasnosti aplikovať i na prípad Luníka IX: 1) segregovaná lokalita, 2) Konceptcia 55/95 prijatá Mestským zastupiteľstvom v Košiciach, 3) štvrť výlučne sociálnych bytov, 4) stigmatizovaná lokalita i jej obyvatelia. Ostatne Wacquantové kritériá konceptu geta už operacionalizovali na rumunské rómske segregované osídlenia klužské sociologičky Cristina Rat-ová a Enikó Vincze-ová.²⁰ Rovnako anglickí vedci Ryan Powell a John Lever, analyzujúci migráciu východoeurópskych Rómov do Spojeného kráľovstva na prelome 20. a 21. storočia, zdôrazňujú, že getoizáciu a stigmatizáciu Rómov v ich nových sídlach v západoeurópskych štátoch je možné pochopiť iba prostredníctvom historickej kontinuity kolektívneho zaobchádzania s Rómami ako podriadenej skupiny už v krajinách svojho pôvodu.²¹

¹⁷ Wacquant, Loïc. A Janus-faced institution of ethnoracial closure: a sociological specification of the ghetto, 2012, s. 1-31.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ Wacquant. Ghettos and anti-ghettos: an anatomy of the new urban poverty, 2008; Wacquant, Loïc. Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality, 2008.

²⁰ Vincze – Rat. Spatialization and racialization of social exclusion: the social and cultural formation of 'gypsy ghettos' in Romania in a European context, 2013.

²¹ Powell – Lever. Europe's perennial 'outsiders: a processual approach to Roma stigmatization and ghettoization, 2015.

Mýty a urbánne legendy

Cez načrtnutú konceptuálnu prizmu treba nahliadať aj na interpretáciu genézy Luníka IX ako rómskeho geta. Takéto, vedeckými teóriami podložené tvrdenie – teda že Luník mal už vo svojom zárodku znaky rómskeho geta – však stojí v antagonistickom postavení voči všeobecne rozšírenému historickému vedomiu prevažnej väčšiny nerómskych obyvateľov Košíc i iných častí Slovenska o vzniku tohto sídliska. Tento populárny naratív v kolektívnej pamäti majority vysvetľuje vznik Luníka IX ako výsledok altruistického vzťahu politických autorít režimu štátneho socializmu voči rómskej menšine, o ktorej integráciu do majoritnej spoločnosti sa pokúšali. Štruktúra tohto lineárneho naratívu obsahuje sériu charakteristík a udalostí so zápletkou:

- Luník IX bol vybudovaný ako najmodernejšie a vzorové košické sídlisko s nadštandardným vybavením,
- Luník IX bol vybudovaný v atraktívnom prírodnom prostredí v blízkosti lesa,
- malo ísť o prominentné socialistické sídlisko, na ktorom socialistický režim overoval experiment spoluzitia „nepriateľských“ Rómov s rodinami štátnych zamestnancov ozbrojených zložiek,
- malo ísť o uplatnenie spoluzitia majority s minoritou na základe koncepcie ABC, čiže A – armáda (vojaci), B – bezpečnosť (policajti), C – Cigáni,
- nepriateľnosť Rómov však viedla k vystaňovaniu sa zložiek A a B,
- Rómovia spôsobili deštrukciu sídliska a sú zodpovední za jeho stav.

22

Tento naratív je v spoločenskom vedomí nerómskeho obyvateľstva natoľko rozšírený, že je považovaný za objektívny fakt. Preto viaceré segmenty tohto naratívu, predovšetkým o koncepcii ABC, boli preberané z ústneho podania do písomnej formy v štátnych faktovej, úradnej i memoárovej povahy, pojednávajúcich o reáliách Luníka IX.²²

Aká je však funkcia tohto naratívu v mentalitách obyvateľov po jeho sémantickej dekonštrukcii? Tento naratív je výpoveďou dominantnej etnorasovej skupiny – ne-Rómov o stigmatizovanej etnorasovej skupine – o Rómoch. Negatívnym vykresľovaním udalostí reprodukuje anticiganistický diskurz, ktorým „scapegoating-uje“ Rómov za dezolátny stav sídliska. Naratív inherentne obsahuje externú kauzálnu atribúciu Róma ako vonkajšieho nepriateľa, zodpovedného v tomto prípade za zdevastovanie sídliska. Tým nadobúda legitimitačnú a mobilizačnú funkciu. Totiž tento naratív legitimizuje dominanciu ne-Rómov v rozhodovacích procesoch, i takých, ktoré sa týkajú existenčných problémov Rómov, a zároveň mobilizuje dominantnú skupinu vo vytyčovaní výrazne ohraničenej skupinovej etnorasovej a kultúrnej hranice v štepíacej línii „my a oni.“²³ Inak povedané, legitimizuje neochotu poskytovať rovnocenné bývanie rómskym rodinám v nesegregovanom prostredí a mobilizuje proti vytváraniu etnorasovo zmiešaných mestských štvrtí alebo osídlení poukazovaním na odstrašujúci prípad Luníka IX.

²² Napr. Magdolenová – Hriczko. Luník story, 2003, s. 6 – 8; Magdolenová. Luník story: a so far unfinished story of segregation, 2003, s. 2; Koncepcia komplexného riešenia situácie na sídlisku Luník IX, 2013, s. 11.

²³ Koncept etnickej hranice podľa: Barth. Ethnic groups and boundaries, 1969.

Luník IX — zrod rómskeho geta

Termíny, koncepty, metódy

Na tomto mieste treba poznamenať, že je nespochybniteľným faktom, že bytové domy na sídlisku Luník IX boli zničené tamojšími obyvateľmi. Je ale otázne, akou časťou tamojších obyvateľov, resp. ktorými osobami tak bolo učené. Je teda neetické a zároveň nespravodlivé uplatňovať kolektívnu vinu na celú skupinu, čo je asi najčastejší problém anticiganizmu na Slovensku.

Čo sa týka samotného populárneho naratívu o vzniku Luníka IX, z archívneho materiálu analyzovaného v tejto publikácii vyplýva, že prinajmenšom prvé štyri jeho body sú nepravdivé. Preto platí, že tento naratív je vo svojej komplexnosti potrebné identifikovať ako fámu, resp. ako urbánnu legendu či urbánny mýtus.²⁴ Z pozície recipientov fámy je však dôležité, že hoci ide o neoverené podanie, predstavuje zmysluplnú interpretáciu udianého javu, ktorá uspokojuje ľudské emócie. Fáma zároveň inherentne nesie politický náboj, pretože utvrdzuje morálne štandardy a dáva zmysel spoločenským úzkostiam. Keďže sa fáma obvykle stáva súčasťou kolektívnej pamäti, efektívne mení sociálne štruktúry a spôsoby uvažovania a jednaní členov in-skupiny i kolektívov, napr. voči out-skupinám, v našom konkrétnom prípade voči Rómom.

Pôvodcu, resp. pôvodcov košickej urbánnej legendy o Luníku IX sa mi nepodarilo identifikovať a to napokon ani nebolo cieľom môjho výskumu. Je nanajvýš otázne, či by sa k tomu niekto dobrovoľne priznal, napríklad pri zaznamenávanom rozhovore. S určitou však možno tvrdiť, že legenda vzišla z radov miestnych politických elít, nakoľko obsahuje niektoré atribúty a skutočnosti, ktoré nezainteresované obyvateľstvo nemohlo tušiť. Ostatne, v bývalom sovietskom bloku elity režimu štátneho socializmu častokrát používali konšpiračné myslenie na udržanie svojej moci a na posilňovanie jej legitimity.

23

²⁴ Definície analyzovala Panczová. Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie, 2017, s. 13 – 20.

Ciele a metódy

Primárnym cieľom tejto monografie je konfrontovať výpovednú hodnotu urbánnej legendy o genéze Luníka IX s dostupnými faktami v archívnych materiáloch úradnej povahy. Cieľom monografie je úplne nové prerozprávanie príbehu Luníka IX, a to od objavenia prvotných ideí o potrebe vzniku rómskeho sídliska v Košiciach v 60. rokoch 20. storočia až po organizované vystaňovanie posledných nerómskych rodín zo sídliska v roku 1999. Empirická báza, na základe ktorej je v tejto monografii prerozprávaný príbeh Luníka IX, vychádza z archívnych materiálov uložených v slovenských archívoch. Tieto archívne materiály predstavujú súbor agend prevažne štátnych úradov vo vzťahu k riešeniu bytovej otázky rómskych obyvateľov v Košiciach, či už ide o hlásenia, priebežné správy, podkladové materiály, interné zistenia, analýzy stavu, vedecké výskumy alebo urbanistické či architektonické štúdie.

Okrem týchto kľúčových materiálov figuruje v tomto text ako empirický materiál aj tlač, a to predovšetkým pre obdobie 90. rokov 20. storočia. A to najmä z toho dôvodu, že archívne materiály z tohto obdobia nie sú spravidla v slovenských archívoch ešte prístupné.

Príbeh Luníka IX je prirodzene možné poňať i z iných bádateľských hľadísk než len z hľadiska aktérov rozhodovacích procesov, ktoré viedli k vytvoreniu rómskeho geta na Luníku IX. Orálnohistorický výskum pamätí obyvateľov Luníka IX na skúsenosti z bývania na tomto sídlisku v 80. a 90. rokoch viedla moja kolegyňa Klara Kohoutová, pričom podstatnú časť z výpovedí narátorov publikovala v diele *Geto? – Najkrajšie sídlisko?*²⁵

V tejto knihe na základe funkcií, ktoré mal Luník IX v kontexte dobovej bytovej výstavby v Košiciach plniť, tematizujem genézu Luníka IX v týchto rovinách:

- I. Luník IX ako priestorová aktualizácia už existujúceho rasového priestoru v Košiciach;
- II. Luník IX ako zamýšľané dejisko disciplinácie Rómov, v dobovej terminológii označovanej ako „prevýchova“;
- III. Luník IX ako výsledok limitov socialistického urbanizmu v špecifických podmienkach Košíc.

Na základe týchto rovín vnímam Luník IX ako priestorovú materializáciu anticiganistického sentimentu, prevažujúceho v mentalitách nerómskeho obyvateľstva, ktorá v rámci „riešenia rómskej otázky“ na lokálnej úrovni a v kontexte rozhodovacích procesov urbánneho plánovania miestnych politických elít vyústila do dystopického variantu segregovaného sídliska. Tento typ dystopického riešenia bytového problému marginalizovaných rómskych komunit nebol ojedinelý v krajinách sovietskeho bloku,²⁶ nevyvímajúc Československo, napr. štvrť Chánov v severočeskom meste Most, dostavaná v roku 1977.²⁷

²⁵ Kohoutová. *Geto? – Najkrajšie sídlisko?*, 2022.

²⁶ Aitken – Arpagian. *Dystopian spaces and Roma imaginaries*, 2018, s. 565 – 576.

²⁷ Pavelčíková. *Romové v Českých zemích v letech 1945 – 1989*, 2004, s. 115 – 122; Spurný. *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, 2016, s. 173 – 180.

V tejto súvislosti v texte sledujem, ako hierarchizované sociálne vzťahy medzi ne-Rómami a Rómami ovplyvnili priestorové procesy na lokálnej úrovni, vrátane segregácie a vymiestnenia. Pojem vymiestnenie v tomto texte aplikujem v zmysle klasickej definície komunitného, resp. urbánneho vymiestnenia, čo znamená presun obyvateľov z určitej štvrte v dôsledku re-developmentu, iniciovaného mestskými alebo štátnymi autoritami.²⁸

Podľa teoretikov kritickej priestorovej teórie skupinové interakcie a procesy formujú priestor, ktorý socioekonomicky hierarchizované skupiny obyvateľstva obývajú, a ten spätne produkuje sociálne konštrukcie, vrátane etník či rás. Dominantná skupina môže zdefinovať určitý priestor a určiť jeho využitie. Referujúc k rasovým skupinám, americké sociologičky Brook Nellyová a Michelle Samuraová v tejto súvislosti hovoria o „spriestorovaní rasy“ (t. j. že ľudia určitej rasy majú tendenciu obývať určité územie, napr. štvrť mesta) a zároveň o „racializovaní priestoru“ (t. j. že určitý priestor je spájaný s obyvateľmi určitej rasy), t. j. o produkovaní rasového priestoru.²⁹

Rasový priestor je organizovaný prostredníctvom politického úsilia, ktoré je legitimizované diskurzívnymi praktikami. Podľa jedného z popredných teoretikov sociolingvistiky Normana Fairclougha jazyk konštruje sociálne vzťahy presne tak, ako ich reflektuje.³⁰ Preto sa do stredobodu našej analýzy archívnych prameňov dostávajú diskurzívne stratégie, t. j. argumentačné spôsoby, akým sa štátne autority usilovali v dokumentoch úradnej proveniencie legitimizovať produkciu rasového priestoru, t. j. v prípade Luníka IX nadmernú koncentráciu rómskych obyvateľov v jednom sídliskovom okrsku.

Produkcia rasového priestoru per se totiž nebola medzi rokmi 1948 – 1989 formálne akceptovaná pre nekompatibilitu s ideológiou marxizmu-leninizmu a ako taká bola vydávaná za prežitok kapitalizmu, imperializmu a kolonializmu.³¹ I politické elity československého štátneho socializmu si kladli za programový cieľ sociálne integrovať a kultúrne asimilovať, resp. disciplinovať na úroveň nerómskeho československého obyvateľstva, tých členov rómskej minority, ktorí sa od majority líšili svojimi behaviorálnymi prejavmi. Išlo teda o také prejavy, „ktoré sú v rozpore s našim spoločenským poriadkom“ – teda ktoré boli úradne i expertne pokladané za civilizácie zaostalé a asociálne.³² V roku 1952 Povereníctvo vnútra – štátny orgán s výkonom právomocí na území Slovenska – vydal smernicu s názvom „Úprava pomerov osôb cigánskeho pôvodu“, v ktorej sa dôvodilo, že smernica bola vydaná „za účelom úspešnejšieho zapojovania osôb cigánskeho pôvodu do budovateľského úsilia našej ľudovodemokratickej republiky a postupného zbavovania následkov zaostalosti u cigánov ako dedičstva kapitalistického a fašistického režimu.“³³

V nasledujúcich desaťročiach štátne autority vydali sériu legislatívnych opatrení, ktorými sa politické elity neustále snažili prispôbovať rómske integračné politiky aktuálnym spoločenským potrebám: zákon č. 74/1958 Zb. o zákaze kočovania Rómov, ďalej

²⁸ Cernea. *The urban environment and population relocation*, 1993.

²⁹ Neely – Samura. *Social geographies of race: connecting race and space*, 2011.

³⁰ Fairclough. *Discourse and social change*, 1992.

³¹ Humphreys. *Racism in Central and Eastern Europe and beyond: origins, responses and strategies*, 2000.

³² K integračnej politike československých socialistických vlád porovnaj: Kára. *Cikáni v ČSSR v procese spoločenskej integrácie*, 1976. Kapitola: Pojetí, zdroje a cíle společenské integrace Cikánů a hlavní směry jejího uskutečnění, s. 485 – 490. Jurová. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*, 1993; Donert. *The rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*, 2017.

³³ Povereníctvo vnútra, 24. 3. 1952, zn. II/3-215.0-1952/7. *Úprava pomerov osôb cigánskeho pôvodu*.

uznesenie vlády ČSR č. 502/1965 o rozptyle medzi nerómske obyvateľstvo. V období neskorého štátneho socializmu (1970 – 1989) sa už snažili tieto politiky modifikovať i v závislosti od limitov možností socialistického režimu regulovať interetnické skupinové vzťahy medzi Rómami a ne-Rómami skrz pretrvávajúci a ku koncu socialistického režimu silnejúci anticiganizmus ako u rádového nerómskeho obyvateľstva tak u politických elít na nižších článkoch štátneho aparátu; a taktiež v závislosti od vyhodnocovania rentability vynaložených finančných prostriedkov, t. j. majoritou vnímanej pozitívnej diskriminácie: uznesenia vlády SSR č. 94/1972 a 308/1974 o aktívnej sociálnej participácii Rómov na integračnom procese a zlepšovaní životných podmienok Rómov, vrátane bytových pomerov a uznesenie vlády ČSSR č. 21/1976 – so zjemnenou dikciou – o vytváraní predpokladov pre integráciu Rómov a bezkonfliktného spolunážívania s ne-Rómami.³⁴ Je potrebné vyzdvihnúť, že socialistický režim technokratickými zásahmi dosiahol na poli vylepšovania socioekonomických ukazovateľov kvality života marginalizovaných Rómov určité, resp. značné úspechy (závisí od uhla pohľadu), napr. v zaškolenosti detí alebo zamestnanosti, no na druhej strane režim aplikoval vo vzťahu k Rómom diskriminačnú vynucovanú jazykovú a etnickú asimiláciu. Zároveň platí, že u tých, označovaných za „asociálnych“ alebo „zaostalých“, politické elity na sklonku existencie režimu fakticky rezignovali na ich priestorovú integráciu a nechávali túto skupinu segregovanú v naďalej reprodukovanom rasovom priestore. V tejto súvislosti preto anglický sociológ Ian Law otvorene písal o „červenom rasizme“ uplatňovanom voči Rómom v krajinách bývalého sovietskeho bloku a konkrétne i v Československu.³⁵

Táto publikácia je do značnej miery o tom, ako Luník IX prispel k takémuto vývoju. Totiž negatívna skúsenosť s poskytnutím nových, štandardných bytov rómskym rodinám, žijúcim len niekoľko dní predtým v chatrčiach alebo nehygienických bytoch v historickom jadre Košíc ako aj negatívna odozva ne-Rómov z každodennej interakcie s veľkým počtom neintegrovateľných rómskych obyvateľov na Luníku IX primäla štátne orgány k zmene štátnych politik, regulujúcich riešenie bytovej otázky Rómov.

³⁴ Kára. Cikáni v ČSSR v procese spoločenskej integrácie, 1976, kapitola: K soudobé a perspektivní koncepci řešení integrace Cikánů v ČSSR, s. 490 – 497. Porovnaj i fundamentálnu prehľadovú štúdiu k rómskym politikám a špeciálne o genéze vzniku rómskych osád: Jurová. Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“), 2002.

³⁵ Law. Red racism: racism in communist and post-communist contexts, 2012, s. 37 – 66.

Literatúra

V postsocialistickom období sa Luník IX vzhľadom na svoje špecifiká stal pertraktovaným objektom mediálneho záujmu v domácom prostredí i v zahraničí. V kontraste k frekvencii zväčša negatívnych, anticiganistických mediálnych reprezentácií o Luníku IX vo verejnom diskurze stojí skromnejšie vedecké spracovanie minulých i súčasných realíi tohto rómskeho geta. Luník IX bol tematizovaný síce v ojedinelých, no o to vzácnejších a kvalitných spracovaniach čiastkových problémov, dotýkajúcich sa sociologických, demografických a napokon i historických realíi tohto sídliska.

Ale predtým než obrátíme pozornosť k domácim výstupom, je potrebné upozorniť na skutočnosť, že Luník IX bol zrejme prvýkrát tematizovaný vo vedeckej spisbe v Spojených štátoch amerických už v roku 1988, a to českým emigrantom a politológom Ottom Ulčom. V štúdiu *Cigáni v Československu: prípad nedokončenej integrácie* výstižne popísal genézu vzniku Luníka IX ako výsledok snahy miestnych úradov vystahovať z centra Košíc väčšinu rómskych rodín. Vymiestnenie z centra a ich koncentrácia na sídlisku podľa neho neslnili očakávania a v zásade znamenali porušenie vládnej politiky rozptylu rómskeho obyvateľstva.³⁶

V domácom prostredí sa Luník IX dostal do pozornosti vedcov v súvislosti s výskumom „rómskej rodiny“, ktorý prebiehal v rokoch 1986 – 1990 v Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach. Cieľom tohto rozsiahleho výskumu bolo expertné zistenie typológie a sociálno-psychologických charakteristík rómskej rodiny v Slovenskej socialistickej republike pod názvom *Súčasná tendencie vo vývoji typov cigánskej rodiny a problém začleňovania Cigánov do spoločenských štruktúr*. V rámci tohto celorepublikového výskumu zodpovedná riešiteľka, sociálna psychologička Viera Bačová vypracovala pre potreby Národného výboru mesta Košice analytický podklad *Postavenie cigánskej rodiny v Košiciach* (1989).³⁷

Hoci výstupy z tohto rozsiahleho projektu neboli z dôvodu pádu režimu štátneho socializmu komplexne publikované, vyšlo aspoň niekoľko ťažiskových štúdií. Navyše Viera Bačová so spoluautorom Ladislavom Bačom pokračovala v rozbere bytových pomerov rómskych rodín špecificky obývajúcich Luník IX prostredníctvom sociologickej sondy, z čoho vzišla štúdia v časopise Sociológia s názvom *Analýza bývania rómskeho spoločenstva na sídlisku Luník IX v Košiciach*.³⁸

V štúdiu autori identifikovali výskyt maladaptívneho chovania časti nájomcov bytov, ktoré sa prehlbovalo izoláciou miestnej rómskej komunity voči ostatným mestským častiam. Autori konštatovali, že napriek bytovým podmienkam I. kategórie (t. j. klasické panelákové byty) sa charakteristiky rómskych rodín žijúcich na Luníku IX, napríklad dosiahnutým vzdelaním, neodlišovali od celorepublikového priemeru, a teda zmena bytových podmienok nasťahovaním na novovybudované sídlisko nepriniesla spoločnosťou očakávanú sociálnu adaptáciu.

³⁶ Ulč. Gypsies in Czechoslovakia: a case of unfinished integration, 1988, s. 318.

³⁷ OAPVB. Bačová, Viera. Postavenie cigánskej rodiny v Košiciach. Analytický podklad pre NVmK, 1989.

³⁸ Bačová, Viera – Bača, Ladislav. Analýza bývania rómskeho spoločenstva na sídlisku Luník IX v Košiciach. In Sociológia, 1994, roč. 26, č. 5-6, s. 447 – 453.

Spísať dejiny Luníka IX sa ako prvá odhodlala v roku 2003 redaktorka Kristína Mojžišová (Magdolenová) pod názvom *Luník story – doposiaľ nedokončený príbeh segregácie*.³⁹ Autorke sa pomerne úspešne podarilo zostaviť prehľad prerodu sídliska od „nevydareného socialistického experimentu“ po rómske geto, využívajúc rozhovory pamätníkov, správy dennej tlače a texty verejných politik, regulujúcich štatút tejto mestskej časti. Text vznikol v časoch „divokého zabývania“ Luníka IX, kedy oproti plánovanej kapacite 3000 osôb štatistici napočítali na tomto sídlisku až 10 000 obyvateľov. Autorka kritizovala postupujúcu getoizáciu mestskej časti zo strany mestskej samosprávy a nečinnosť a neochotu štátnych autorít čeliť nahromadeným problémom.

Prvé vedecké spracovanie dejín vzniku Luníka IX pochádza od historičky Anny Jurovej, ktorá v roku 2015 uverejnila fundamentálnu štúdiu pod názvom *Likvidácia Tábora a vznik sídliska Luník IX*.⁴⁰ Na rozdiel od Kristíny Mojžišovej sa Anna Jurová zamerala na genézu vzniku sídliska, vychádzajúcu z komplikovanej série improvizovaných administratívnych rozhodnutí v procese mestského plánovania od 60. rokov 20. storočia. Anna Jurová vo svojej štúdii otvorene kládla zodpovednosť za vznik najväčšieho rómskeho geta na Slovensku vtedajším predstaviteľom mestskej správy, ktorí sa podľa autorky nepridržiavali štátnej politiky rozptylu rómskych rodín, t. j. primeranej priestorovej distribúcie rómskych rodín v urbanizovanom areáli celého mesta.

Domáca vedecká produkcia analyzovala Luník IX v kategóriách sociálnej exklúzie a priestorovej segregácie, no kontextualizovala Luník IX ako prípadovú štúdiu prejavov rasizmu namiereného voči členom rómskych komunít v strednej Európe, a teda anticiganizmu, sa podarilo až zahraničným vedcom.

Britský sociológ a antropológ Giovanni Picker v diele *Rasové mestá – verejné politiky a segregácia Rómov v urbánnej Európe*⁴¹ z roku 2017 argumentuje, že rasové kategórie v mentalitách dominantných, zväčša štátotvorných etník, spôsobujú priestorovú segregáciu a stigmatizáciu Rómov naprieč celou Európou, čoho zhmotneným dôsledkom sú rómske urbánne getá. Luník IX v Pickerovom vedeckom diskurze vystupuje iba okrajovo v prospech ďaleko viac pertraktovaného rómskeho geta Pata Rât v rumunskom Kluži.

Politológ a expert minoritných štúdií Aidan McGarry v rovnakom roku 2017 ako Giovanni Picker vydal monografiu s názvom v slovenskom preklade *Rómfóbia – posledná akceptovateľná forma rasizmu*.⁴² Heuristicky vynikajúco podložená a informatívna monografia dokumentuje najrozličnejšie formy protirómskych sentimentov zo strany dominantných etník, šíriacimi sa vo verejnom priestore postsocialistických európskych krajín v zásade bez adekvátneho právneho postihu. Autor posúva začiatok systematického výskytu anticigánskych prejavov do čias kreovania národných komunít, ktoré Rómov vedome vylúčili z kolektívne zdieľanej idey spolunáležitosti a spoločnej teritoriálnej príslušnosti, čoho dôsledkom sa stala ich segregácia.

V komparatívnej analýze Aidana McGarryho vystupujú ako prípadové štúdie priestorovej segregácie dve urbánne getá, a to košický Luník IX spolu s rómskou štvrtou Šuto

³⁹ Magdolenová – Hriczko. Luník story, 2003; Magdolenová. Luník story: a so far unfinished story of segregation, 2003

⁴⁰ Jurová. Likvidácia Tábora a vznik sídliska Luník IX, 2015.

⁴¹ Picker. Racial cities: governance and the segregation of Romani people in urban Europe, 2017.

⁴² McGarry. Romaphobia: the last acceptable form of racism, 2017.

Orizari v macedónskom hlavnom meste Skopje. Autor zdôrazňuje, že napriek tomu, že Luník IX sa nachádza na území členského štátu Európskej únie, v porovnaní so Šuto Orizari pôsobí žalostnejšie: „v tomto prípade štát úplne rezignoval na prevzatie akejkoľvek zodpovednosti za miestnych obyvateľov... prítomnosť štátu na tom mieste nie je takmer vôbec viditeľná.“⁴³

Najnovšie tematizovala Luník IX a miestnu marginalizovanú rómsku komunitu Miriam Kanioková, ktorá analyzovala sociálne determinanty zdravia v tejto segregovanej lokalite. Využívajúc koncepty environmentálneho rasizmu a environmentálnej nespravodlivosti, blízkosť skládky mestského odpadu k bytovým domom na Luníku IX podľa autorky predstavovala zdravotné riziko, ktoré mohlo zvyšovať výskyt rakoviny, respiračných chorôb či rôznych zdravotných komplikácií u novorodencov a v konečnom dôsledku prispievala k znižovaniu strednej dĺžky života tamojších obyvateľov.⁴⁴

⁴³ Tamtiež, s. 169.

⁴⁴ Kanioková. O šesť rokov menej: po stopách rozdielu strednej dĺžky života obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít, 2020.

II. Košice a Rómovia pred vznikom Luníka IX

1918 – 1948: V kapitalistických podmienkach

Rómovia v Košiciach v 1. polovici 20. storočia predstavovali urbánny typ autochtónnej komunity, ktorá sa zväčša sústreďovala v mestskej časti Tábor na juhozápadnom okraji historického jadra mesta. Prvá písomná zmienka o štvrti Tábor pochádza už z roku 1686, no na plánoch mesta sa trvale vyskytuje až od roku 1857.⁴⁵

V roku 1924 v Košiciach napočítali 771 Rómov (1,45 % obyvateľov mesta), pričom 96 % z nich pochádzalo z Košíc alebo košického okresu. Zároveň išlo o značne mladú komunitu. Až 45 % z miestnych Rómov tvorili deti do 18 rokov, zo 426 dospelých pripadalo do vekovej skupiny 18 – 30 ročných 182 osôb, 31 – 45 ročných 141 osôb, 46 – 55 ročných 48 osôb a 56 a viacročných 54 osôb.⁴⁶

V roku 1927 už ale Policajné riaditeľstvo v Košiciach hlásilo, že v skutočnosti sa na území mesta zdržiavalo až okolo 2 500 Rómov. Asi iba polovica členov rómskej komunity bola úradne evidovaná a hlásená na polícii, väčšina sa však vymykala úradnej evidencii a často menila svoj pobyt.⁴⁷

V prípade Tábora išlo o predmestskú štvrť s klasickou domovou rádovou zástavbou, sociálne značne hierarchizovanou. V časti bližšej k centru mesta stáli klasické domy v radovej zástavbe, ktoré podľa českého doktora pôsobiaciho v Košiciach Františka Štampacha, obývala „cigánska šľachta“, teda členovia rodiny vajdu, resp. „starostu cigánskej štvrti“, primáši, kapelníci a hudobníci (obrázok 4).⁴⁸ So stúpajúcim svahom od centra mesta smerom na dnešnú Moldavskú cestu pribúdali obydlia slumovitého charakteru, t. j. rôzne provizórne stavby a chatrče (obrázok 5). Historička Anna Jurová zastávala názor, že Tábor bol v rezidenčnej hierarchii Košíc degradovaný na „rómsku štvrť“ pravdepodobne až v rokoch 1938 – 1944, kedy Košice patrili pod Maďarské kráľovstvo. Dovtedy tam totiž popri prevahe Rómov bývali i členovia majority, vrátane úradníkov, mnohých vyslaných do Košíc z Českých krajín.⁴⁹

Z archívnych dokumentov však vyplýva, že československé úrady už v 20. rokoch 20. storočia označovali Tábor za „cigánsku štvrť“ a jej obývanosť úradníkmi nepovažovali za adekvátny, naopak za dočasný stav, kým sa nevyrieši bytová núdza v rozrastajúcich sa prvorepublikových Košiciach.⁵⁰

Štvrť bez vodovodu a kanalizácie⁵¹ sa v komunálnych voľbách v roku 1937 dostala do hľadáča dominantných politických strán, ktoré tu chceli získať čo najviac voličských hlasov. Jedine Komunistická strana Československa nechala na jednom zo svojich predvolebných zhromaždení vystúpiť miestneho rómskeho obyvateľa, ktorým bol Vojtech Horváth. Rečníkovi však neumožnili prihovoriť sa verejnosti po rómsky, ako to

⁴⁵ Jurová – Zupková. Rómovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regiónu, 2007, s. 106.

⁴⁶ Zupková. Rómovia v Košiciach po vzniku ČSR (analýza evidencie z roku 1924), s. 141 – 148.

⁴⁷ ŠAvK, f. Košická župa 1923 – 1928, šk. 83, č. j. 4595. Cigánska otázka a návrh na jej riešenie. 25. 4. 1927.

⁴⁸ Štampach. Cikáci v Československé republike, 1929, s. 44.

⁴⁹ Jurová. Snaha o lokalizáciu cigánskeho Tábora v Košiciach, 2013, s. 25 – 32.

⁵⁰ AMK, f. Magistrát mesta Košíc (ďalej MMK) 1923 – 1938, šk. 117, i.č. 312. Pridelenie bytov v barakoch, stavba núdzových bytov Tri hôrky. 20. 8. 1924.

⁵¹ AMK, f. MMK 1923 – 1938, šk. 164, č. 1217. Zriadenie dezinfekčnej stanice. Župa pre MR Košice. 3. 1. 1927.

Obrázok 4 Domy rómskych primášov v prednej časti Táboru, 20. roky 20. storočia

Obrázok 5 Horná časť Táboru, vzdialenejšia od centra mesta, 70. roky 20. storočia

požadoval, ale miestnym nárečím slovenčiny („hutoracky“). Jeho výpoveď je vzácnou mentálnou reprezentáciou rómskeho obyvateľa o kolektívnom statuse rómskej komunity štvrť Tábor v kontexte dobových politických pomerov mesta Košíc:⁵²

„Sestry cigánky a bratia cigáni! My, najbiednejšia štvrť mesta Košíc odjakživa opovrhnutí od pánov, ktorí nás pokladajú za otrokov, chcú, vlastne chodia medzi nás pod sľubom rôznych a agitujú, aby sme im pri terajších voľbách odovzdali hlasy. No my za klobásky sa kúpiť nedáme. Máme tiež svoju česť a ako takí budeme hlasovať za komunistickú stranu, ktorá len táto háji najchudobnejších. My nepotrebujeme od maďarskej Kresť. soc. strany⁵³ balíky s potuchlou múkou, čo rozdával pán Toszt. My nepotrebujeme mäso zo zdochnutých kráv. My chceme však pracovať a žiť, ako sa na človeka patrí. Preto cigáni všetci budú hlasovať za stranu komunistickú.“

Krátko po pripojení Košíc k Maďarsku štátne úrady v roku 1939 konštatovali, že v Tábo-re žilo okolo 1500 Rómov v absolútne nevyhovujúcich hygienických podmienkach, kde na jeden príbytok so 150 – 200 m² žilo v priemere 40 – 50 osôb. Ďalšia rómska kolónia bola identifikovaná na Severnom nábreží na východnom brehu rieky Hornád, kde sa v tridsiatke primitívnych domčekov usadilo 200 Rómov. Naopak nerómska nízka trieda, zväčša nezamestnaná, našla ubytovanie v dvanástich prvorepublikových vojenských barakoch a v 20 opustených železničných vagónoch v blízkosti areálu verejnej nemocnice na Peštianskej ulici (dnes Južná trieda), kde bývalo spolu 1060 ľudí.⁵⁴ Vzhľadom na zvýšený výskyt týfusu, tuberkulózy a ďalších ochorení u obyvateľov týchto štvrtí úrady už v tomto období hovorili o všeobecnom zdravotnom riziku, ktoré malo ohrozo-vať celé mesto.⁵⁵

V období druhej svetovej vojny čelili Rómovia na území Maďarského kráľovstva i Slovenskej republiky rasovým perzekúciám. Miera a rozsah perzekúcií sa však v oboch štátoch líšili.⁵⁶ Po nemeckej okupácii Maďarska v marci 1944 pristúpili maďarské štátne úrady od augusta 1944 ku koncentrácii tých Rómov, ktorí boli pokladaní za asociálnych a práce neschopných, jednak v pracovných táboroch a jednak vo vojenských pracovných práporoch, vyslaných na vojnový front. Po októbri 1944, po prevzatí moci radikálnou fašistickou Stranou šípových krížov pristúpili maďarské štátne úrady k prevedeniu porajmosu, t. j. rómskeho holocaustu. Vo väčších sídlach boli Rómovia sústredení do rómskych get, často totožných s predchádzajúcimi židovskými getami. Podľa odhadov 30 000 až 70 000 z 200 000 Rómov žijúcich v Maďarsku bolo deportovaných do koncentračných táborov na území vtedajšej Nemeckej ríše.⁵⁷

V Košiciach sústredili Rómov do miestnej tehelne na Moldavskej ceste v decembri 1944, kde predtým sústreďovali Židov.⁵⁸ Dopusial' nie je známe, koľko sústredných Rómov bolo z košickej tehelne deportovaných, resp. koľkí zahynuli v koncentračných táboroch,

⁵² SNA, f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach 1936 – 1938, šk. 47, č. spisu 1489/37, č. j. 8020/37. Košice, tábor ľudu kom. strany dňa 9. mája 1937. 10. 6. 1937.

⁵³ Krajinská kresťansko-socialistická strana, od roku 1936 s názvom Zjednotená maďarská strana bola naj-silnejším politickým subjektom medzivojnových Košíc. Jej najvýznamnejším predstaviteľom v Košiciach bol László Toszt, ktorý dlhoročne zastával post 1. námestníka starostu mesta Košíc.

⁵⁴ AMK, f. Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939 – 1945, šk. 25, i. č. 108, č. 29541. Jelentéstétel Kassa sz. kir. város munkáslakás kérdéséne z ügyében. 14. 10. 1939.

⁵⁵ AMK, f. MMK 1938 – 1945, šk. 25, i. č. 108, č. 29541. Czigler Lajos tanácsnok úrnak. 5. 10. 1939.

⁵⁶ Nečas. Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945, 1994.

⁵⁷ Barsony – Daroszi. Pharrajimos: The Fate of the Roma During the Holocaust, 2008.

⁵⁸ AMK, f. Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939 – 1945, šk. 210, č. sp. 48105. Cigányok összegyűjtése. 11. 12. 1944.

ale možno predpokladať, že v porovnaní so západnejšími oblasťami Maďarska nešlo o vysoký počet vzhľadom na ukončenie jurisdikcie maďarského štátu v Košiciach k 19. januáru 1945 (známe ako „oslobodenie“).

Nasvedčoval by tomu aj policajný súpis Rómov z roku 1947, na základe ktorého evidovali v Košiciach 1 185 Rómov. Počet Rómov v Košiciach sa výrazne neznižil ani odchodom niektorých rodín do Českých krajín ani opatreniami štátnych úradov voči tzv. potulným, resp. asociálnym Rómom, ktorých od januára 1947 začali umiestňovať do pracovných táborov.⁵⁹

Z 1 185 Rómov k roku 1947 bolo 445 detí do 18. roku života, teda 38,39 %. Domovskú príslušnosť v Košiciach malo 78 %, čiže 22 % vykazovalo príslušnosť mimo mesto, čo indikovalo značnú imigráciu Rómov do povojnových Košíc v porovnaní s medzivojnovým obdobím. Rovnako pomerne veľký počet Rómov zostával po vojne bez akejkoľvek práce. Súpis evidoval 137 hudobníkov, 80 robotníkov a 39 robotníčok, 208 žien v domácnosti a 49 nepracujúcich vojakov, zvyšní boli nezamestnaní.⁶⁰

Už počas druhej svetovej vojny sa začali niektoré rómske rodiny usídľovať mimo Tábor, pričom sa v prvých povojnových rokoch rozrastala predovšetkým rómska osada „z dosiek a valov“ pri niekdajšej Záhradníckej ulici, ktorá sa nachádzala na území dnešného Luníka VI v trojuholníku medzi Moldavskou cestou a Triedou SNP.⁶¹ Niektorým rómskym rodinám sa podarilo usídlieť aj v schátraných historických budovách v centre Košíc.⁶²

Všetky písomné správy o nových lokalitách usídlenia sa Rómov sa dochovali v súvislosti so sťažnosťami ne-Rómov na neprispôsobivé vzorce správania Rómov v ich susedstve a urgovaním úradov s ich vymiestnením na inú lokalitu. Problémovým pritom zostával samotný Tábor, z ktorého Okresný sekretariát KSS nechal už v marci 1948:

„vystahovať prístahovaných cigánov, ktorí nie sú zapojení do pracovného procesu a na úkor tu príslušných žobru a kradnú. I z hygienických dôvodov bolo by [to] účelné, nakoľko bývajú nazhromaždení a i preto zdravý dorast nebude vychovaný, ale len mesto bude mať škodu, lebo štvrť bude ovládať tuberkulóza.“⁶³

Štátne úrady po prevzatí moci komunistami žiadali pre Tábor distribúciu tovarov ako pre iné časti mesta a vykonávanie verejných prác aj z iných mestských častí, pričom sa tu rátalo so zavedením vodovodu a kanalizácie.⁶⁴

Na prelome 40. a 50. rokov pokračoval trend sťahovania Rómov do Košíc z vidieka a celého regiónu východného a juhovýchodného Slovenska. V roku 1950 odhadovali v meste prítomnosť 4 200 Rómov, čo bol oproti roku 1947 nárast o 350 %, resp. najvyšší populačný prírastok v dejinách tejto mestskej komunity vôbec. Košice pôsobili ako výrazný pull-factor nielen rómskej imigrácie z dôvodu intenzívnej socialistickej industrializácie – už v 1. polovici 50. rokov sa tu začal budovať železiarsky kombinát

⁵⁹ AMK, f. Národný výbor mesta Košíc (ďalej NVmK) 1945 – 1948, šk. 616, č. sp. 6938/1947. Zriaďovanie koncentračných táborov pre asociálne osoby.

⁶⁰ Jurová. Súpis Cigánov – Rómov v roku 1947, 2014.

⁶¹ AMK, f. NVmK 1945 – 1948, šk. 608, č. sp. 39030/1946. Samuel Zoltán Gottesman žiada o odstránenie Cigánov.

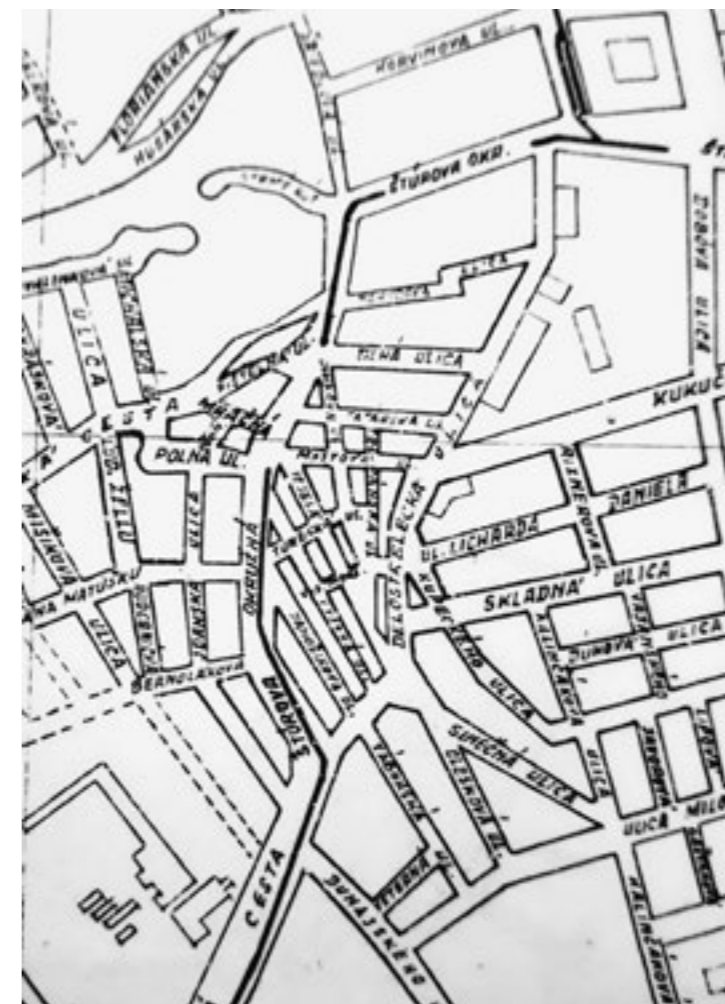
⁶² AMK, f. NVmK 1945 – 1948, šk. 721, č. sp. 80777/1947. Obyvatelia Vrátnej ulice, sťažnosť na Cigánov v dome č. 33.

⁶³ AMK, f. NVmK 1945 – 1948, šk. 4, č. sp. 100/48. Okresný sekretariát KSS Košice, rezolúcia. 17. 3. 1948.

⁶⁴ Tamtiež.

celoštátneho významu HUKO, ktorého výstavba bola pre nedostatočnú pripravenosť a chybné plánovanie v roku 1953 pozastavená a odsunutá na 1. polovicu 60. rokov (VSŽ).⁶⁵

Množstvo pracovných príležitostí predovšetkým v stavebníctve však bolo atraktívne pre mnohých rómskych mužov, ktorí pochádzali zo znevýhodneného prostredia, bez akejkoľvek kvalifikácie a vzdelania. Východné Slovensko bolo pritom oblasťou Československa, kde žilo najviac Rómov a zároveň najviac Rómov žijúcich v sociálne znevýhodnenom prostredí. V roku 1956 žilo v Československu zhruba 130 000 Rómov, z toho na Slovensku 114 000, z toho na východnom Slovensku v Prešovskom a Košickom kraji 51 000, teda zhruba polovica všetkých Rómov žijúcich na Slovensku.⁶⁶ V roku 1955 bolo na Slovensku evidovaných 1 305 rómskych osád s 95 092 obyvateľmi, z toho 593 na východnom Slovensku s 52 258 obyvateľmi, teda 55%.⁶⁷

Obrázok 6 Košický Tábor – zmes úzkych uličiek medzi Štúrovou a Delostreleckou (Žižkovou) ulicou po 2. svetovej vojne. Hrubou čiarou trať električky č. 6

⁶⁵ Gorka – Kušnírová. Socialist Industrialization as a Factor of Urban Development and a Difficult Legacy in Košice, Slovakia, 2021.

⁶⁶ Jurová, 1993, s. 47

⁶⁷ Jurová, 1993, s. 45.

1958 – 1965: Vnútromestský rozptyl

Výraznejšie sa však miestne úrady v Košiciach začali nepriaznivými bytovými podmienkami väčšiny rómskych rodín zaoberať až od roku 1958, teda po prijatí uznesenia ÚV KSČ „O práci medzi cigánskym obyvateľstvom v ČSR“ a po prijatí zákona č. 74 z 11. novembra 1958 Zb. z. „O trvalom usídlení kočujúcich osôb“. Podľa intencií týchto rómskych politikov mali miestne úrady zabezpečiť rómskym rodinám dôstojné ubytovanie a zamestnanie. Koncentrácie rómskych rodín v nevyhovujúcich lokalitách mali byť zlikvidované, pričom rómske rodiny mali byť rozptýlené medzi majoritné obyvateľstvo a kultúrno-etnicky i spoločensky asimilované.

V roku 1958 miestne authority konštatovali, že z pomedzi rómskych rodín v Košiciach sa kočovníctvo netýkalo ani jednej rodiny a polokočovným spôsobom života žilo iba 5 %. 95 % bolo pokladaných za usadených, no problém predstavovali nežiaduce sociopatologické javy ako vysoká chorobnosť, nezamestnanosť, resp. pripisovaná neochota pracovať. Podľa odhadov pracovalo 60 % práceschopných mužov, prevažne v stavebníctve, pričom ženy a mládež mali zamestnanie iba ojedinele. Úrady zároveň pripúšťali aj neochotu riaditeľov prijímať Rómov, pričom často vytvárali samostatné rómske pracovné čaty, v ktorých sa prevádzala neúčinná práca, vyúsťujúca do straty chuti do práce a pocitu menejcennosti. Zároveň sa neuskutočňovalo prijímanie rómskych detí do jaslí a prijímanie detí do materských škôl bolo nedostatočné. Preto bolo rozhodnuté, že koncentráciu Rómov v Tábore, ktorá sa týkala 330 rómskych rodín, sa bude riešiť jeho postupnou likvidáciou, pričom ročne sa malo tamojším rodinám prideliť 25 – 30 bytov. Byty sa však mali prioritne pridelovať iba „zaslúžilým pracovníkom“. Piatim sa pridelili parcely na individuálnu bytovú výstavbu a prednostne sa riešilo aj 23 rodín, ktoré obývali obydlia s bezprostrednou hrozbou zrútenia.⁶⁸

Vzhľadom na početnosť rómskych rodín z Tábora a stanovenú kvótu pridelovania nových bytov, podľa ktorej by likvidácia celej štvrte trvala prinajmenšom do roku 1969, sa miestne úrady rozhodli investovať aj do sanitárnej infraštruktúry Tábora a integrovať Tábor do kultúrno-spoločenských aktivít odohrávajúcich sa v meste. To sa týkalo vybudovania jedného verejného splachovacieho záchoda a žúmp vo viacerých dvoroch, ako aj zriadenia očistných kúpeľov v hostinci na Moldavskej ulici. Mestský zväz mládeže v Tábore vytvoril pobočku Československého zväzu mládeže, ale hlásil slabé zapojenie zo strany miestnych Rómov. Opak zaznamenal Mestský výbor Československého zväzu telesnej výchovy, ktorý v Tábore vytvoril futbalovú jednotku Nový život, do ktorej zapojenia sa hlásilo mnoho miestnych mužov a v pléne organizácie sa dokonca ujali aj dvaja členovia – Rómovia. Okrem týchto aktivít sa ujalo aj zriadenie Osvetovej besedy, v ktorej prebiehali prednášky a kurzy zdravotnej výchovy, varenia a udržiavania domácnosti.⁶⁹

Výsledky rozptylovej politiky v intenciách rómskych politikov z roku 1958 však neboli na území Košíc uspokojivé, a to z hneď z troch dôvodov:

⁶⁸ AMK, f. Národný front 1945 – 1989, šk. 31, č. 82. Cigánska problematika v Košiciach. 4. 12. 1958.

⁶⁹ AMK, f. Národný front 1945 – 1989, šk. 31, č. 82. Správa MV NSF v Košiciach o cigánskej problematike. 16. 12. 1958.

1. Nové koncentrácie

Rodinám vymiestňovaným z Tábora sa pridelovali staršie byty, resp. historický bytový fond v centre Košíc, kde dochádzalo k opätovnej koncentrácii s mnohočlennými rodinami, tam bývajúcimi už pred rokom 1958. Takého koncentrácie sa vytvorili na uliciach Leninovej (Hlavná), Sverdlovej (Mäsiarska), Hradbovej, Kováčskej, Vrátnej, ale i v širšom centre mesta na Jesenského, Fučíkovom námestí (Drevný trh), Smetanovej, Rázusovej a Triede Sovietskej armády (Južná trieda), a napokon aj na novobudovanom sídlisku Mier. Sverdlová ulica začala byť dokonca nazývaná „nový tábor“, pričom úrady kvôli sťažnostiam rôzneho druhu museli nechať monitorovať tie rodiny, u ktorých sa predpokladalo „a) porušovanie zásad socialistickej disciplíny, b) rozkrádanie stavebného materiálu, c) vyhýbanie sa statočnej práci a príživníctvo.“⁷⁰

Pohostinstvo Smažienka na Sverdlovej ulici pre sťažnosti uzatvorili a otvorili tam mliečny bar. Naopak, „aby sa zamedzilo väčšiemu prílivu občanov cigánskeho pôvodu do centra mesta“ z iných štvrtí, nechali predĺžiť nedelňé otváracie hodiny zariadenia Bufete na Moldavskej ceste pri Tábore do deviatej večer.⁷¹

Aby sa zamedzilo sťažnostiam, prijala sa od roku 1964 zásada nezaradovať do rozptylu rodiny nepracujúcich Rómov, u ktorých sa nepredpokladal úspech asimilačného procesu, a zásada neumiestňovať vedľa seba viac ako dve rodiny zaradené do rozptylu.⁷² Taktiež sa odklonilo od pridelovania bytov v centre. Po novom sa mali získavať staršie domy a byty od občanov v okrajových častiach mesta, ktorí sa mali sťahovať do novostavieb a nimi uvoľnené byty mali byť pridelené vymiestneným rómskym rodinám. Člen komisie pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu pri Mestskom národnom výbore v Košiciach František Repta tento krok dôvodil takto: „Veľké ťažkosti sú s ubytovaním občanov cigánskeho pôvodu, nakoľko do vnútra mesta nemožno im byty pridelovať, do novostavieb tiež nie, nakoľko tieto bytby zničili a čo viac, nestačili by platiť nájomné za užívanie bytu.“⁷³

V tejto súvislosti z praktických dôvodov začali úradníci technokraticky roztriedovať rómske rodiny do troch kategórií podľa stupňa asimilačného procesu vo vzťahu k majorite. Socioekonomicky diferencované rómske spoločenstvo bolo týmto spôsobom roztriedené na rodiny: I. adaptované, II. adaptovateľné a III. neadaptované. Uvedená rámcová typológia bez presnej definície sa stala natoľko zaužívanou kategóriou inštitucionálnej praxe, že ju neskôr operacionalizovali vo svojich výskumoch i vedci ako kategóriu analýzy, i keď v tejto súvislosti títo upozorňovali na riziká diskrepancií pojmovej ekvivalencie v rôznych priestorových, časových a sociálnych kontextoch.⁷⁴

⁷⁰ AMK, f. Mestský národný výbor mesta Košíc (ďalej MsNV) 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-4/I-62. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 29. 12. 1962.

⁷¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-31. 10. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 26. 9. 1963.

⁷² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. 4d/2. Úlohy komisie pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu pri rade MsNV v Košiciach. 17. 6. 1964.

⁷³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. 16/264. Úlohy komisie pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu pri rade MsNV v Košiciach. 13. 8. 1964.

⁷⁴ Davidová. Cigánske etnikum v Ostrave; Bačová. Charakteristiky cigánskej rodiny vo vzťahu k začleňovaniu Cigánov do celospoločenských štruktúr, 1988.

V roku 1963 žilo v Košiciach zhruba 5 200 Rómov v 700 rodinách, z nich 40 % žilo v Táboře, ďalších 11 rodín na Severnom nábreží, za tehelňou na Pražskej ulici a ďalších okrajových častiach mesta. Podľa stupňa asimilácie ich úrady delili do tejto typológie rómskych rodín:⁷⁵

I. kategória	Do tejto skupiny je možné zaradiť asi 55 % občanov cigánskeho pôvodu, ktorí svojou prácou a starostlivosťou o výchovu detí po stránke vedenia života sa plne prispôbujú podmienkam a možnostiam normálneho života.
II. kategória	Do tejto skupiny je možné zaradiť asi 25 % občanov cigánskeho pôvodu, ktorí sa síce zapojujú do práce, ovšem vedú ešte cigánsky spôsob života. Nedbajú o svoje rodiny a o výchovu detí. Žijú v špinavých domácnostiach, nedodržia základné podmienky hygieny, dopúšťajú sa nadmerného používania liehových nápojov a výtržností a ťažko chápu, že dnešné socialistické zriadenie má záujem na zlepšení ich života.
III. kategória	Do tejto skupiny je možné zaradiť asi 25 % občanov cigánskeho pôvodu, ktorí žili kočovným alebo polokočovným spôsobom, vyhýbajú sa poctivej práci a živia sa nekalým spôsobom života. Tieto osoby i po uplatnení zákona č. 74/58 nezmenili podstatne svoj spôsob života. Väčšinou ide o rodiny, kde hlava rodiny značnú časť života prežije vo väzení a kde matka aj s deťmi prevádzajú trestnú činnosť. Osoby z tejto skupiny sú rafinované a z hľadiska verejného záujmu nebezpečné. U týchto osôb je veľmi ťažké prevádzať výchovu a prevýchovu a je nutné hľadať u týchto občanov nové podmienky riešenia výchovy.

Odporúčalo sa, aby rodiny z III. kategórie neboli usádzané vo veľkých mestách vôbec, nakoľko v nich údajne absentovala možnosť kontroly a časť rómskej populácie tam mohla páchať kriminálnu činnosť skôr ako na vidieku. Čo sa týka už usadených rodín III. kategórie v Košiciach, čoraz viac členov komisie sa stavalo k rozptylovej politike skepticky a presadzovali – v rozpore s celoštátnymi rómskymi politikami – riešenie v sústredení.⁷⁶

Toto stanovisko bolo napokon podporené aj odborom plánovania Východoslovenského KNV a ideologickou komisiou a predsedníctvom Východoslovenského krajského výboru KSS. Krajské orgány v koncepcii riešenia bytového problému rómskych obyvateľov do roku 1970 apelovali na Predsedníctvo vlády ČSSR, že III. kategóriu rómskych rodín bude kraj riešiť naďalej síce v koncentráciách, ktoré ale nemali byť izolované – teda segregované – od ostatného obyvateľstva. Zároveň tieto koncentrácie mali tvoriť nenáročný bytový fond, maximálne 2 – 4 podlažný. Išlo teda v zásadne o alternatívny výklad oficiálnej rozptylovej politiky, čo možno dať do súvisu s uplatňovaním zásad reformného komunizmu na lokálnej úrovni, usilujúceho sa o racionálne a rentabilné riešenie.

⁷⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 2. Dokument o spôsobe života obyvateľov cigánskeho pôvodu na území mesta Košíc. Ján Papp – námestník predsedu KNV (1963). Citované v pôvodnom znení dokumentu.

⁷⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. 16/264. Úlohy komisie pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu pri rade MsNV v Košiciach. 13. 8. 1964.

Koncepcia explicitne riešila najnaliehavejšiu situáciu v krajskom sídle Košiciach:

„Prvé sústredené sídlisko postaviť v Košiciach v zásade na tých miestach, kde doterajšie osídlenia existujú tak, že hlavné komunikačné a dopravné ťahy, ako aj niektoré územia, háklivé z hľadiska návštevnosti verejnosťou a cudzincami, budú obstarané doteraz prevádzanou štátnou výstavbou.“⁷⁷

Autori koncepcie teda rátali s ponechaním existujúceho rasového priestoru v pôvodnom Táboře, pričom sa otvorene zasádzovali za jeho zneviditeľnenie (invizibilizácia rasy). Mesto Košice sa snažilo držať tejto koncepcie, ale narazilo na ďalší expertný úrad – Útvar hlavného architekta, ktorý takého riešenie zamietol v roku 1965 – ako na to bude poukázané v ďalšej časti.

2. Imigrácia

Miestne úrady nenechali promptne zbúrať opustené chatrče, v dôsledku čoho sa do nich sťahovali nové mimokošické rodiny. Do niektorých objektov sa nasťahovalo aj 20 – 26 osôb.⁷⁸ Ďalšia skupina rodín zase zvolila stratégiu odkupovania schátraných objektov. Týmto spôsobom sa počet Rómov v Košiciach zvyšoval – čo bolo prirodzené, pretože sa rapídne zvyšoval celkový počet obyvateľov mesta – ale problém bol v tom, že miestne úrady s týmto faktorom paradoxne vôbec nepočítali. Niektoré imigrované rómske rodiny nechali úrady deložovať do miesta trvalého pobytu, no imigrácii do mesta sa v zásade nedalo zabrániť v dôsledku rozrastania Košíc v súvislosti s výstavbou Východoslovenských železniární pre 25 000 zamestnancov a prebytku nekvalifikovaných pracovných pozícií, ktoré častokrát obsadzovali práve Rómovia z východoslovenských okresov.⁷⁹

V roku 1964 sa počet riešených rodín zvýšil na 400 a to aj napriek tomu, že v roku 1963 bolo pridelených 57 bytov, z toho 18 z poradovníka, 27 mimo poradovníka a 12 riešili zamestnávateľia. Zároveň mestský národný výbor začal koordinovať kroky s košickým ONV, ktorému bol administratívne podriadený (mesto Košice bolo postavené na úrovni okresu až administratívnou reformou od 1. januára 1969). Výsledkom však bolo, že okres odobril sťahovanie rómskych rodín z vidieka do mesta, pričom v roku 1964 sa malo prisťahovať ďalších 50 rodín. Pokiaľ v tom čase v meste žilo zhruba 6 000 Rómov, v okrese Košice – bez samotného mesta – žilo 8 000.⁸⁰

⁷⁷ ŠA KE, f. Vsl. KNV, Odbor plánovania 1960 – 1969, šk. 150, i. č. 51, 11/1964. Koncepcia otázok občanov cigánskeho pôvodu vo Východoslovenskom kraji do roku 1970.

⁷⁸ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 3, č. 96. Situačná správa o hygienicko-epidemiologickom stave u občanov cigánskeho pôvodu v okrese Košice. 5. 7. 1963.

⁷⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-5/X-62. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 30. 8. 1962.

⁸⁰ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 4, č. 21. Správa o kompletnom riešení otázok občanov cigánskeho pôvodu v Košickom okrese v roku 1964 a do roku 1970. 24. 1. 1964.

3. Absencia disciplinácie

Úrady hlásili, že deti presťahovaných rodín prestali v nových lokalitách chodiť do školy a tieto o ich zaradenie ani nejavili záujem. Úrady kriticky reflektovali na skutočnosť, že „rodinám premiestneným v rámci likvidácie cigánskej štvrte do mesta nie je venovaná dostatočná pozornosť zo strany spoluobčanov, ba naopak tieto rodiny sú často prijímané s opovrhnutím a nepriateľsky. Na tomto úseku budú nutné zlepšiť činnosť, a to hlavne pomocou občianskych aktívov.“⁸¹

V tejto súvislosti v mestskej komisii pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu dokonca vypukol rozpor, pretože niektorí členovia trvali na zavedení sústavnej výchovnej kontroly nad časťou Rómov, napr. zavedením internátnych škôl, a na vystahovaní najproblémovejších rodín z mesta.⁸² Na druhej strane aktivista, Róm Jozef Žiga kritizoval komisiu, že ju nevedie Róm, pretože Rómovia sú nedôverčiví k ne-Rómom (vedúci komisie Peter Piro pracoval zároveň aj ako príslušník Verejnej bezpečnosti). Zároveň komisii tlmočil alternatívny pohľad z perspektívy marginalizovaných Rómov:

„Ako sa riešila doterajšia bytová otázka cigánskych obyvateľov a čo bolo v tomto smere podniknuté? Nestačí len hovoriť o zle vychovaných deťoch, ale treba sa pozrieť, že občania cigánskeho pôvodu nemôžu dobre vychovávať, nakoľko majú veľmi slabé zárobkové možnosti a nestačia ich obliekať a pod. Občanom cigánskeho pôvodu sa dávajú len tie najpodradnejšie práce. Vo veci prisťahovaných rodín do Košíc je treba vidieť, že sú to väčšinou také rodiny, ktoré vo svojich obciach nie sú zapojené do pracovného procesu.“⁸³

Jozef Žiga trval na tom, že nie pôvodní rómski obyvatelia vytvárajú v meste napätie, ale práve imigrovaní. Tomuto tvrdeniu však kontrovala členka komisie Mária Vítková, pretože vraj poznala mnoho slušných medzi prisťahovalcami a mnoho neslušných medzi pôvodnými rómskymi obyvateľmi.⁸⁴

⁸¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-30/I-62. Zápisnica zo zasadania komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 16. 3. 1962.

⁸² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-154. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 13. 9. 1962.

⁸³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-4/I-62. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 29. 8. 1963.

⁸⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970, č. j. D-28/9-63. Záznam na zasadnutí komisie MsNV pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu. 16. 8. 1963.

1965 – 1970: „Uznesenie ÚV KSČ, ktoré za základ asimilácie cigáňov vytýčilo rozptyl, je v podmienkach Košíc neúčinné“

Naliehavosť urýchlenia asimilačného procesu na celoštátnej úrovni vyústila v roku 1965 do vládneho nariadenia č. 502/1965. Hlavnou novinkou súboru rómskych politík z rokov 1965 – 1968 bolo prenesenie ich koordinácie a implementácie z regionálnej úrovne (obce, okresy) na ústredné orgány štátnej správy. Na celoštátnej úrovni bol ustanovený Vládny výbor pre otázky cigánskeho obyvateľstva a osobitne na Slovensku Komisia Predsedníctva SNR pre otázky cigánskeho obyvateľstva (vznik k 3. 1. 1966). Okrem celého radu oblastí, ktoré tieto aktualizované politiky mali ambíciu riešiť, sa najdôležitejšou ukazoval byť vypracovaný harmonogram „na prevedenie likvidácie nežiaducich cigánskych sústredení“ ako aj plán rozptylu rómskeho obyvateľstva vnútri jednotlivých krajov a presun rómskych obyvateľov zo slovenských krajov do českých.

Na Slovensku z existujúcich 1 027 osád sa malo do roku 1970 zlikvidovať 611, zároveň sa malo presunúť do českých krajín 2 177 rodín s 14 000 osobami. Vo Východoslovenskom kraji sa z existujúcich 422 osád malo do roku 1970 zlikvidovať 240, zároveň malo byť do toho istého roku presunutých do Severomoravského kraja 834 a do Východočeského 342 rodín. Treba však pripomenúť, že na organizované a dobrovoľné presídlenie sa kvalifikovali iba rodiny z I., prípadne II. kategórie. Mohli však pochádzať z osád.⁸⁵

Nesporne najdôležitejšou novinkou aktualizovanej rómskej politiky bola skutočnosť, že tieto logisticky náročné kapitoly dostali aj plán finančného a materiálového zabezpečenia. Krajské komisie dostali za úlohu vypracovať finančné návrhy pre implementovanie zásad rómskej politiky na roky 1966 – 1970, pričom výsledná suma len za slovenské kraje dosiahla 500 mil. Kčs. Z toho Východoslovenský KNV žiadal 255 mil. Kčs. Ústredné orgány však pre celú republiku vyčlenili sumu 400 mil. Kčs, preto bolo nutné dofinancovať akcie aj z rozpočtov KNV, ONV a MNV. Napokon Východoslovenskému KNV bolo schválené pomerne vysoké finančné krytie vo výške 220 mil. Kčs len na investičnú výstavbu, z toho na bytovú výstavbu 158,2 mil., účelovú výstavbu 42,7 mil. a výkup chatrčí 20 mil. Kčs.⁸⁶

Predtým, ako si predstavíme, čo znamenala rómska politika z roku 1965 pre Košice, je potrebné si zaktualizovať socioekonomické dáta o miestnej rómskej komunite, ktorej veľkosť rástla z roka na rok.

K 31. 12. 1965⁸⁷ žilo v Košiciach 8 984 Rómov v 996 rodinách. Údaje k roku 1965 pochádzajú z ďalšieho súpisu, prevedeného Komisiou Rady Mestského národného výboru

⁸⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, 1967, šk. 15, č. 82. Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502/1965 o opatření k řešení otázek cigánského obyvateľstva. 18. 4. 1967.

⁸⁶ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, šk. 12. Správa o plnění opatření prijatých Predsedníctvom SNR k riešeniu problémov cigánskych obyvateľov na Slovensku. November 1966.

⁸⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970. Problém cigánskeho obyvateľstva na území mesta Košíc. Nedat. (pravd. 1/1966).

pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva, ktorý prebiehal paralelne s celoštátnym súpisom, iniciovaným Vládnym výborom pre otázky cigánskeho obyvateľstva za účelom koordinácie politiky rozptylu podľa vládneho uznesenia č. 502/1965. Zisťovať sa mali dáta o rozložení rómskych rodín v mestských štvrtiach, o kvalite bývania ako aj o vekovej štruktúre členov rodín. Priemer početnosti jednej rómskej rodiny bol 9,01 členov. Konštatovalo sa, že životná úroveň u zhruba 2/3 rodín je „veľmi nízka“. Súčasne boli rodiny rozdelené „podľa stupňa vyspelosti a kultúrnosti“ do troch kategórií:

- I. 270 rodín, ktoré nežijú v cigánskych sústredeniach, osvojili si základné pracovné a hygienické návyky, posielajú deti do školy. V mnohých prípadoch ide o rodiny miešané. Muži sú väčšinou hudobníci, šoféri, šamotári a iní remeselníci. Hudobníci sú zamestnaní v podnikoch celého Východoslovenského kraja. Bývajú až na malé výnimky primerane, v okrajových častiach mesta, vo vlastných domoch, alebo na sídliskách v štátnych bytoch.
- II. 148 rodín, stredne civilizovaných, u ktorých pracovné a hygienické návyky sú labilné. Navonok pôsobia dojemom čistotných – slušných ľudí, no doma žijú úplne cigánskym spôsobom života v špine, zaostalosti a negramotnosti. Minimálne percento mužov je trvalo zamestnaných. Ostatní zamestnanie menia 2 – 3 krát v roku. Ako dôvod uvádzajú nízke zárobky. Ako nekvalifikované sily sú zamestnaní väčšinou u stavebných organizácií, Technickej službe a inde. Vzdelanie majú minimálne, 2 – 3 ročníky ZDŠ [základná deväťročná škola], bývajú z časti v „tábore“ a na uliciach s väčším sústredením cigánov.
- III. 578 rodín špinavých na najnižšom stupni vzdelanosti. Nestarajú sa o deti, sú semenišťom príživníkov, násilníkov a zlodejov. Žijú zväčša z invalidných dôchodkov, sociálnych a starobných dôchodkov a rodinných prídavkov. V prípade zamestnania veľmi často menia zamestnávateľa. Pracujú radšej ako závozníci, alebo skromne rozvážajú uhlie na koňoch a pod. Veľmi často menia pobyt. Obyčajne zimujú vždy na inom mieste ako bývajú v lete, nakoľko obývajú veľmi zlé, schátralé a pivničné byty.

Okrem súpisu z roku 1965 existujú aj dáta zo súpisu z roku 1967,⁸⁸ ktorý uskutočnila komisia pre potreby celorepublikového súpisu Rómov v réžii Štátneho štatistického úradu v Prahe. Tentokrát sa zisťovali iba rodiny, ktoré mali trvalý pobyt v Košiciach. Preto súpis priniesol dáta nižšie o 126 rodín, teda 870 rodín s 10 200 Rómami, čo predstavovalo 9,8 % z celkového počtu obyvateľov Košíc. Experti dávali pokles počtu rómskych rodín a iné nepresnosti do súvisu s tendenciou nezaraďovať do súpisu rodiny považované za asimilované.⁸⁹

Ako príklad úradnej praxe vonkajšej etnorasovej identifikácie a technokratického prisudzovania kategórie stupňa asimilácie osobe uvediem situáciu priebežných prieskumných výjazdov komisie u niektorých rodín. V roku 1967 vykonala komisia návštevu u pána E. B., „bývajúceho v bloku na Novom meste. Má pekne zariadený

⁸⁸ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 16, č. 140. Správa o plnení harmonogramu riešenia cigánskej otázky v Košiciach. MsNV v Košiciach. September 1967.

⁸⁹ Srb. Soupisy a sčítání Cikánů-Romů v Československu v letech 1947 – 1980 a odhady jejich počtu do roku 2000, 1986.

trojizbový byt, dieťa navštevuje ľudovú školu umenia – v tomto prípade sa už nedá hovoriť o cigánovi.“⁹⁰

Podrobnejšie údaje a dáta zo súpisu z roku 1967 a ich komparácia s údajmi z roku 1965 sa nachádzajú v časti Prílohy na strane 133.

Čo sa týka súpisu z roku 1965, z celkového počtu 996 rodín bolo 75 rodín identifikovaných ako „rodiny prestárlych cigánov vo veku od 55 rokov.“ Väčšina rodičov bola v produktívnom veku od 17 do 35 rokov, len v 514 prípadoch boli rodičia zosobášení, v 482 prípadoch pár žil spolu v mnohých prípadoch už od 14. roku života oboch partnerov a mali už v tomto veku jedno a viac detí.

Do počtu 8 984 neboli započítaní Rómovia pracujúci v stavebných podnikoch (Hutné stavby, Východoslovenské železiarne, Pozemné stavby a Hydrostav) a bývajúci v slobodárňach alebo inde s trvalým pobytom v okresoch Humenné, Michalovce, Trebišov a Prešov, v celkom počte 1 400 Rómov. Napríklad v Pozemných stavbách pracovalo 306 Rómov, z ktorých len 34 malo nahlásený trvalý pobyt v Košiciach, v Hutných stavbách z 305 dokonca len šiesti.

Čo sa týka bytových pomerov, správa uvádzala, že až 682 rodín (68,5 %) bývalo vo veľmi nevyhovujúcich podmienkach, pretože v jednej bytovej jednotke sa častokrát v jednej miestnosti tlačili aj tri rodiny. Podľa správy takéto prostredie vplývalo na reprodukciu sociálnopatologického a kriminálneho správania jednotlivých členov rodiny, vrátane hádok, výtržností, manželských nevier, predčasného dospievania mládeže a šírenia nákazlivých chorôb, najmä tuberkulózy.

Všetkých 996 rodín bývalo v 575 bytoch, to znamená, že na jednu bytovú jednotku pripadalo 1,73 rodiny. Z toho 297 bolo schátraných bytov (52 %). 180 bytov bolo vo vlastníctve rómskych rodín (31,3 % – zistené ústnou výpoveďou) a zvyšné (117 schátraných a 278 priemerných) v správe Bytového podniku mesta Košice.

Pálčivý problém predstavovala negramotnosť a socializácia rómskych detí v školskom prostredí. Počet negramotných a pologramotných v polovici 60. rokov presiahol hranicu 1 000, z toho 300 tvorili deti a mládež do veku 20 rokov. Z 1 217 školopovinných detí 437 nechodilo do školy vôbec, 350 často vynechávala vyučovanie, pričom prevažná väčšina rómskych detí ukončovala povinnú školskú dochádzku v 5. ročníku. Keďže skúsenosti z prostredia marginalizovaných rómskych komunít so zriadenými osobitnými triedami pre rómske deti v rámci základných deväťročných tried ukazovali, že v týchto sa absencia výrazne znížila, navrhoval mestský národný výbor v Košiciach zriadiť hneď sedem takýchto tried na košických ZDŠ: Kalinina (1 trieda, ZDŠ neskôr zbúraná), Puškinova (2), Kováčska (1), Svedrlova/Mäsiarska (2), Kukučínova (podľa potreby; ZDŠ umiestnená vedľa Tábora).

Pri týchto triedach sa navrhovali zriadiť hudobné a spevácko-tanečné krúžky, ktoré by motivovali rómske deti k aktívnej mimoškolskej výchove. Vedenia ZDŠ požadovali pre učiteľov učiacich v týchto triedach zvýšený pravidelný plat, no v konečnom dôsledku zriadenie špeciálnej internátnej školy pre rómske deti.⁹¹ Keď sa v roku 1967 podarilo na ZDŠ Puškinova a Kalinina zriadiť triedy pre rómske deti, výrazne sa znížila prepadosť

⁹⁰ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu 1960 - 1969, šk. 183, č. 313. Sociologický prieskum. 20. 2. 1967.

⁹¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970. Zápis z porady riaditeľov Základných deväťročných škôl. 29. 7. 1966.

a zácholáctvo. Na ostatných školách napokon k otváraní tried pre rómske deti nedochádzalo, pričom argumentovali nedostatkom učiteľov, priestorov a „neprekonateľným odporom rodičov k týmto triedam.“⁹²

Ako „závažná skutočnosť“ v súpise z roku 1967 bolo konštatované zistenie, že v produktívnom veku bolo zamestnaných iba 35 % Rómov, t. j. 2 756 osôb a 45 % nezamestnaných, t. j. 2 270. Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu v Košiciach v roku 1967 dokonca konštatovala, že v meste žije asi 120 – 150 rodín absentérov a narušovateľov pracovnej morálky, pre ktorých by sa mala zvažovať možnosť zavedenia nútenej práce.⁹³

Najdôležitejším zistením sociodemografického prieskumu však bolo zistenie, že až 63,4 % Rómov v Košiciach tvorili rómske rodiny III. kategórie, čo bolo v celoštátnej komparácii bezprecedentné:

Tabuľka 1. Komparácia typológie rómskych rodín na mestskej, krajskej a celoštátnej úrovni v roku 1967 (%).⁹⁴

	I. kategória	II. kategória	III. kategória
Košice	19,5	17,0	63,4
Východoslovenský kraj	17,6	35,7	46,6
Slovensko	27,6	34,9	37,6
Československo	31,1	36,6	32,3

Vzhľadom na stúpajúcu početnosť rómskeho obyvateľstva a predovšetkým rodín z III. skupiny mestskí úradníci konštatovali, že „uznesenie ÚV KSČ, ktoré za základ asimilácie cigánov vytýčilo rozptyl, je v podmienkach Košíc neúčinné... Každá desiata rodina je už toho času cigánska a problém cigánov sa denno-denne prehľbuje.“⁹⁵ Úrad upozorňoval, že bude potrebné naďalej počítat s koncentráciou Rómov v kompaktnej rezidenčnej štruktúre v intraviláne mesta, pričom expresívne argumentoval sťažnosťami nerómskych rodín na bývanie v susedstve Rómov, konkrétne rómskych rodín II. a III. kategórie:

„V prípade ďalšieho prílivu cigánov sa problém v Košiciach stane neriešiteľným. Občania – susedia týchto rodín už dnes odmietajú platiť nájomné, nakoľko ich bývanie so susedmi II. a III. skupiny cigánov sa stáva peklom. Len od januára bolo treba v tomto smere riešiť 96 pripomienok a sťažností. Funkcionári a poslanci sa vzdávajú funkcií, nakoľko problém sa nerieši, ale zo dňa na deň zhoršuje.“⁹⁶

⁹² ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, šk. 10. XIII. zasadnutie. Problém cigánskeho obyvateľstva na území mesta Košíc. 23. 6. 1966.

⁹³ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 16, č. 140. Správa o plnení harmonogramu riešenia cigánskej otázky v Košiciach. MsNV v Košiciach. September 1967.

⁹⁴ Dáta (%) na krajskej a republikovej úrovni – podľa počtu hláv: ŠA KE, f. Sekretariát podpredsedu KNV 1960 – 1969, šk. 183. Štatistické informácie. Cigánske obyvateľstvo k 31. 12. 1967 vo Východoslovenskom kraji. Krajské oddelenie Štátneho štatistického úradu Košice, 1968, tabuľka č. 1.

⁹⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970. Zápis z porady riaditeľov Základných deväťročných škôl. 29. 7. 1966, s. 3.

⁹⁶ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. KNV pre cigánske obyvateľstvo, šk. 10. XIII. zasadnutie. Problém cigánskeho obyvateľstva na území mesta Košíc. 23. 6. 1966. II. časť.

Preto úrad nechal vypracovať na základe intencií vládneho nariadenia č. 502/1965 aktualizovanú koncepciu likvidácie nežiaducich koncentrácií rómskych rodín. Tá síce počítala s likvidáciou pôvodnej zástavby vo štvrti Tábor, ale zároveň mali na jej mieste vyrásť bytové domy pre tamojšie deložované rómske rodiny. Začať stavať sa malo už v roku 1965 a do roku 1970 malo na mieste pôvodného Tábora vyrásť až 500 nových bytov nielen pre pôvodných obyvateľov.⁹⁷ Koncepcia rátala aj s tým, že sa tu budú sťahovať aj niektoré z rodín z historického jadra Košíc. Zároveň predpokladala, že vyššie štátne orgány udelia Košiciam výnimku a vydajú zákaz prisťahovania Rómov z iných slovenských okresov.⁹⁸

Proti tejto ambiciózne konceptii však v novembri 1965 vystúpil Útvar hlavného architekta mesta Košíc, ktorý vnútromestský variant zmietol zo stola s tým, že podľa smerného územného plánu bol tento priestor určený pre pás zelene a že opätovná výstavba v tomto priestore by bola v rozpore s urbanistickými zásadami. Útvar nena-mietal proti vytvoreniu opätovnej koncentrácie rómskych rodín z Tábora, no na základe vlastnej analýzy sa zasadzoval umiestniť 60 % rodín III. kategórie z Tábora na okraji mesta. Ostatných 40 % navrhoval do rozptylu skrz plochu mesta:

Tabuľka 2. Roztriedenie rómskych obyvateľov podľa stupňa akulturácie v Táboře a návrh riešenia bytovej otázky z roku 1965.⁹⁹

I.	12 – 14 %	obyvateľov s normálnym štandardom priemerných rodín	cca 60 – 80 rodín zaradiť do bytového poradovníka MsNV
II.	25 %	obyvateľov s nízkym štandardom, kde sa dá predpokladať, že pri zlepšených bytových podmienkach dôjde k urýchlenému zlepšeniu všeobecne	cca 120 – 130 rodín ubytovať v okrajových štvrtiach v domoch obyvateľov umiestnených na novovybudovaných sídliskách
III.	60 %	obyvateľov na úrovni primitívneho spôsobu života	cca 280 – 300 rodín forma individuálnej bytovej výstavby, tak i výstavbou 6 – 12 bytoviek v okrajových častiach nových sídlisk, prípadne na iných plochách
náklady		58 miliónov Kčs	
prípadné náklady		18 miliónov Kčs na internátnu školu pre 600 detí	

V reakcii na to mesto vyrukovalo s ideou výstavby tzv. „hrubších bytoviek“ pri Krásnej nad Hornádom, čo bola v tom čase vzdialenejšia obec na juhovýchodnom okraji Košíc, pričlenená k mestu až v roku 1976. V zásade tu malo ísť o výstavbu malometrážnych bytových domov v segregovanej lokalite, pričom výnimku z ČSN pre typ bytový dom (Československá štátna norma) mali udeliť nadriadené orgány. Udeľovanie výnimky však realizáciu oddaľovalo aj napriek tomu, že mesto malo od januára 1966 súhlas od

⁹⁷ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 6. Návrh opatrení pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu v okrese Košice v najbližších rokoch. Nedatované.

⁹⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970. Návrh komplexného riešenia otázok občanov cigánskeho pôvodu v Košiciach pre rok 1966.

⁹⁹ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 8, č. 136. Návrh riešenia asanácie bytovej zástavby na Moldavskej ceste – náhrada bytového fondu. Útvar hlavného architekta. Nedat.

Pozemných stavieb, že majú kapacitu na výstavbu 100 bytov v štátnej bytovej výstavbe so začiatkom ešte v tom istom roku. No aj tento variant bol zmetený zo stola, tentokrát pre odpor miestnych obyvateľov z Krásnej nad Hornádom.¹⁰⁰

V auguste 1966 preto mesto skúsilo získať 64 dokončovaných bytov v bytových domoch V-5 a V-6 na práve budovanom, najväčšom košickom sídlisku Terasa (dobovo Nové mesto) pre zamestnancov VSŽ. Druhé najväčšie sídlisko na Slovensku z éry štátneho socializmu – Terasa, projektované s kapacitou 70 000 obyvateľov, sa urbanisticky členilo na osem stavebných okrskov s názvami Luník I – VIII, pričom v roku 1966 bol vo výstavbe okrsk Luník V, v ktorom stáli bytové domy V-5 a V-6. Košický ONV spočiatku odobril účelové vyčlenenie týchto blokov pre rodiny z Tábora, pričom z vládnej rezervy sa malo na tieto byty prečerpať 6 mil. Kčs. V nasledujúcich rokoch mala výstavba pokračovať v tomto rozsahu:

1967	64 bytov	6 mil. Kčs
1968	60 bytov	5,5 mil. Kčs
1969	60 bytov	5,5 mil. Kčs
1968 – 1970	internátna škola pre 200 detí	6 mil. Kčs
spolu		22,75 mil. Kčs
do 1970	zlikvidovať 380 chatrčí v Táboře	7,6 mil. Kčs / 20 tis. na chatrč

46

Obrázok 7 Okrsk Luník V v rámci Terasy bol v 60. rokoch adeptom na ubytovanie rómskych rodín z Tábora

¹⁰⁰ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. KNV pre cigánske obyvateľstvo, šk. 10. XIII. zasadnutie. Problém cigánskeho obyvateľstva na území mesta Košíc. 23. 6. 1966.

Luník IX — zrod rómskeho geta

Košice a Rómovia pred vznikom Luníka IX

Rómske rodiny z 380 likvidovaných chatrčí mali byť riešené nasledovne: 260 malo dostať nové byty, 50 malo byť presťahovaných do Českých krajín, 20 malo dostať byty v rámci družstevnej bytovej výstavby a 10 v rámci individuálnej bytovej výstavby.¹⁰¹ Hoci tieto úlohy boli iba orientačné a hoci ich plnenie záviselo od odobrenia zo strany KNV a od objemu prostriedkov uvoľňovaných v rámci ročných vykonávacích plánov, mesto dostalo konečne plán, ktorý mal šancu na realizáciu.

No v priebehu nasledujúcich mesiacov dynamického roka 1966 došlo z hľadiska územného plánovania k zásadnej zmene. Pôvodný rozsah sídliska Nové mesto sa musel značne zredukovať v južnej časti (V. obvod, Alejová), pretože vláda definitívne odmietla návrh premiestniť letisko Košice do novej lokality mimo intravilán mesta, čím sa bytové domy južnej časti sídliska dostali do kolízie so vzletovým kuželom pristávacej dráhy.¹⁰² Výpadok 655 bytov musel byť nahradený v nových lokalitách a sídelných súboroch, ktoré sa v 70. a 80. rokoch napokon aj realizovali – sídliská Nad jazerom, Dargovských hrdinov, Košického vládneho programu, Ťahanovce.¹⁰³

V danej situácii je potrebné upozorniť na skutočnosť, že Tábor nebol jedinou vnútornou urbánou štruktúrou, ktorá bola v 60. rokoch 20. storočia určená na asanáciu a jeho obyvatelia neboli jedinými, ktorí podliehali nútenému vymiestneniu z pôvodných obydli. Asanácia sa týkala väčšiny bývalých košických predmestských štvrtí – huštákov, jedno- až dvojposchodovej radovej zástavby z obdobia rokov 1850 – 1950. Táto bola v etapách nahradzovaná panelákovými sídliskami s názvami sídlisko Osloboditeľov, Schönherzovo, Krupskej, Kuzmányho a Turgenevova. Búranie predmestských štvrtí si však do času dostavby nových sídlisk vyžadovalo vyriešiť ubytovanie vymiestnených obyvateľov, pričom len v rokoch 1965 – 1970 bolo potrebné vyhradiť na tieto účely 1 750 bytov.¹⁰⁴

V inkriminovanom roku 1966 navyše meškala príprava sídliska Kuzmányho na mieste niekdajšieho Františkovho a Jozefovho mesta (západne od dnešnej Kuzmányho ulice), čo si v danom momente vyžadovalo vyčleniť 619 bytov pre asanantov v už vybudovaných bytových domoch. Za danej situácie košický ONV odsunul riešenie Tábora, t. j. nepreviedol zmenu užívateľského režimu a požadované bytové domy V-5 a V-6 v Novom meste alokoval pre družstevnú bytovú výstavbu.¹⁰⁵ Taktiež nebola akceptovaná požiadavka mesta, aby z celkovej kvóty novopostavených bytov v roku 1966 bolo v rámci užívateľského režimu mestu pridelených 50 bytov pre rómske rodiny z Tábora, ktoré sa mali riešiť v rozptyle. Návrh nebol prijatý a Tábor ani nebol zaradený do plánu asanácie na rok 1966. Financie boli preinvestované v iných kapitolách a časť dokonca presunutá do košického okresu mimo mesto.¹⁰⁶

47

¹⁰¹ ŠAvK, f. Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, šk. 12. Úlohy orgánov NV v okrese pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva na roky 1976 – 1970. 16. 9. 1966.

¹⁰² AMK, f. MsNV 1954 – 1990 – odbor výstavby 1968, 1972, 1974, 1976, šk. 13.

Politicko-hospodárske a technické zásady pre smerný územný plán aglomerácie Košice. Návrh vypracoval ÚHA – Košice. Február 1968.

¹⁰³ Sekan. Storočie plánovania Košíc, 2015, s. 78 – 85.

¹⁰⁴ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Odbor plánovania 1960 – 1969, šk. 87, i. č. 31, 72/1965. Správa o návrhu na riešenie naliehavých potrieb v rozvoji mesta Košíc do roku 1970, 14. 6. 1965

¹⁰⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, šk. 12. Dožiadavka MsNV vo veci uvoľnenia bytových objektov V-5 a V-6 v Košiciach na sídlisku Luník V – Nové mesto pre riešenie cigánskeho problému – stanovisko. 22. 10. 1966.

¹⁰⁶ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 17, č. 200. Správa o plnení uznesenia vlády č. 502/1965 o opatreniach k riešeniu otázok cigánskeho obyvateľstva v Košiciach v roku 1967. 14. 12. 1967.

Mesto sa teda pokúsilo vyjednať s Pozemnými stavbami výstavbu bytových domov E/3 (2 krát 68 bytových jednotiek) alebo bloku B/9 na Luníku V s 50 bytmi. Bytová otázka rómskych rodín sa mala v nasledujúcich rokoch 1967 – 1970 riešiť podľa harmonogramu, ktorý ale zostal nenaplnený:¹⁰⁷

Likvidácia 380 chatrčí v Táboře:

	plán	skutočnosť
1967	43	17 + 8
1968	120	bez dát
1969	150	bez dát
1970	67	bez dát

Z 380 rodín malo 260 dostať nové štátne byty, 50 malo byť presťahovaných do Českých krajín, 20 malo dostať byty v rámci DBV, 40 rodinám sa mali zaobstarať kúpou staršie domy a 10 rodín si malo vyriešiť bývanie v rámci IBV. 20 rodinám v DBV malo byť vyčlenených 500 000 Kčs a ďalším 25 rodinám na kúpu staršieho domu 625 000 Kčs. Likvidácia Tábora mala stáť 19,5 mil. Kčs, z toho asanácia 1 mil., výkup chatrčí 6 mil. a predpokladaná čiastka na výpomoc 12,5 mil. Kčs.¹⁰⁸

Čo sa týka presťahovania do Českých krajín, malo ísť o 80 rómskych rodín do roku 1970, ale tento harmonogram sa takmer vôbec neplnil:

	plán	skutočnosť
1966	10	4
1967	15	0
1968	20	nerealizované
1970	15	nerealizované

Košickému okresu bol totiž v rámci akcie presunu rómskych rodín do Českých krajín alokovaný okres Frýdek-Místek v Severomoravskom kraji. Tento však odmietol prijímať Rómov z košického okresu, lebo vraj im bol za partnerský okres určený okres Rožňava. Náhradný okres Karviná sa zase vyhovárал na to, že sa tam svojvoľne prisťahovali rodiny z okresu Spišská Nová Ves a že prijme o toľko nižší počet rodín z košického okresu.¹⁰⁹

¹⁰⁷ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 16, č. 140. Správa o plnení harmonogramu riešenia cigánskej otázky v Košiciach. MsNV v Košiciach. September 1967.

¹⁰⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, šk. bez čísla. Názov šk.: Zápisy zo zasadania komisií. Komisia pre otázky cigánskych obyvateľov 1959 – 1966, 1970. Kontrolná správa o plnení komplexného plánu riešenia otázok občanov cigánskeho pôvodu v Košiciach-meste na rok 1966.

¹⁰⁹ ŠAvK, f. Vsl. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 17, č. 200. Správa o plnení uznesenia vlády č. 502/1965 o opatreniach k riešeniu otázok cigánskeho obyvateľstva v Košiciach v roku 1967. 14. 12. 1967; ŠAvK, f. Sekretariát predsedu, Komisia Vsl. pre cigánske obyvateľstvo, šk. 12. Přesun cikánskych do okresu Karviná. 19. 9. 1966.

Riešenie bytovej otázky rómskych rodín v Košiciach a vôbec celkový asimilačný program v Československu v rokoch 1967 – 1968 stagnoval, pričom po krachu reformného komunizmu v auguste 1968 a po bilancii neefektívnej implementácie rómskych politik z roku 1965 sa čakalo na jej aktualizáciu v podmienkach konsolidačného režimu (obdobie normalizácie).

III. Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

1970 – 1975: „Sídliisko ABC Myslava pre cigánskych obyvateľov“

Konsolidačný socialistický režim uzneseniami vlády ČSSR č. 231/1972 a vlády SSR č. 94/1972 reflektoval na zlyhania rómskych politík z 2. polovice 60. rokov, pričom zrušil asimilačný program splynutia rómskeho etnika s majoritou, ako aj program presunu časti rómskych obyvateľov zo Slovenska do Českých krajín. Politické elity v aktualizovanej rómskej politike akceptovali existenciu etnokultúrnych diferencií rómskej etnickej skupiny, pričom namiesto nútenej etnicko-sociálnej asimilácie vytýčili „program kultúrno-sociálnej integrácie“, t. j. postupného približovania sa socioekonomickými ukazovateľmi k majorite v niekoľkogeneračnom časovom horizonte.¹¹⁰

Hoci sa na úseku zvyšovania úrovne bytovej kultúry po novom mala vyžadovať aktívna spoluúčasť a iniciatíva samotných integrovaniasúcich Rómov, aktualizovaná rómska politika z roku 1972 nemala žiaden vplyv na zmenu kurzu riešenia bytovej otázky rómskych rodín v meste Košice. Zásada rozptylu bola štátnymi autoritami naďalej vyžadovaná ako základný princíp teritoriálneho rozmiestnenia rómskej populácie, pričom nežiaduce osídlenia, typu rómskych osád, mali byť naďalej likvidované.

Likvidácia košického Tábora sa však po roku 1968 až na pár vyvlastnených chatrčí takmer zastavila. Podľa úradného súpisu z roku 1972 bolo zistené, že zo 686 rómskych rodín spadalo 35 % pod I. kategóriu, 40,4 % pod II. kategóriu a 22,6 % pod tretiu.¹¹¹

V roku 1975 miestne politické elity konštatovali, že politika rozptylu v Košiciach situáciu etnorasového spolunažívania medzi ne-Rómami a Rómami dovedla do stavu latentného etnického konfliktu. Miestne úrady otvorene deklarovali neschopnosť značnej časti Rómov akulturovať sa v novom prostredí, pričom táto nonkonformita viedla ku gradujúcim sa prejavom esencionalizujúceho anticiganizmu v postojoch ne-Rómov voči Rómom:

„Súčasná úroveň bývania väčšiny cigánskych rodín v okrese Košice-mesto je veľmi zlá. V mnohých prípadoch sú na vine sami cigáni, ktorí vytrhnutí z chatrčí sa nevedia prispôsobiť novému prostrediu a ničia byty, ktoré im boli na vhodnejšie bývanie pridelené, čoho sprievodným javom sú sťažnosti ostatných spoluobčanov a oprávnený odpor voči tejto skupine ľudí. Veľmi často sa potom presadzujú do nových bytov aj také rodiny, ktoré sú prispôsobené a žijú už iným spôsobom života.“¹¹²

Za danej situácie sa na jednej strane miestne politické elity rozhodli riešiť bytovú otázku rómskych rodín v koncentrácii, ako sa to navrhovalo už v 60. rokoch, no na druhej strane mala byť táto koncentrácia odsunutá na okraj mesta, teda do segregovanej lokality. Koncentrovanou segregáciou sledovali miestne elity vyriešenie dvoch problémov:

¹¹⁰ Jurová. Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945, 1993, s. 93 – 105; Kára. Cikáni v ČSSR v procese spoločenskej integrácie, 1976, s. 108 – 168.

¹¹¹ Archív ÚHA, Sociologický prieskum cigánskeho obyvateľstva, Košice: Stavoprojekt, 1972.

¹¹² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Komisia výstavby. Cigáni – komisia, zložka 6, rok 1975. Správa o riešení cigánskej problematiky v okrese Košice-mesto v roku 1975.

1. disciplinácia – ideologicky bola disciplinácia vyžadovaná vládnymi elitami prostredníctvom implementovania rómskych politík v časti „prevýchova“ – vzdelanosť, mimoškolská činnosť, zamestnanosť, či eliminácia kriminality. Košické politické elity argumentovali presvedčením, že nedokážu na tak veľký počet osôb pôsobiť v rozptyle.
2. eliminácia interskupinových kontaktov – opäť, košické politické elity vyhodnotili gradujúce sa etnorasové napätie, plynúce z dovtedy bezprecedentnej miery intenzity interskupinových kontaktov medzi Rómami a ne-Rómami v bezprostrednom susedstve ako narušenie sociálneho zmiernu, čo malo potenciál degradovať legitimitu vládnej moci. Vzhľadom na to, že miestne politické elity pochádzali zo skupiny ne-Rómov, hájili v prvom rade záujmy majority.

V pláne vyriešiť bytový problém rómskych rodín v Košiciach v koncentrovanej segregácii hrala miestnym elitám do karát jedna zásadná zmena, ktorou bola administratívna reforma z roku 1969. V rámci nej bolo mesto Košice vyčlenené ako samostatný okres Košice-mesto z okresu Košice-vidiek a podriadené priamo Východoslovenskému KNV. Týmto vypadol z rozhodovacích procesov jeden medzičlánok, ktorý – ako sa ukázalo

52

Obrázok 8 Typológia rómskych rodín podľa sociologického prieskumu v obvode Staré mesto, 1972. I. kategória – modrá, II. – zelená, III. – červená farba

Luník IX — zrod rómskeho geta

Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

v priebehu 60. rokov – mal tendenciu mestské návrhy okliešťovať. Navyše sa československá vláda usilovala Košice premeniť na industriálne veľkomesto východu republiky, pričom k mestu pričlenila prstenec okolitých susedných obcí. Intravilán mesta sa značne rozšíril a s ním aj možnosti umiestňovania bytovej výstavby mimo mestský kotol v údolí Hornádu na prilahlé výbežky Slovenského rudohoria a do dolín vzdialenejších prítokov Hornádu.

Tieto okolnosti značne uľahčili nájsť v rozšírenom intraviláne mesta lokalitu, ktorá by vyhovovala pre účely náhrady Tábora. V roku 1972 Útvar hlavného architekta vytypoval takúto lokalitu na juh od pričlenenej obce Myslava, kde stála menšia rómska osada.¹¹³ Ide o lokalitu, na ktorej bolo neskôr vybudované sídlisko Luník IX.

Prípravy na výstavbu novej štvrte nabrali na obrátkach. Mesto ako investor zadalo košickému Stavoprojektu vypracovať projektovú úlohu, ktorú vyhotovili v októbri 1973. Štvrť dostala pracovný názov „IBV obytná skupina ABC Myslava pre občanov cigánskeho pôvodu.“¹¹⁴ V niektorých dokumentoch sa v priebehu roka 1973 používalo aj označenie „obytná skupina Romov pri Myslave.“¹¹⁵

Všimneme si označenie „ABC“, známe z historického povedomia súčasných obyvateľov Košíc ako údajná koncepcia, podľa ktorej sa mali do tejto lokality sťahovať skupiny z úsekov: A (armáda) + B (bezpečnosť) + spolu s Rómami: C (Cigáni). Táto rozšírená legenda je negovaná hneď v podnázve projektovej úlohy, ktorý explicitne vymedzuje štvrť ako „obytná skupina pre občanov cigánskeho pôvodu.“ Údajná koncepcia A-B-C nie je rozpracovaná a vôbec nijako zmieňovaná ani v ďalších projektoch, koncepciách alebo analýzách, ani na mestskej, ani na krajskej alebo vládnej úrovni. Spoluautor projektovej úlohy architekt Milan Motýľ taktiež poprel, že by toto označenie malo znamenať Armáda – Bezpečnosť – Cigáni. Podľa jeho slov sa prvé tri písmená abecedy na označenie tohto prvotného obytného súboru použili z dôvodu, že ďalšia výstavba v západnom sektore mesta mala pokračovať a vyplniť tak neurbanizovaný priestor medzi Popradskou cestou a Myslavou – čo sa v 1. polovici 80. rokov napokon aj realizovalo pod názvom sídlisko Košického vládneho programu.¹¹⁶

53

Štvrť ABC Myslava mala byť zo severozápadnej strany ohraničená lesom, zo západnej strany pasienkami, z južnej a juhovýchodnej strany poľnohospodárskou pôdou, z východnej a severovýchodnej strany Myslavským potokom a štátnou cestou Košice – Myslava.

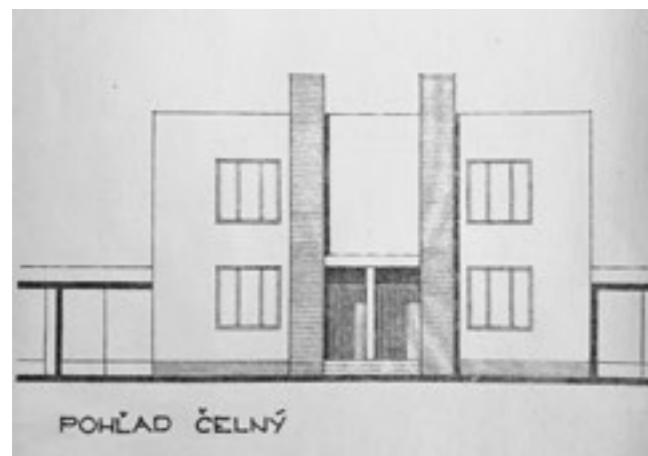
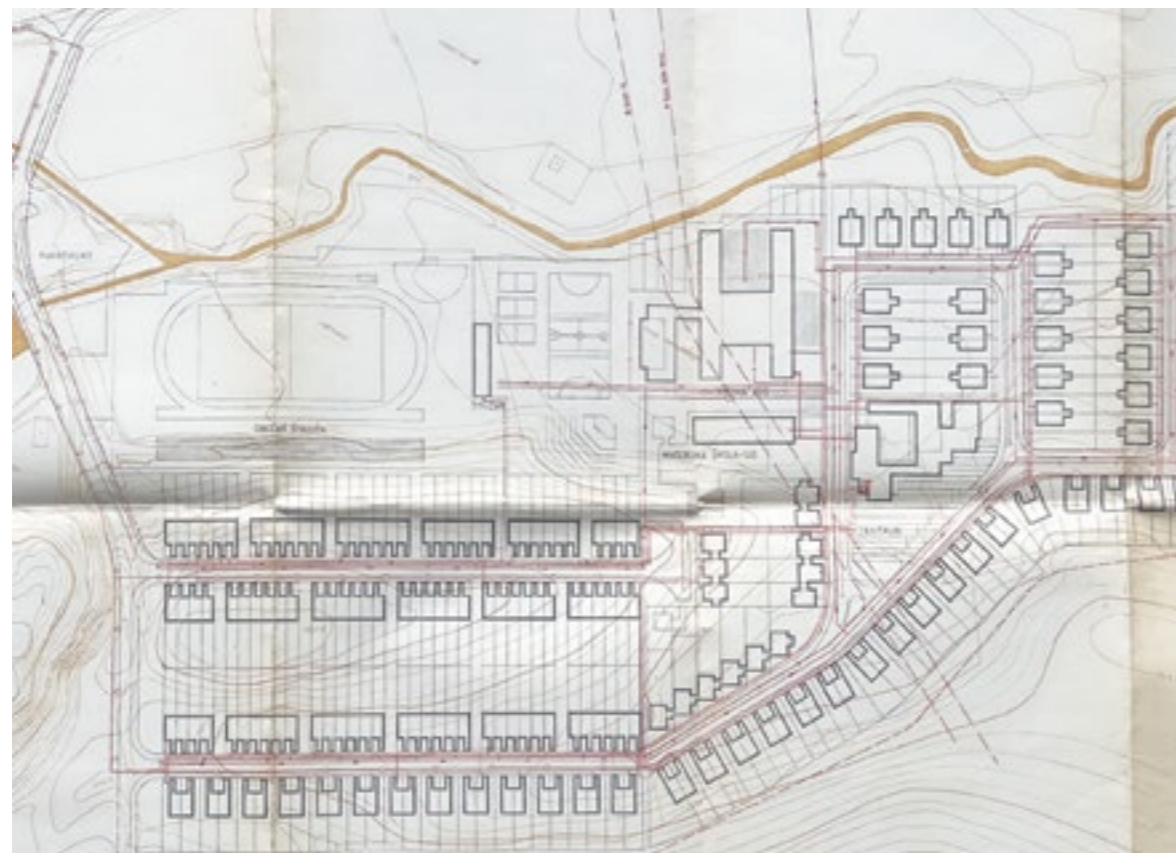
Štvrť mala pozostávať z rodinných domov s 220 bytmi s nízkym štandardom IV. kategórie s vykurovaním na tuhé palivo. Pre 1320 obyvateľov mala slúžiť kompletná občianska a technická vybavenosť, vrátane ZDŠ s 13 triedami, MŠ pre 120 detí, kultúrno-spoločenské a nákupné centrum s premietacou a tanečnou sálou a policajná stanica (okrsok VB). Náklad na výstavbu štvrte bol vyčíslený na 88 mil. Kčs, pričom dodatočných 6,9 mil. Kčs bolo vyčlenených na komunikácie a terénne úpravy.

¹¹³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990. Komisia výstavby 1970 – 1981, šk. 22. Správa a návrh riešenia územia Cigánskeho tábora vrátane priestorov zimného štadiónu. 22. 2. 1972; AMK, f. MsNV. Komisia výstavby 1970 – 1981, šk. 22. Zápisnica z 9. schôdzky komisie výstavby, územného plánovania a architektúry MsNV. 24. 10. 1972.

¹¹⁴ AMK, fond neuvedený. Názov fasciklu: ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. IBV obytná skupina ABC Myslava pre občanov cigánskeho pôvodu. Stavoprojekt Košice. Október 1973.

¹¹⁵ Archív ÚHA. Obytná skupina Romov pri Myslave – vyžiadanie stanoviska. List hlavného architekta mesta Viktora Malinovského Štátnemu inštitútu urbanizmu a územného plánovania v Bratislave. 15. 6. 1973.

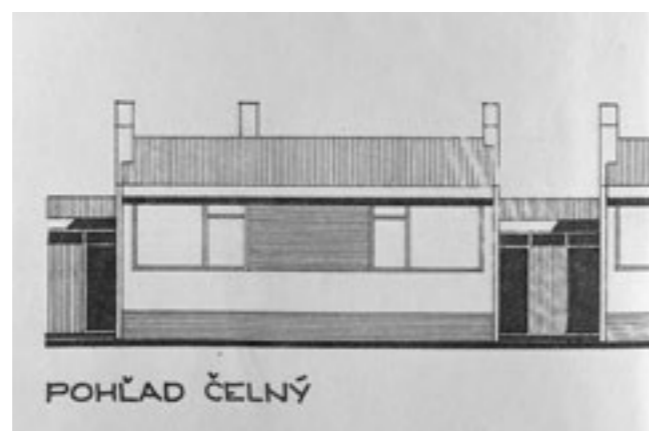
¹¹⁶ Rozhovor s Ing. arch. Milanom Motýľom. 8. 12. 2022.

Obrázok 9 Podrobný územný plán rómskej štvrte ABC Myslava z roku 1973

Obrázok 10 Návrh dvojdomu, 1973

Obrázok 11 Návrh rodinného domu, 1973

Mesto však zjavne projektantov neinformovalo o zámere ubytovať v novej štvrti pri Myslave obyvateľov Tábora, ktorí patrili do III., prípadne II. kategórie typológie rómskych rodín podľa stupňa akulturácie. V sprievodnej správe na túto neujasnenosť projektanti explicitne poukazujú:

„Vzhľadom na neujasnenosť východiskových zámerov funkcie demografickej štruktúry a vzhľadom k tzv. cigánskej otázke, je žiaduce si apriori uvedomiť, že v danej lokalite je možné lokalizovať len také cigánske rodiny, ktoré dokážu udržať patričný hygienický a spoločenský štandard. Táto podmienka je v súlade so svojpomocnou formou výstavby rodinných domov, pretože prácu pokladáme za hlavný výchovný moment v prevýchove cigánskych spoluobčanov. Taktiež je žiaduce zdôrazniť, že asociálne prípady je možné riešiť zásadne na menej exponovanom území inou formou zástavby s nižším ekonomickým štandardom.“¹¹⁷

Aby však nedošlo k stornovaniu projektu zo strany vyšších inšancií štátnej správy, nechalo si mesto vypracovanú koncepciu odobriť Komisiou vlády SSR pre otázky občanov cigánskeho pôvodu, čo mu aj prešlo. Na výjazdovom zasadnutí komisie v Košiciach v novembri 1973 jej členovia súhlasili so stanoviskom predsedu MsNV Pavla Gomboša (de facto primátor, 1971 – 1976), že Košice si vyžadujú špecifické riešenie. Vtedajší podpredseda KNV Vladimír Cirbes sa vyslovil, že hoci ide o experiment, je potrebné ho realizovať. Na tento názor reagovala prizvaná expertka, romistka z Národopisného ústavu SAV Emília Horváthová, ktorá sa zamyslela aj nad praktikalitami každodenného života Rómov v novej mestskej štvrti:

„[Emília Horváthová] Dáva na zváženie otázku koncentrácie 200 – 250 cigánskych rodín do jedného sídliska. Pripomína však, že všetky naše návrhy na riešenie bytového problému Cigánov sú experimentmi. Zo začiatku boli proti samostatným triedam pre cigánskych žiakov – osvedčili sa. V sídlisku bude problémom údržba bytov. O to potrebnejšie je, aby Cigán bol na byt (dom) aj hmotne vlastnými silami zainteresovaný. Vo Švédsku urobili pokus, že cigánskym rodinám dávali rodinné domy zdarma, ale nábytok si museli kúpiť. Tu bude potrebné aj Cigánom poradiť, ako si majú nové domy zariadiť a ako ich udržiavať. Ako mieni MsNV riešiť otázku nájomného?“¹¹⁸

Niektorí prizvaní členovia komisie však namietali, že štvrť je navrhnutá priestorovo i stavebne značne veľkoryso. Každý dom mal mať totiž aj svoju záhradku. Vyslovovali sa skôr za riešenie panelovou výstavbou, ktorá by umožnila výstavbu urýchliť.

Mesto reflektovalo na pripomienky komisie a nechalo projekt prepracovať s prihliadnutím na viacgeneračné, rozšírené rodiny, príznačné pre Rómov III. kategórie. Zároveň sledovalo aj cieľ zvýšenia obývacích kapacít.¹¹⁹ Po novom sa vo štvrti malo stavať 158 domov s 365 bytmi pre 2190 obyvateľov v štyroch variantoch. Priemerná úžitková plocha bytu bola stanovená na 60 m² pre šiestich obyvateľov na byt:

¹¹⁷ Tamtiež, s. 1.

¹¹⁸ AMK, fond neuvedený. ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. Uznesenie zo zasadania Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. 29. – 30. 11. 1973.

¹¹⁹ AMK, fond neuvedený. ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. Záznam z porady o projekčnej príprave sídliska ABC pri Myslave. 17. 1. 1974.

radová výstavba	dvojbytovka	102
dvojdom do svahu	štvorbytovka	25
dvojdom na rovine	štvorbytovka	10
sólo domy	1 byt	21

Rodinné domy mali byť tehlové murované so strechami pokrytými plechovou krytinou. Sólo byty v počte 21 boli určené pre svojpomocnú výstavbu s príspevkom zo strany mesta. Školské zariadenia mali mať také isté parametre, ako každé iné na území Československa. Štvrť sa mala zaradiť do výstavby v rámci KBV so začiatkom v apríli 1976 a ukončením v decembri 1980. Rozpočet bol mierne navýšený na 90,9 mil. Kčs. Dodatočných 12,3 mil. Kčs malo byť určených na vykúpenie poľnohospodárskej pôdy, ktorá sa nachádzala vo vlastníctve obyvateľov Myslavy, a 12,9 mil. Kčs. na inžinierske siete.¹²⁰

Po sľubnom prograse prípravy rómskej domčekovej štvrte ABC Myslava sa však v júni 1974 začali objavovať prvé prekážky, tentokrát nie ideologického alebo expertného charakteru, ale technicko-normatívneho. Totiž navrhované neštandardné domy nespĺňali normu ČSN 134301 v kategórii „obytné budovy“, preto nemohli byť zaradené do plánu KBV. Mesto by muselo najskôr projekt predložiť ministerstvu výstavby na expertízu a požiadať tak o výnimku.¹²¹

Definitívnu stopku domčekovej štvrte pre rómskych obyvateľov dal dodávateľ stavby – košické Pozemné stavby. Tie odmietli dodávateľstvo stavebných prác pre túto stavbu v celom rozsahu, pretože jednak podnikové ukazovatele neumožňovali rurálny typ zástavby v silne urbanizovanom prostredí a jednak náklady na domovú štvrť vychádzali podľa technicko-hospodárskych ukazovateľov tri až štyrikrát vyššie než u klasickej panelovej výstavby. Preto navrhovali, že ak by predsa len mesto trvalo na výstavbe, tak vo forme rodinných domov z montovaných panelov. Keďže mesto prisudzovalo akcii značný „spoločenský význam“ a nechcelo posúvať termíny do ďalšieho päťročného plánu, bolo náchylné robiť kompromisy. Pristúpilo teda na panelový variant, ale vzhľadom na rentabilitu a neustály tlak riešiť bytový problém nielen obyvateľov Tábora, ale už aj historického centra, zmenilo pôvodnú koncepciu domčekovej štvrte na panelové sídlisko.¹²²

V apríli 1975 vypracoval Stavoprojekt nový projekt, ktorý počítal s panelovou výstavbou typu T08B (klasický sídliskový panelák v 2. polovici 70. rokov) s upravenou sekciou 405 a 401 so štvorpodlažnou výškovou zástavbou, doplnenou o pavlač z ocelevej konštrukcie s celkovým počtom bytov 408, z toho 336 bytov IV. veľkostnej kategórie a 72 bytov V. veľkostnej kategórie. Stavba tak mohla byť zaradená do pôvodného harmonogramu KBV so začiatkom prác v roku 1976 a ukončením v roku 1981.¹²³

¹²⁰ AMK, fond neuvedený. ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. Projektová úloha IBV Myslava, sídlisko A, B, C. Máj 1974; AMK, fond neuvedený. ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. Zápisnica z 20. 5. 1974 pri príležitosti výberu staveniska pre výstavbu IBV Myslava – sídlisko ABC; Archív ÚHA. Sprievodná správa k PÚP IBV obytnej skupiny ABC Myslava pre občanov cigánskeho pôvodu. Máj 1974.

¹²¹ AMK, fond neuvedený. ABC sídlisko IBV Myslava PÚP. Stanovisko plánovacieho odboru MsNV k Správe o schválení projektovej úlohy IBV – Myslava, sídliska ABC. 7. 6. 1974.

¹²² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Komisia výstavby. Cigáni – komisia, zložka 6, rok 1975. Správa o súčasnom stave a zabezpečovaní úloh vyplývajúcich z uznesenia rady MsNV č. 681 o riešení problematiky cigánskeho obyvateľstva v obvode Košice – Staré Mesto. 29. 5. 1975; AMK, f. MsNV 1968 – 1975, Komisia výstavby. Cigáni – komisia, zložka 6, rok 1975. Správa o riešení cigánskej problematiky v okrese Košice-mesto v roku 1975.

¹²³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Komisia výstavby. Cigáni – komisia, zložka 6, rok 1975. Uznesenie zo zasadnutia Komisie rady MsNV v Košiciach pre otázky cigánskych obyvateľov. 24. 4. 1975.

V auguste 1975 v mierne modifikovanom územnom projekte zóny architekti Ľudmila Zidorová a Milan Motýl (obrázok 8) počítali v trinástich 5-podlažných bytových domoch s 312 bytmi IV. veľkostnej kategórie (3-izbové) a 104 bytmi VI. veľkostnej kategórie (4-izbové). V týchto dohromady 416 bytoch malo nájsť domov podľa prepočtov 1872 osôb, ale ich kapacita postačovala aj pre 2300 osôb, nakoľko sa počítalo s mnohodetnými rodinami. Pavlačový variant sídliska by stál 145,7 mil. Kčs, čo stále značne prekračovalo technicko-hospodárske ukazovatele (len 89,2 mil.). Náklad na jeden byt bol vyšší než republikový normovaný priemer, čo autori projektu odôvodňovali svahovitým terénom – bytové domy museli byť uložené na pilóty do svahu – ale i „charakterom obyvateľstva“, čo si podľa sprievodnej správy projektovej dokumentácie vyžadovalo predimenzovanie školských zariadení a objektov občianskej vybavenosti:

„Naviac je záujem v rámci obvodu sídliska zabezpečiť všetky základné životné i kultúrno-spoločenské potreby za účelom cieľavedomej prevýchovy a vylúčenia nežiaduceho rozptylu cigánskeho obyvateľstva po okolitých sídliskách.“¹²⁴

V priebehu roka 1975 sa pre vysoké náklady plánovaný počet bytov na sídlisku opätovne navyšoval, a to na 520 bytov v trinástich 5-podlažných pavlačových bytových domoch, v jednom po 40 bytov, spolu pre 2080 obyvateľov. Tí mali obývať 312 3i bytov, 107 4i bytov a k nim pribudlo 104 1i bytov. Oproti predchádzajúcemu návrhu bol rozpočet mierne navýšený na 153,12 mil. Kčs.¹²⁵

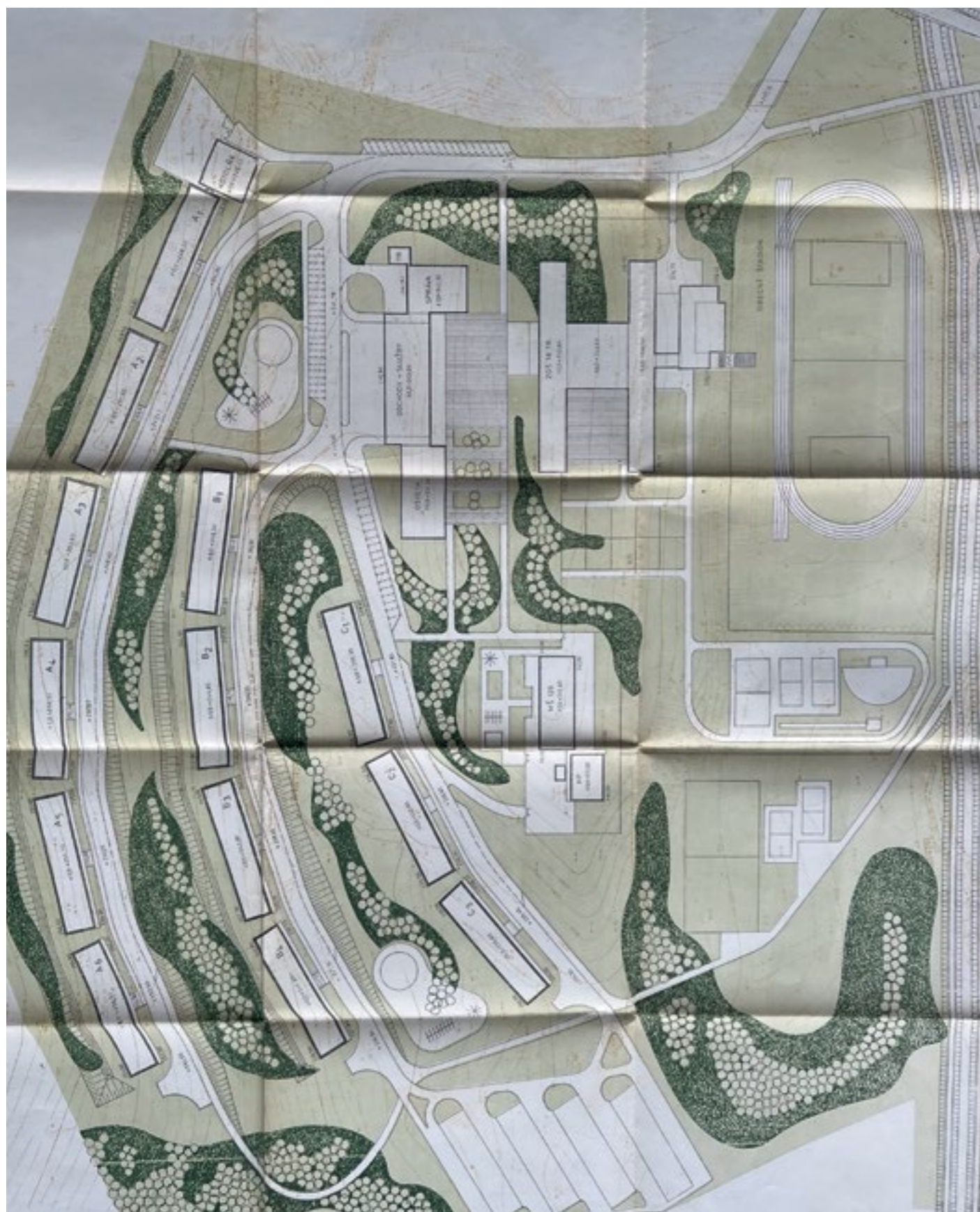
Nové sídlisko dostalo 22. 12. 1975 názov Luník IX,¹²⁶ pričom v zdôvodnení pomenovania sa argumentovalo zdanlivou kontinuitou vo výstavbe košických Luníkov I – VIII, hoci Luník IX nikdy nebol súčasťou projektových plánov Nového mesta – Terasy a urbanisticky je oddelený od najbližšieho Luníka VIII značnou priestorovou medzerou a morfológickou bariérou. Nachádza sa na opačnom svahu údolia Myslavského potoka a obe štvrte navyše delí od seba rýchlostná komunikácia. Okrsok Luník VIII – vo výstavbe od roku 1969 – bol projektovaný ako posledný z Luníkov a i svojimi parametrami sa odlišoval od Luníka IX tým, že na ňom bolo vybudovaných až 897 bytov.¹²⁷

¹²⁴ Archív ÚHA. Sídlisko ABC Myslava. Územný projekt zóny. Košice: Stavoprojekt. August 1975.

¹²⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV Košice 106 UZN, č. 179. Správa zo schválenia projektovej úlohy na sídlisko Luník IX (A B C Myslava). 12. 22. 1975; Uznesenie rady MsNV Košice č. 962 k návrhu na schválenie projektovej úlohy na sídlisko Luník IX (A B C Myslava). 22. 12. 1975.

¹²⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV Košice 106 UZN, č. 179. Uznesenie rady MsNV Košice č. 106. 22. 12. 1975.

¹²⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1970, šk. 51. Dokument Stavoprojektu pre riešenie bytovej a občianskej výstavby v rokoch 1970 – 1975.

Obrázok 12 Pavlačové bytové objekty z roku 1975. Ich priestorové usporiadanie bolo navrhnuté odlišne od neskoršieho Luníka IX

Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

Luník IX: „Urobíme dobrú vec nielen pre mesto, ale aj pre samotných cigánov“

Na konci roka 1975 dostala príprava výstavby rómskeho sídliska v Košiciach pod názvom Luník IX reálne kontúry. Riaditeľ ÚHA Viktor Malinovský sa zasadzoval o to, aby už nedochádzalo k nijakým ďalším odsunom termínov realizácie, pretože inak nebude môcť byť riešená rekonštrukcia historického jadra mesta. Optimistická nálada panovala aj vzhľadom ku skutočnosti, že technokratickými výpočtami navyšovaný počet bytov umožňoval na okraj mesta vystať ďaleko vyšší počet rómskych rodín, než sa pôvodne predpokladalo. Zároveň si však predstavitelia miestnych politických elít uvedomovali, že nekonajú v súlade s celorepublikovými rómskymi politikami, predovšetkým so zásadou rozptylu rómskych obyvateľov, nakoľko v prípade Luníka malo ísť o 100 % koncentrované etnorasové sústredenie, navyše priestorovo segregované. Tajomník mestskej komisie pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu Jančok pripustil, že košická komisia bude prvá v línii na pretrase, ak dôjde k nevyhnutnosti zdôvodňovania takého riešenia pred úradmi vyššej inštalácie:

„Naša komisia pre riešenie cigánskych otázok bude mať s tým čo robiť, aby tu nedošlo k takej situácii, že je to diskriminácia cigánov. Takže už od teraz by mal byť na komisii určitý plán, ako sa týmito otázkami budeme zapodievať, aby sme na nič nezabudli. Toto je výsledok niekoľkoročnej práce našich orgánov a ak sa nám toto podarí vyriešiť, môžeme povedať, že sme vyriešili najpálčivejší problém mesta... Keď sa nám tento náš zámer podarí uskutočniť, urobíme dobrú vec nielen pre mesto, ale aj pre samotných cigánov žijúcich v Košiciach.“¹²⁸

Totíž územný projekt zóny mohol ešte naraziť na odmietavé stanovisko najvyššej inštalácie štátnej správy, posudzujúcej vhodnosť bytovej výstavby, ktorou bolo Ministerstvo výstavby a techniky SSR v Bratislave. To v roku 1976 zámer posudzovalo, k čomu si vyžiadalo stanovisko Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. Keďže komisia trvala na zásade rozptylu, vydala negatívne stanovisko. Týmto stanoviskom sa riadilo aj ministerstvo, ktoré pavlačový variant Luníka IX stoplo.¹²⁹

Niekoľkoročná práca na koncepcii riešenia bytovej otázky Rómov v Košiciach sa tak vrátila na začiatok, fakticky do stavu z roka 1968. Navyše náklady na predprojektovú a územnícku prípravu oboch variantov štvrte – domčekovej i pavlačovej – činili už 131 936 Kčs. Preto košický MsNV nepozastavil rozbehnuté projektovanie novej štvrte, ale modifikoval jej parametre tak, aby išlo o bežné sídlisko bez špeciálneho určenia ako každé iné socialistické sídlisko v Československu.

¹²⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV Košice 106 UZN, č. 179. Uznesenie rady MsNV Košice č. 962 k návrhu na schválenie projektovú úlohu na sídlisko Luník IX (A B C Myslava). 22. 12. 1975.

¹²⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku jednorazového šetrenia plánovanej a nerealizovanej výstavby sídliska ABC pre cigánske obyvateľstvo v Košiciach. 13. 7. 1981.

V apríli 1977 bol dokončený finálny projekt sídliska Luník IX architektmi Milanom Motýlom a Ľudmilou Zidorovou (obrázok 9). Na sídlisku bolo naprojektovaných 518 bytov pre 2118 obyvateľov, čo bolo o 130 % bytov viac a o 60 % obyvateľov viac oproti prvotnému projektu rómskej štvrte ABC Myslava z roku 1973. Tieto byty sa postavili v trinástich 7-podlažných a troch 9-podlažných bytových domoch štandardu T08B. Z dôvodu svahovosti pripadala na sídlisko oveľa menšia hustota obývatelnosti (155ob./ha) než stanovovala dobová norma (technicko-hospodársky ukazovateľ = 265 obyvateľov/ha). S výstavbou sa malo začať v apríli 1978 a ukončiť v septembri 1982. Rovnako ako v predchádzajúcich návrhoch aj realizovaná verzia počítala s výstavbou ZDŠ pre 640 žiakov, MŠ pre 60 detí, jaslí pre 35 detí, nákupného strediska, služieb, verejného stravovania, zdravotného strediska a osvetu. Náklady na výstavbu sídliska dosiahli 168,465 mil. Kčs.¹³⁰

Medzitým sa situácia bytových pomerov rómskych rodín v Košiciach zhoršovala. Obzvlášť zlá situácia bola v starých bytoch v historickom jadre, kde plesnivali sociálne zariadenia a pretekali strechy. Obvodné správy BPMK pre vysoké náklady a nerentabilitu odmietli do týchto objektov akokoľvek investovať a to isté platilo pre obydlia v Tábore určené na asanáciu.¹³¹

Zároveň sa na území mesta nachádzalo sedem rómskych osád, priestorovo separovaných pri niekdajších samostatných obciach, ktoré sa v prvej vlne v roku 1969 a v druhej vlne v roku 1976 pričlenili ku Košiciam – v Ťahanovciach, Košickej Novej Vsi, Šaci, Myslave, Krásnej nad Hornádom a Kavečanoch. V týchto osadách sa nachádzalo 148 chatrčí, v ktorých žilo 868 ľudí, teda 11,6 % z celkového počtu Rómov v Košiciach. V týchto chatrčiach evidovali celkom 194 rodín, čo znamenalo, že na jednu chatrč pripadlo 1,2 rodiny.¹³²

Tabuľka 3. Rómske osady na území okresu Košice-mesto k 30. 6. 1977. V zátvorke podľa obvodov, číselne preklasifikovaných od roku 1981.¹³³

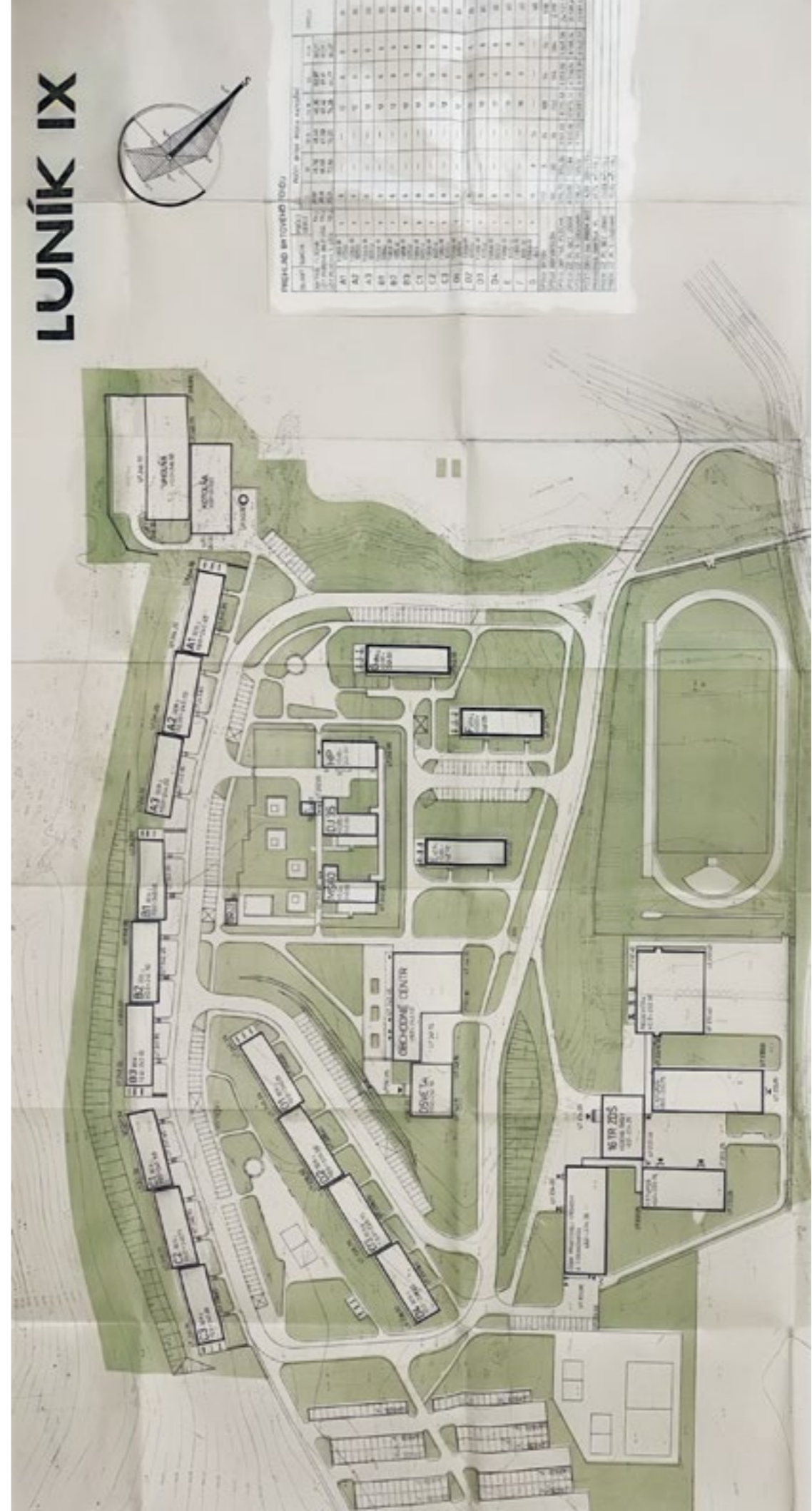
	chatrčí	osôb
Košice-Juh (Košice IV)	75	422
Košice-Šaca (Košice V)	9	88
Myslava (Košice II)	3	22
Košická Nová Ves (Košice III)	5	21
Ťahanovce (Košice I)	23	140
Krásna nad Hornádom (Košice IV)	19	141
spolu	148	868

¹³⁰ AMK, f. ObNV Košice II. 1977 – 1978. Luník IX – stavebné povolenie. Stavoprojekt – ekonomická správa k projektovej úlohe sídliska Luník IX, Košice. Nedat.

¹³¹ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978, nespracovaný fond. Správa o riešení problematiky cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto v zmysle uznesenia rady Vsl. KNV č. 345/74, 287/76 a 121/77. August 1977.

¹³² ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978, nespracovaný fond. Správa o plnení plánu hlavných úloh a vecného plánu a rozpočtu na úseku riešenia cigánskej otázky vo Východoslovenskom kraji za I. polrok 1977 v zmysle uzn. rady Vsl. KNV č. 287/76 a 121/77.

¹³³ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978, nespracovaný fond. Správa o riešení bytových problémov a osídlenia cigánskych obyvateľov vo Východoslovenskom kraji. 2. 3. 1977

Obrázok 13 Definitívna verzia zastavovacieho plánu sídliska Luník IX z roku 1977

Nakoľko sa počítalo, že bytový problém rómskych rodín v Košiciach sa en bloc vyrieši výstavbou Luníka IX, likvidácia chatrčí sa takmer zastavila. Napríklad v roku 1975 podľa koncepcie plánu likvidácie chatrčí, schváleného Východoslovenským KNV, sa malo vykúpiť 15 chatrčí, ale vykúpili sa iba štyri. V roku 1977 sa zase z 15 chatrčí s finančným nákladom 300 000 Kčs podarilo vykúpiť iba 7 s finančným nákladom 100 000 Kčs. V položke vylepšovania prostredia v existujúcich osadách si mesto ani nestanovilo žiadne úlohy. Východoslovenský KNV kritizoval košický MsNV, že na rozdiel od ostatných východoslovenských okresov si neplní záväzky.¹³⁴

Bytové problémy rómskych rodín mesto riešilo postupne jednak kúpou vyhovujúcich rodinných domov v nadväznosti na výkup chatrčí a jednak pridelovaním štátnych bytov „z kvóty pre riešenie cigánskej problematiky“ podľa poradovníka, ktorý každoročne schvaľovala Komisia rady MsNV v Košiciach pre otázky cigánskych obyvateľov.

Tabuľka 4. Náhradné byty pre rómskych obyvateľov v okrese Košice-mesto za roky 1972 – 1977 (K – koncepcia, S – splnené).¹³⁵

	IBV						Staršie rodinné domy					
	72	73	74	75	76	77	72	73	74	75	76	77
K	2	7	10	-	-	-	18	18	-	-	-	-
S	3	7	10	1	2	1	7	18	16	2	1	4

	štátne byty				podnikové byty			družstevné byty				
	74	75	76	77	74	75	76	77	74	75	76	77
K	65	20	20	20	15	-	-	-	-	-	-	-
S	65	-	-	3	15	-	-	-	-	-	-	-

Podľa *Koncepcie postupnej likvidácie cigánskych sústredení a postupného rozmiestnenia cigánskych občanov medzi ostatných obyvateľov miest a obcí do roku 1980 a výhľadovo do roku 1990 vo Východoslovenskom kraji* (1978) sa otázka chatrčí mala v Košiciach vyriešiť do roku 1986. V tabuľke č. 5 si všimnime, že mesto Košice si nechalo do tejto koncepcie zarátať až 349 náhradných bytov, teda nielen pre rómske rodiny z chatrčí, ale aj tie z historického jadra mesta.

Zároveň treba podotknúť, že spomínaná krajská Koncepcia (1978) nerátala s okamžitou likvidáciou všetkých osád, pretože niektoré rómske rodiny neboli podľa Komisie Východoslovenského KNV pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov pripravené na pridelenie bytu I. alebo II. kategórie. Koncepcia tak ponechávala obciam dlhší čas na program prevýchovy a na postupný rozptyl.

¹³⁴ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978, nespracovaný fond. 25. 8. 1977. Stanovisko sekretariátu Komisie rady pre Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov k Správe o riešení problematiky cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto v zmysle uznesenia rady Vsl. KNV č. 345/74, 287/76 a 121/77. 24. 8. 1977.

¹³⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978. Kontrolná správa o plnení uznesení rady Vsl. KNV prijatých k riešeniu problémov zaostalej časti cigánskych obyvateľov vo Východoslovenskom kraji za roku 1972 – 1977. Október 1978. Tabuľka 9a, 9 b.

Tabuľka 5. Návrh riešenia bytového problému pri likvidácii cigánskych chatrčí – výhľadový plán potreby náhradného bývania v okrese Košice-mesto v jednotlivých rokoch 1979 až 1990.¹³⁶

	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	spolu
IBV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
štátne	124	43	26	28	28	29	38	-	-	-	-	-	316
podnikové													-
družstevné	24												24
star. domy	2	-	2	1	1	1							7
iná forma													-
spolu													349

Touto cestou sa ale rozhodne neuberalo mesto Košice, ktorého miestne politické elity súrili dlho odkladanú likvidáciu Tábora a vystaňovanie čo najväčšieho možného počtu rómskych rodín z historického jadra. Argumentovali potrebou sekuritizačných opatrení na zmiernenie etnorasového napätia s ne-Rómami. Miestne úrady často zasahovali pri rozkladaní sústredení rómskych obyvateľov na uliciach a pred pohostinstvami, proti vyhýbačom sa práci, pri preverovaní oprávnenosti invalidných dôchodkov alebo pri dohľade nad ťažko vychovateľnými deťmi. Podľa policajných štatistík podiel Rómov na páchaní kriminality dosahoval hodnotu 18,2 %, pričom podiel Rómov na obyvateľstve mesta predstavoval okolo 5 %. Markantne vystupovala kriminálna činnosť najmä u mládeži – 40,1 % a u detí – 54,3 %, u ktorých sa navyše predpokladala pravdepodobnosť recidívy v neskoršom veku. V hodnotiacej správe košického Zboru národnej bezpečnosti sa i z týchto dôvodov vyskytuje esencionalizujúci anticiganizmus: „Možno konštatovať, že trestná činnosť občanov cigánskeho pôvodu v Košiciach nám vzrastá, čo zaväzuje všetkých príslušníkov VB viesť efektívny boj proti tejto skupine obyvateľov.“¹³⁷

Miestne úrady trápil aj neustály prílev Rómov do mesta, ktorý nevedeli štatisticky predvídať a tak ho ani nezohľadňovali pri prognózovaní dostatočných bytových kapacít. V roku 1980 sa miestne úrady obrátili na podnikový výbor ROH pri VSŽ, aby prestal udeľovať mimomestským Rómom byty v Košiciach a aby riešil ich bytové zabezpečenie v okresoch pôvodu alebo v Moldave nad Bodvou, v ktorej VSŽ tiež disponoval podnikovými bytmi. No podnikový výbor argumentoval potrebou nekvalifikovaných pracovných síl, ktorým pridelujú byty podľa zásady jedna-dve rodiny na najnižšie poschodia s dodatkom, že: „Otázka zamietnutia pridelenia bytu pracovníkovi iba z dôvodu, že sa jedná o cigánsku rodinu, je podľa nás problematická a zákonom nepodložená.“ Výbor kontroval, že sú to samotné mestské orgány, ktoré vytvárajú nové zoskupenia rómskych rodín v niektorých okrskoch na novopostavených sídliskách Nad jazerom a Dargovských hrdinov (Postupimská ulica, kapitána Jaroša), a že by si túto politiku malo ustrážiť, lebo dostávajú sťažnosti od vlastných zamestnancov na pridelené byty v týchto oblastiach.¹³⁸

¹³⁶ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Komisia rady Vsl. KNV pre otázky cigánskych obyvateľov 1977 – 1978. Návrh koncepcie postupnej likvidácie cigánskych sústredení a postupného rozmiestnenia cigánskych občanov medzi ostatných obyvateľov miest a obcí do roku 1980 a výhľadovo do roku 1990 vo Východoslovenskom kraji.

¹³⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990. Organizačný odbor. Predsedove spisy. 1982, šk. 304. Správa o stave verejného poriadku za obdobie roka 1977 s porovnaním roka 1976. Mestská správa ZNB Košice.

¹³⁸ AMK, f. nezaradený fascikel, názov: Komisia; Bytový odbor 561. „Osada Myslava“. List PV ROH VSŽ. 28. 4. 1980.

Mesto preto vo vlastnej *Koncepcii riešenia cigánskej otázky v okrese Košice-mesto na roky 1978 – 1980 s výhľadom do roku 1985* mienilo riešiť zo 631 rómskych rodín, ktoré bývali v nevyhovujúcich bytoch, takto:

1. rozptylom – 78
2. likvidáciou Tábora – 117 na Luník IX
3. vystaňovaním z ulíc Kováčska, Sverdlova (Mäsiarska), Hrnčiarska, Šrobárova (Alžbetina), Leninova (Hlavná), Dimitrovovo (Dominikánske) námestie, Zvonárska, Pri Miklušovej ulici – 153 na Luník IX
4. ostatné sústredenia
 - Myslava: 23 rodín riešiť v rámci Luníka IX
 - Ťahanovce: 50 rodín: kúpou družstevných bytov, starších domov a ostatných na Luník IX
 - Kavečany: 6 rodín rozptylom v obci
 - Krásna nad Hornádom 39: rodín: rodinám I. a II. kategórie odkúpiť domy a tieto odpredať rodinám III. kategórie. Rodiny I. a II. kategórie presťahovať na Luník IX.¹³⁹

Zo zámerov tejto koncepcie vyplývalo, že mesto potrebovalo na riešenie bytovej otázky rómskych rodín v Košiciach do roku 1985 minimálne 350 bytov, ktoré predpokladalo vybudovať na Luníku IX. Podľa projektu mal mať Luník 518 bytov, t. j. dostatočnú kapacitu aj s rezervou pre riešenie ďalších rodín z vnútorného mesta. Takéto riešenie však malo tri háčiky:

64

1. prvý háčik vyplýval z toho, že štandardný výškový bytový fond I. kategórie nezodpovedal potrebám obyvateľov chatrčí, schátraných obydli alebo bytov v historickom jadre, ktorí sa doň mali nasťahovať. K tomuto háčiku pripojil svoje výhrady Útvar hlavného architekta v liste, ktorý smeroval na projektantov sídliska:

„Sme toho názoru, že navrhovaný spôsob zástavby, ako aj použité typy obytných budov sa už natoľko odlišujú od pôvodných zámerov investorov a užívateľov [domčeková, resp. pavlačová štvrť ABC Myslava z rokov 1973 – 1975], že nebudú požadovaným spôsobom riešiť bývanie a život cigánov, pre ktorých má toto sídlisko slúžiť. Odporúčame Vám sa preto obrátiť na Sekretariát komisie Rady MsNV pre cigánskych obyvateľov a s nimi prejednať tieto záležitosti.“¹⁴⁰

Takéto odporúčanie však nemalo žiadnu relevanciu, pretože investorom sídliska bolo samotné mesto, pod ktorého národný výbor zmieňovaná Komisia Rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov kompetenčne spadala.

2. druhý háčik vyplýval z toho, že opäť išlo o stopercentnú etnorasovú koncentráciu v jednej lokalite, čo by mohlo opäť naraziť na odpor vyšších inšancií štátnej správy. Sídlisko však už v tomto prípade bolo plánované bez špeciálneho určenia, to znamená, že Ministerstvo výstavby a techniky SSR nemalo dôvod jeho výstavbu neschváliť, a tak aj učinilo. Sídlisko dostalo zelenú, otvorená zostávala otázka, ako naložiť s bytovým fondom.

¹³⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 248, Rada MsNV Košice 43, UZN. 84 – 95. Koncepcia riešenia cigánskej otázky v okrese Košice-mesto na roky 1978 – 1980 s výhľadom do roku 1985. Apríl 1978.

¹⁴⁰ AMK, f. ObNV Košice II, č. sp. 1155/77; 299/78. Luník IX – stavebné povolenie. Zastavovací plán Luník IX, vyjadrenie. 2. 11. 1977. List: Hlavný architekt mesta Viktor Malinovský pre Stavoprojekt.

Luník IX — zrod rómskeho geta

Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

Obrázok 14. Autor: Štefan Cmorják. Luník IX pri pohľade od Luníka VIII, 1983. ZŠ na Podjavorinskej ulici odovzdaná do užívania v septembri 1983

65

3. tretí háčik vyplýval zo skutočnosti, že mesto sa v rámci bytovej politiky nachádzalo medzi dvoma mlynskými kameňmi. Na jednej strane úzkostlivo tlačilo na presťahovanie čo najväčšieho počtu rómskych rodín z vnútorného mesta, ale na druhej strane samo bolo pod tlakom v pridelovaní obrovského počtu bytov pribúdajúcim obyvateľom mesta. Košice v tomto období dosahovali počet obyvateľov okolo 200 000, pričom v roku 1979 miestne úrady evidovali nevybavených žiadostí o pridelenie bytu v počte 7 000.¹⁴¹

Keďže Luník IX sa staval ako riadne sídlisko v rámci KBV, vyplývajú z bytovej politiky v rámci pôsobnosti MsNV, bolo úlohou mesta účelovo rozdeliť bytový fond na komunálne byty (štátne), družstevné (spravované bytovými družstvami) a podnikové. MsNV bol viazaný v každom roku prideliť určitú kvótu každej z týchto kategórií bytov, čo vyplývalo z úloh päťročných plánov ako aj ročných vykonávacích plánov v rámci náborov a stabilizácie pracovných síl jednotlivých zamestnávateľov.

Účelové prerozdelenie bytov na Luníku IX malo takúto podobu:

Tabuľka 6. Účelové prerozdelenie bytov podľa bytových sekcií na Luníku IX v rokoch 1980 – 1981.¹⁴²

Rok dokončenia	komunálne byty	družstevné byty	podnikové byty
1980	A1, A2, A3, B1	B2, B3, C1	G
	120 bytov	90 bytov	48 bytov – DPMK ¹⁴³
1981	C2, C3, F	D1, D2, D3, D4, E	
	100 bytov	160 bytov	
Spolu	220	250	celkom 518 bytov

Z uvedeného vyplýva, že miestnym politickým elitám nezostával široký manévrovací priestor, keďže z 518 bytov na Luníku IX iba 220 zostalo vyčlenených na komunálnu výstavbu. A to ešte bolo treba zobrať do úvahy, že podľa zásad bytovej politiky pre 7. päťročnicu, schválených uznesením vlády SSR č. 240/1979, mesto muselo vykonať záväznú úlohu štátneho vykonávacieho plánu pre krytie potrieb v bývaní príslušníkov ozbrojených zložiek, učiteľov škôl I. a II. cyklu a colných služieb v súhrnnom počte 151 dokončovaných bytov v roku 1981. Vláda SSR a Východoslovenský kraj akceptovali pre náhradné ubytovanie rómskych rodín, toho času bývajúcich v historickom jadre Košíc a v Tábore iba 100 dokončovaných bytov, čo z perspektívy cieľov miestnych politických elít bolo príliš málo. Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov ešte

¹⁴¹ ŠAvK, f. Plenárne zasadania a Rada Vsl. KNV 1971 – 1990, šk. 140, i. č. 321. Zápisnica zo 70. schôdze rady KNV. Správa o stave zabezpečovania rozvoja okresu Košice-mesto v rokoch 7. päťročnice a v dlhodobom výhľade. 4. 9. 1979.

¹⁴² Spracované na základe: AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV v Košiciach, 69, UZN 58 – 68, 23031979. Správa o účelovom rozdelení bytov začínajúcich a dokončovaných v roku 1979. 23. 3. 1979; AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 301, Rada MsNV v Košiciach, 97, UZN 57 – 72, 28031980. Návrh na účelové rozdelenie bytov začínajúcich a dokončených v roku 1980. 28. 3. 1980; AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 334, Rada MsNV v Košiciach, 130 UZN 112 – 12305061981. Správa o účelovom rozdelení začínajúcich a dokončovaných bytov v roku 1981. 5. 5. 1981.

¹⁴³ Investorm bol napokon ČSAD n. p. Košice.

v roku 1977 povolila ubytovať na Luníku IX maximálne 120 rómskych rodín, čo by pri rozptyle do každej sekcie znamenalo 3 – 4 rodiny do jedného vchodu.¹⁴⁴

Za danej situácie miestne politické elity koketovali s myšlienkou, že by zrušili pridelené bytové objekty s družstevnými bytmi pre Stavebné bytové družstvo Nové mesto a odsunuli túto kvótu do ďalších rokov v rámci výstavby sídliska KVP. Tento nápad bol však v priebehu marca 1981 zmietnutý zo stola, pretože časť družstevných bytových domov sa už dostalo do režimu výstavby na rok 1981 a ich rozpočtová hodnota bola fakturovaná už v roku 1980. Ich opätovné odkúpenie by si vyžadovalo 12,6 mil. Kčs a aj tak by odkúpenie prv podliehalo schváleniu Východoslovenským KNV.¹⁴⁵

Čo ale mesto mohlo ešte urobiť, bolo odsunutie pridelenia 120 komunálnych bytov z roku 1980 jednotlivým organizáciám do ďalších rokov a vyhradiť tieto – spolu so 100 komunálnymi bytmi z roka 1981 – výlučne pre účely sociálneho programu presťahovania vybraných rómskych rodín z vnútorného mesta. Mesto tak pridelilo samo sebe všetkých 220 komunálnych bytov na Luníku IX.¹⁴⁶

V tejto súvislosti sa treba opäť vrátiť k legende o koncepcii A-B-C (armáda – bezpečnosť – cigáni), ktorou sa podľa ústneho podania malo riadiť prerozdelenie bytov na Luníku IX medzi tieto „údajné“ tri skupiny. Ako vyplýva z archívnych dokumentov, žiadna takáto koncepcia neexistovala a v kontexte bytovej politiky socialistického Československa by bola navyše aj ťažko vykonateľná bez súhlasu kompetentných vládných orgánov.

A napokon je tu i ďalší dôvod, prečo nijaká takáto koncepcia nemala šancu na realizáciu. Totiž na konci 70. rokov malo mesto naozaj problém pri každoročnom pridelovaní bytov pre ozbrojené zložky. V roku 1978 mali dostať 125 komunálnych bytov, ale v tom čase novovybudované bytové domy na sídlisku Dargovských hrdinov ponúkali iba jedno- a dvojizbové byty, ktoré príslušníci ozbrojených zložiek odmietali.¹⁴⁷

Kvóta sa presúvala až do roku 1980, kedy sa dokončovali prvé byty na Luníku IX, pričom im boli ponúknuté byty aj na tomto sídlisku. Tieto byty však príslušníci ozbrojených zložiek rovnako odmietli:

„Uvedená nepriaznivá situácia vyplýva najmä z toho, že MsNV v Košiciach v rámci sociálneho programu riešil v uplynulom roku ubytovanie cigánskych občanov pridelením 102 bytov v mestskej štvrti Luník IX včítane zariadenia zdravotného strediska, okrsku VB atď. O pridelenie bytov v tejto mestskej štvrti nemajú príslušníci ozbrojených zložiek záujem.“¹⁴⁸

Napokon im mesto našlo adekvátne byty v roku 1982 v ďalšej etape výstavby sídliska Dargovských hrdinov a od roku 1983 v prvých etapách sídliska KVP.¹⁴⁹

¹⁴⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 227, Rada MsNV, 21 UZN 181 – 202. Správa o schválení úvodného projektu sídliska Luník IX v Košiciach. 22. 7. 1977.

¹⁴⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Návrh opatrení na realizáciu ubytovania cigánskych rodín bývajúcich v cigánskom tábore pri Zimnom štadióne a v centre mesta. 13. 3. 1981.

¹⁴⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 334, Rada MsNV v Košiciach, 130 UZN 112 – 12305061981. Správa o účelovom rozdelení začínajúcich a dokončovaných bytov v roku 1981. 5. 5. 1981.

¹⁴⁷ ŠAvK, f. Vsl. KNV. Zvláštne oddelenie 1971 – 1990, šk. 7, i. č. 28, č. 3. Štatistické výkazy o počte bytov pre ozbrojené zložky vo Východoslovenskom kraji, 1978.

¹⁴⁸ ŠAvK, f. Vsl. KNV. Zvláštne oddelenie 1971 – 1990, šk. 8, i. č. 30, č. 9. Výkazy pridelovaných bytov. 1981.

¹⁴⁹ ŠAvK, f. Vsl. KNV. Zvláštne oddelenie 1971 – 1990, šk. 8, i. č. 31, č. 6. Výkazy o pridelovaní bytov. 1982.

Mýtus o nadštandardnosti Luníka IX

V historickom povedomí Košičanov figuruje – okrem urbánnej legendy o koncepcii A-B-C – i mýtus o Luníku IX ako „najkrajšom“ alebo „prominentnom“ sídlisku s nadštandardnou výbavou. Ak nezainteresovaný poslucháč/ka počúva tieto ústne podania narátorov, s najväčšou pravdepodobnosťou sa mu/jej vyjaví imaginácia na svoju dobu luxusnej štvrte, obývanej vyššou strednou a vyššou triedou. Také napokon v Košiciach aj vznikali – v medziach socialistického urbanizmu – medzi rokmi 1981 – 1989 v rámci IBV, ako je napríklad štvrť Popradská, Kalvária, Rozália alebo Podhradová-Výslnie.¹⁵⁰

Luník IX bol kompozične vystavaný z klasických československých panelákov typu T08B, ktoré už v rokoch výstavby sídliska boli fakticky zastarané a nahradzované typom BA NKS alebo P1.14. Nadštandardné parametre Luníka IX oproti iným sídliskám však vyplývali zo skutočnosti, že na jeho výstavbu bolo potrebných viac finančných prostriedkov než stanovovala dobová norma, tzv. technicko-hospodárske ukazovatele. V Košiciach sa obvykle stavali rozsiahle obytné súbory s okolo 10 000 bytmi (Nad jazerom, Dargovských hrdinov, Košického vládného programu), čím sa zvyšovala rentabilita vynaložených investícií i v geologicky náročnom košickom teréne.

To však nebol prípad komorného prostredia Luníka IX len s päťstovkou bytových jednotiek. Vzhľadom na segregovaný charakter sídliska a jeho pôvodné určenie pre vymedzenú skupinu obyvateľov, pre ktorú bolo potrebné vyprojektovať kompletnú občiansku vybavenosť a technickú infraštruktúru, separovanú od vnútorného mesta, náklady na jeden byt túto normu prekračovali. Zvýšené náklady na výstavbu Luníka IX oproti norme predstavovali 15,7 mil. Kčs – tie sa týkali najmä predimenzovaného občianskeho vybavenia v pomere k nízkemu počtu bytov. Mesto ako investor tieto peniaze odmietlo niekoľko mesiacov pre začiatkom výstavby sídliska (stavebné povolenie 19. január 1979) hľadať vo vlastnom rozpočte, pričom navrhlo Ministerstvu výstavby a techniky SSR, aby na tento účel previedlo 16,8 mil. Kčs. za neuskutočnenú ZDŠ na Turgenevovej ulici, každopádne však trvali na prehodnotení rozsahu kapacít objektov občianskeho vybavenia – obchodného a kultúrneho zariadenia na Luníku IX.¹⁵¹

Výsledkom bolo zníženie nákladov na výstavbu Luníka IX zo 174 mil. na 140,1 mil. Kčs, čo odobril odbor výstavby Vsl. KNV i Ministerstvo výstavby a techniky SSR.¹⁵²

Z rozhovoru s architektom Milanom Motýľom vyplynulo, že Luník IX bol ponímaný v košických architektonických kruhoch za nadštandard aj z toho dôvodu, že mesto nechalo na tomto sídlisku naprojektovať neobvykle vysoký počet štvorizbových bytov (V. veľkostná kategória). Povrávalo sa, že tieto veľké byty mali vraj prideľovať zaslúžilým a vzorným pracovníkom, robotníkom – komunistom.¹⁵³

¹⁵⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 334, Rada MsNV v Košiciach, 130 UZN 112 – 123 05061981. Správa o príprave územnoplánovacej prípravy územia na výstavbu rodinných domov v súlade so zásadami prijatými uznesením Rady MsNV č. 146/1977 a o územnou genereli výstavby RD na 7. 5RP v okrese Košice-mesto. 5. 6. 1981.

¹⁵¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990. Plánovací odbor, 1978, šk. 120. Stavoinvesta – inžinierska organizácia. Dožiadanie vo veci pokrytia zvýšených nákladov oproti THU na objekty občianskeho vybavenia. 11. 4. 1978.

¹⁵² AMK, f. ObNV Košice II, č. sp. 1155/77; 299/78. Luník IX – stavebné povolenie.

¹⁵³ Rozhovor s Ing. arch. Milanom Motýľom. 8. 12. 2022.

Obrázok 15 Autor Štefan Cmorjak. Krčméryho ulica

Obrázok 16 Autor: Štefan Cmorjak. Predzáhradky na Krčméryho ulici, v pozadí Hrebendova ulica, 1986

Ak sa pozrieme na bytovú politiku mesta, zo záznamov naozaj vyplýva, že zatiaľ čo zo všetkých bytov dokončovaných v Košiciach v roku 1980 podiel štvorizbových (4i) činil 19,7 % u komunálnych a 4,7 % u družstevných, na Luníku IX to bolo až 40 %, resp. 44,8 %. Na druhej strane v podnikovom bloku G, ktorého investorom bol Dopravný podnik mesta Košice, sa nenachádzali žiadne 4i byty. 4i byty na Luníku IX teda tvorili niečo cez jednu tretinu celého bytového fondu.

Tabuľka 7. Byty na Luníku IX podľa veľkostnej kategórie.¹⁵⁴

	1i	3i	4i	Spolu	Totál
komunálne byty	44	88	88	220	518
družstevné byty	50	100	100	250	
podnikové byty	16	32	0	48	
spolu	110	220	188		
%	21,2	42,5	36,3		100 %
%	63,7	36,3			

Stále platí, že podiel 4i bytov na Luníku IX bol vyšší než na iných košických sídliskách, čo vyplývalo zo skutočnosti, že tieto byty boli dizajnové tak, aby mohli v každom prípade poňať viacpočetné rómske rodiny. Z tohto dôvodu sa Luník IX vyznačoval aj vyšším podielom komunálnych bytov než bolo obvyklé. Zatiaľ čo podiel komunálnych bytov postavených v ČSSR v rokoch 6. päťročnice 1976 – 1980 činil 34 % a v Košiciach 36,4 %, na Luníku dosiahol 42,5 %.¹⁵⁵ Na sídlisku KVP, ktoré sa stavalo po dokončení Luníka IX, už tento podiel činil iba 27 %.¹⁵⁶

„Zápach zamoril ovzdušie“ – sídlisko pod skládkou odpadov

Mýtus o nadštandardnosti Luníka IX sa však najpresvedčivejšie rúca poukázaním na environmentálnu záťaž, ktorej boli rozhodovacími orgánmi obyvatelia tohto sídliska vystavení. V areáli, na ktorom bol v rokoch 1979 – 1981 vybudovaný Luník IX, sa pôvodne nepočítalo so žiadnou zástavbou. Do blízkosti tohto areálu ale rozhodovacie orgány umiestnili celomestskú skládku komunálneho odpadu, čím táto štvrť nadobudla ďalší typický atribút etnorasových get, známych z amerického alebo juhoafrického kontinentu, ktoré sú zasiahnuté environmentálnou nespravodlivosťou.¹⁵⁷

Smerný územný plán hospodársko-sídelnej aglomerácie mesta Košice, na ktorom architekti a urbanisti pracovali od roku 1971 a ktorý schválila vláda SSR v roku 1976 – je platný dodnes, pretože mesto nebolo schopné a úspešné nechať vypracovať nový plán – počítal na území Košíc s 300 00 obyvateľmi do roku 2000.¹⁵⁸ Vzhľadom na enormný rast počtu obyvateľov museli štátne úrady vyriešiť manažment odpadového hospodárstva, pretože dovtedajšia mestská skládka odpadov na Červenom raku jednoducho kapacitne nepostačovala a jednak sa nachádzala na exponovanom úseku medzi sídliskom Terasa a medzinárodným letiskom Košice-Barca.¹⁵⁹

Pred miestnymi úradmi tak vyvstala naliehavá úloha vytypovať v intraviláne mesta lokalitu vhodnú na umiestnenie novej skládky odpadu a v dlhodobom časovom horizonte aj úplne novej spaľovne odpadov. Táto úloha však nebola vonkoncom jednoduchá, keďže architekti a urbanisti z Útvaru hlavného architekta museli prioritizovať vytypovanie areálov vhodných pre výstavbu nových obytných súborov, pričom platilo, že značná časť plochy intravilánu mesta nebola vhodná na zástavbu vôbec. Asi tretina územia okresu Košice-mesto sa nachádzala pod stavebnou uzáverou z dôvodu zvýšených exhalátov z VSŽ a ďalšia tretina pre vysoké hlukové hodnoty z letiska Košice-Barca.¹⁶⁰

V januári 1973 – teda ani nie rok od uplynutia rozhodnutia ÚHA o umiestnení rómskej domčekovej štvrte ABC Myslava do lokality na juh od Myslavy – padlo aj rozhodnutie o umiestnení novej skládky odpadu do tesného susedstva tejto plánovanej rómskej štvrte. Prítom vo výslednej správe z prieskumu staveniska sa nenachádza žiadna zmienka o zámere vybudovať na juh od smetiska rómsku štvrť. Správa skôr zdôrazňovala prednosť lokality, keďže hoci bola od centra mesta vzdialená iba 5 km, smetisko nemalo byť od vnútorného mesta ani vidieť a pre prevládajúci severojužný vietor ani cítiť:

„Na základe priloženej zápisnice z výberu staveniska konštatujeme, že neboli vznesené zásadne nesúhlasné stanoviská jednotlivých zainteresovaných organizácií.“

¹⁵⁴ Spracované na základe: AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV v Košiciach, 69, UZN 58 – 68, 23031979. Správa o účelovom rozdelení bytov začínajúcich a dokončovaných v roku 1979. 23. 3. 1979; AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 301, Rada MsNV v Košiciach, 97, UZN 57 – 72, 28031980. Návrh na účelové rozdelenie bytov začínajúcich a dokončovaných v roku 1980. 28. 3. 1980; AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 334, Rada MsNV v Košiciach, 130 UZN 112 – 12305061981. Správa o účelovom rozdelení začínajúcich a dokončovaných bytov v roku 1981. 5. 5. 1981.

¹⁵⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 301, Rada MsNV v Košiciach, 97, UZN 57 – 72, 28031980. Návrh na účelové rozdelenie bytov začínajúcich a dokončovaných v roku 1980. 28. 3. 1980.

¹⁵⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 334, Rada MsNV v Košiciach, 130 UZN 112 – 12305061981. Správa o účelovom rozdelení začínajúcich a dokončovaných bytov v roku 1981. 5. 5. 1981.

¹⁵⁷ Filčák – Ficeri. Making the ghetto at Luník IX in Slovakia: people, landfill, and the myth of the urban green space, 2021.

¹⁵⁸ AMK, f. MsNV 1968 – 1975, Plánovací odbor 1971, šk. 154. URBION. Smerný územný plán pre hospodársko-sídelnú aglomeráciu Košice. Prieběžný návrh, sprievodná správa.

¹⁵⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Technické služby mesta Košíc, šk. 105, č. 935-15. Rozvoj Technických služieb mesta Košíc do roku 1980. 4. 12. 1969.

¹⁶⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1975, šk. 172, č. 355/76/72. Návrh na prehlásenie ďalších hospodárskych lesov v okolí Košíc na účelové lesy II. 30. 10. 1972.

Vybraný pozemok je neúrodná pôda – pastvisko. Hĺbka prehĺbeniny je 10 až 35 metrov, rozloha 12,5 ha. Potôčik Baška, ktorý prechádza dnom priehĺbeniny sa položí k lesnej ceste. Skládky je na juh od Myslavy a Košíc. Pri prevládajúcich severných vetroch je teda priaznivo umiestnená. Okrem toho je na južnom svahu kopca, ktorý vizuálne schováva skládku pred viditeľnosťou z Myslavy a Košíc – Luníka VIII.¹⁶¹

Umiestnením obytnej štvrte na juh od tejto skládky sa domnelé prednosti rázom zmenili na výrazné negatíva. Napriek tomu mesto dalo skládke v Myslave zelenú s tým, že neskôr mala byť nahradená spaľovňou odpadov (realizovaná v Kokšov-Bakši) a následne zrekultivovaná.¹⁶² Prevádzka skládky začala v júni 1974, pričom v rovnakom čase sa pracovalo aj na príprave rómskej štvrte.

Skládka sa však začala naplňovať rýchlejšie než predpokladala prognóza a na konci roka 1977 bolo zrejmé, že Košice majú veľký problém s manažmentom odpadového hospodárstva, pretože sfunkčenie spaľovne, závislé od dodania technológií z kapitalistických štátov, pripadalo do úvahy najskôr v roku 1986. Pritom myslavská skládka dosiahla naplnenie kapacit už na 85 % a jej vyčerpanie malo nastať v roku 1980. Navyše v roku 1977 bol už vypracovaný finálny projekt výstavby sídliska Luníka IX, pričom bolo treba zohľadňovať aj tú novovzniknutú skutočnosť, že istú časť jeho obyvateľov budú pravdepodobne tvoriť aj ne-Rómovia. Za daných okolností sa mesto pokúsilo vyjednávať s ONV Košice-vidiek o možnosti zriadenia ďalšej skládky s kapacitou na 10 rokov za hranicou mestského intravilánu, no neúspešne.¹⁶³

Miestne politické elity preto záležitosť vyriešili najjednoduchším, najlacnejším a zároveň najrýchlejším spôsobom: padlo rozhodnutie o rozšírení stávajúcej skládky v Myslave o dodatočných 90 000 m² do celkovej rozlohy 12,5 ha na úkor okolitého lesného porastu v údolí potoka Baška, pričom výška odpadového materiálu bola projektovaná na 15 metrov. A to všetko len 500 metrov od zastavaného územia Luníka IX, a napriek tomu, že zástupcovia Technických služieb mesta Košice ako aj projektanti sa vyslovili negatívne k takejto zámeru:

„Podľa nášho názoru dovoľujeme si pripomenúť, že uvedené rozšírenie je treba zvážiť, nakoľko už v roku 1978 má sa zahájiť výstavba sídliska Luník IX, ktoré je v bezprostrednej blízkosti terajšej skládky a okrem toho v ďalších rokoch sa zahajuje výstavba sídliska Košického vládneho programu. Projektanti týchto sídlisk sa vyjadrili záporne k uvedenej skládke a žiadajú o jej likvidáciu.“¹⁶⁴

Myslavská skládka odpadov sa tak využívala naďalej, a to aj po desaťročie odkladanom sprevádzkovaní spaľovne odpadov v Kokšov-Bakši v roku 1988.¹⁶⁵ Čiastočne uzavretá bola v roku 1997 a napokon rekultivovaná v rokoch 2011 – 2013 z Európskych štrukturálnych a investičných fondov v hodnote 12 mil. eur.¹⁶⁶ Podľa Miriam Kaniokovej, ktorá

¹⁶¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Technické služby mesta Košíc, šk. 104, č. 236/72/d. Projektová úloha na areál novej skládky mestského odpadu Košíc. Január 1973.

¹⁶² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Technické služby mesta Košíc, šk. 104, č. 5/1975. Analýza možných spôsobov likvidácie tuhého odpadu na území mesta Košíc s vyhodnotením vhodného návrhu na riešenie. Máj 1975

¹⁶³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Technické služby mesta Košíc, šk. 105, č. 2352/77. Záznam z jednania vo veci riešenia skládky mestského odpadu. 12. 7. 1977; TSMK – Žiadosť o určenie lokalít pre skladovanie mestského odpadu mesta Košice. 24. 11. 1975.

¹⁶⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Technické služby mesta Košíc, šk. 105. Informatívna správa o potrebe zabezpečenia ďalších skladovacích priestorov mestského odpadu pre mesto Košice. 24. 10. 1977.

¹⁶⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV, Odbor plánovania 1971 – 1990, šk. 35, č. 23. Správa o predprojektovej a projektovej príprave stavieb na ochranu životného prostredia a plnenie plánu za rok 1987 v hospodárstve národných výborov Východoslovenského kraja u stavieb zaradených v 8. päťročnici.

¹⁶⁶ Uzatvorenie a rekultivácia skládky odpadov Myslava, 2013.

analyzovala sociálne determinanty zdravia na Luníku IX, blízkosť skládky predstavovala zdravotné riziko, ktoré mohlo zvyšovať výskyt rakoviny, respiračných chorôb či rôznych zdravotných komplikácií u novorodencov a v konečnom dôsledku prispievala k zníženiu strednej dĺžky života tamajších obyvateľov.¹⁶⁷

Miestne úrady ešte pred odovzdávaním prvých bytových domov do užívania boli nútené pripustiť, že umiestnenie skládky z hľadiska prognózy a prevládajúcich vetrov kolidovalo s polohou k sídlisku Luník IX, pričom konštatovali, že pre nedostatok inertného materiálu dochádzalo v letných mesiacoch pomerne často k samovznieteniu odpadu a zamoreniu oblasti dymovou clonou.¹⁶⁸ Po nasťahovaní prvých obyvateľov v auguste 1981 sa problém stal natoľko vypuklým, že sa pertraktoval v dennej tlači. Mestský hygienik Ladislav Kugla ubezpečoval verejnosť, že:

„Je to nepríjemná záležitosť. Aj keď je smetisko v rozpore s obytnou zónou, netreba sa obávať. Zatiaľ vyhovuje prísny kritériám našej normy. Denne ho zasypávajú tonami zeminy zo stavieb.“¹⁶⁹

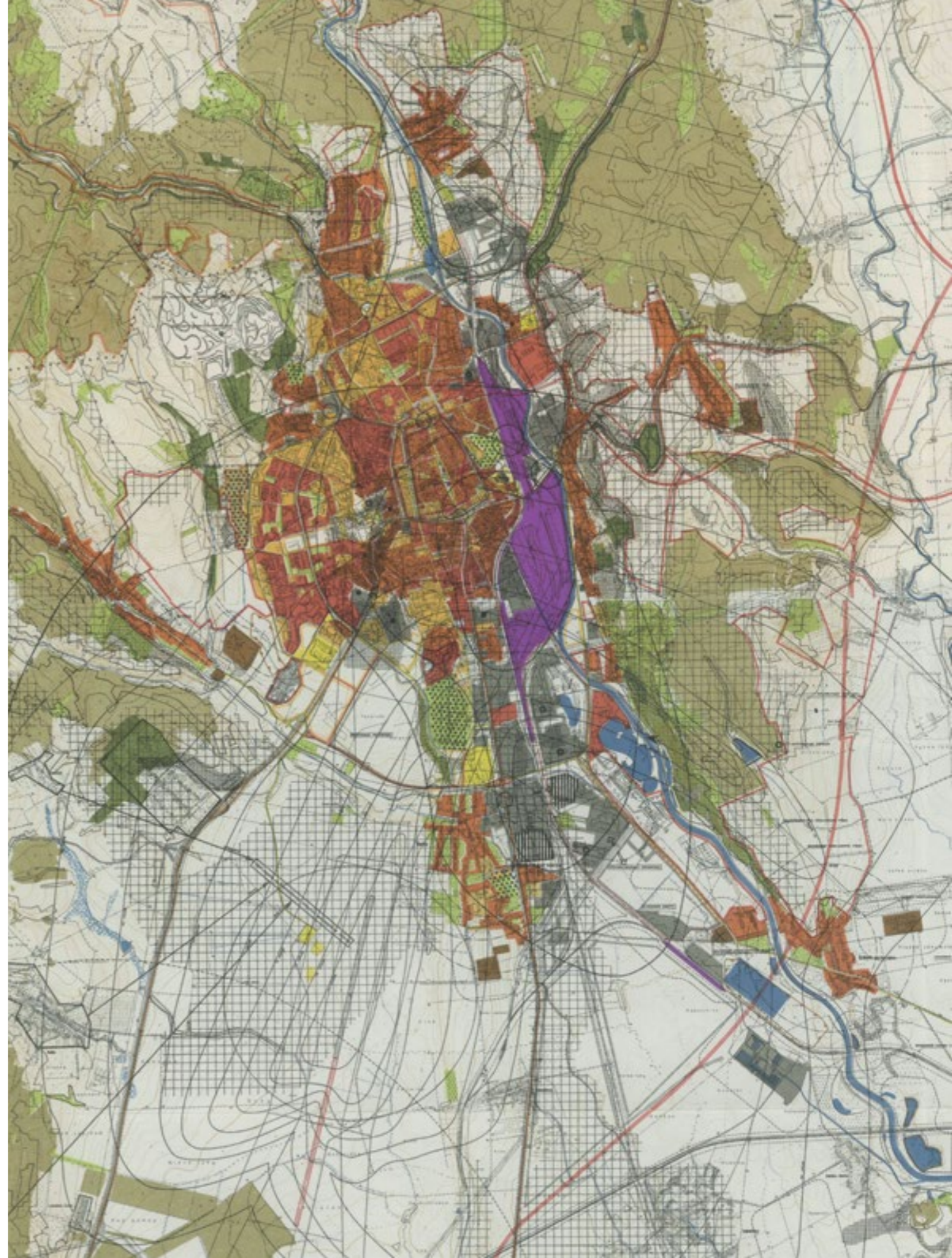
Obrázok 18 a 19. Smerný územný plán mesta Košíc, verzia 1971. Na začiatku 70. rokov sa neuvažovalo s obytnou funkciou v priestore, kde bol neskôr postavený Luník IX

¹⁶⁷ Kanioková. O šesť rokov menej, 2020, s. 31 – 38.

¹⁶⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada MsNV 125, uzn. 48-62. č. 329. Uznesenie č. 55 zo 125. schôdzy Rady MsNV v Košiciach. Správa o hygienicko-epidemiologickej situácii na území okresu Košice-mesto za rok 1980. 27. 3. 1981.

¹⁶⁹ Večer, 9. september 1981, roč. 13, č. 177, s. 2. „Problémy nielen registrujú, ale ich aj riešia. Zápch zamoril ovzdušie, plač nad rozpočtovou dokumentáciou, netreba sa obávať, jediné východisko – výstavba spaľovne.“

Luník IX — zrod rómskeho geta

IV. Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

Idea novej rómskej štvrte a jej materializácia

1980: „Môže to mať nedozierne následky“

Stavba sídliska Luník IX získala 19. januára 1979 stavebné povolenie. V septembri toho istého roka mesto dokončilo vyvlastnenie pozemkov pod sídliskom. Išlo o 93 parciel zväčša myslavských vlastníkov, ktorých majetok za poplatok prepadol v prospech štátu a dostal sa tak do majetku mesta Košice. Vyvlastňovanie prebehlo podľa § 15, odstavca 1, vyhlášky číslo 47/69 Zb., podľa čoho sa určila náhrada 0,40 Kčs za m². Vyvlastnenie týchto pozemkov stálo štát iba 34 070 Kčs.¹⁷⁰ Kolaudačné rozhodnutie získali prvé bytové domy v júni 1981 a prvá vlna nájomníkov začala byť sťahovaná do nových bytov v auguste 1981, s druhou vlnou ukončenou v decembri 1981.¹⁷¹ Niekdajšie málo úrodné pole pod myslavským lesom sa v priebehu dvoch rokov premenilo na výškovo zastavané a snáď najkontroverznejšie obývané miesto na Slovensku.

Ešte na prelome rokov 1980/1981 pritom nedospeli miestne politické elity k jednoznačnému rozhodnutiu, koľko Rómov na sídlisko nastahujú. Otvorená zostala otázka, či zaberú všetkých 518 bytov, čo by s rezervou postačovalo pre presťahovanie rozhodujúcej väčšiny rómskych rodín z vnútorného mesta, čím by sa ale na druhej strane vystavili možnému odporu a komplikáciám zo strany kompetentných štátnych orgánov pre porušenie politiky rozptylu, čo by mohlo celú ideu novej rómskej štvrte opätovne ohroziť. Alebo zvolia opatrnejší a priechodnejší variant vyhradenia aspoň všetkých 220 komunálnych bytov pre sociálny program riešenia bytového problému rómskych rodín.

Archívne materiály svedčia o tom, že najvyšší predstavitelia mesta preverovali možnosti, pričom v rozhodovacom procese improvizovali podľa toho, ako sa vyvíjali postoje sociálnych aktérov v mocenskom poli „riešenia cigánskej otázky“. Prekážku zo stranu Ministerstva výstavby a techniky SSR sa mestu podarilo odstrániť budovaním Luníka IX ako bežného panelového sídliska. Sústredenie Rómov na jednom sídlisku tak mohli ohroziť ešte Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov a Východoslovenský KNV.

Čo sa týka Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, na jej „spracovanie“ sa predseda košického MsNV Ján Veles pripravoval v októbri 1980. Vtedy uskutočnil pracovnú cestu do Rimavskej Soboty, kde v segregovanej lokalite na Dúžavskej ceste v roku 1975 postavili panelákové mini-sídlisko so 120 bytmi pre 138 rómskych rodín so 602 obyvateľmi. Tu sa na ONV informoval o zámere umiestniť tam ďalších 30 rodín, čo ale stopol generálny prokurátor na zasadnutí Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. Predstavitelia rimavskosobotského ONV Velesa upozorňovali, že podľa ich skúseností „sústredenie sa negatívne cigánske životné návyky budú prehľbovať a nie postupne odstraňovať,“ a preto odporúčali „nesústredovať 518 rodín cigánskeho pôvodu na jedno sídlisko... Môže to mať nedozierne následky.“¹⁷²

¹⁷⁰ AMK, f. nespracovaný. Názov fasciklu: 21 – Luník IX – 3 x 16 b. j. Výstavba sídliska Luník IX v Košiciach – písomnosti.

¹⁷¹ AMK, f. ObNV Košice II, č. sp. 1155/77; 299/78. Luník IX – stavebné povolenie.

¹⁷² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Cestovná správa zo služobnej cesty v Rimavskej Sobotě a Bratislave v dňoch 20. až 22. 10. 1980.

Predseda Velesa to ale neodradilo, pričom pozval Imricha Farkaša, tajomníka Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov do Košíc, kde mu zamýšľal predstaviť zámer mesta nielenže umiestniť 518 rómskych rodín na Luník IX, ale pokračovať aj v druhej etape s presídlením ďalších 500 rómskych rodín do rovnakej lokality.¹⁷³

Imrich Farkaš však touto ideou nebol nadšený, pričom odporúčal iniciovať vyjednávanie s okresom Košice-vidiek o presťahovaní určitej časti rómskych rodín z mesta na vidiek. Napokon tlmočil postoj, aký zaujala Komisia vlády SSR k idei rómskej štvrte v Košiciach ešte v novembri 1973:

„S Luníkom IX súhlasili [Komisia] za podmienky, že to budú rodinné domy [ABC Myslava], ktoré si Cigáni postavia svojpomocne – ako svoje, aby si ich vážili. Pamätať na to, že čo Cigán dostane zadarmo, to si neváži. Cigánsku rodinu, ktorú chceme presťahovať do nového bytu I. kategórie, treba aspoň tri roky pripravovať. Sťahovať iba tie rodiny, ktoré obstáli v skúške.“¹⁷⁴

Imrich Farkaš vo svojej výpovedi narážal na opatrnosť vo výdavkoch v rámci „riešenia cigánskej otázky“ v zmysle platnej rozpočtovej skladby z kapitoly 928, § 6, ktorú vydávalo Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR. V rámci tejto kapitoly sa financovali sociálne potreby Rómov vo forme hmotnej výpomoci, viazanej na predškolskú a školskú výchovu detí, ale i riešenie bytových problémov a i.

Kategoricky však zámer mesta neodmietol. Totiž segregáčna prax reprodukovania rasového priestoru v podmienkach štátneho socializmu sa na Slovensku v polovici 70. rokov presadila hneď v niekoľkých mestách alebo aj obciach, či už to bola štvrť Dúžavská cesta v Rimavskej Sobote, Poštárka v Bardejove, Stará kežmarská cesta v Levoči alebo nová domová štvrť v Drienovci (okres Košice-vidiek).

Komisia vlády SSR si ešte v priebehu roka 1979 nechala vypracovať o týchto osídleniach posudky, pričom oslovené obce sa napriek zjavným negatívam vyslovovali za vhodnosť segregovaných sústredení Rómov (na rozdiel od negatívneho stanoviska ONV v Rimavskej Sobote pri pracovnej návšteve predsedu košického MsNV Jána Velesa).¹⁷⁵

V Rimavskej Sobote a Bardejove argumentovali podobne ako v Košiciach, teda preľudnenosťou vnútorného mesta a historického jadra. V roku 1975 presťahovali na Dúžavskú cestu v Rimavskej Sobote 138 rodín a na Poštárku v Bardejove 46 rodín, rozdiel bol ale v tom, že Dúžavská cesta dostala samostatné občianske vybavenie, ZDŠ, MŠ, čiže mohli vykázať aj zlepšené ukazovatele zaškolenosti detí alebo školskej dochádzky. Levočský prípad zase pripomínal paralelu s košickým Táborom v tom, že tam mesto potrebovalo na mieste pôvodnej rómskej osady Pod tehelňou vybudovať panelové sídlisko SNP. Ako náhradu za zdemolovanú osadu v roku 1975 presťahovali 86 rómskych rodín do novej lokality – dnešné ulice Poľná a Nad tehelňou – s tým, že 47 rodín dostalo

¹⁷³ Tamtiež.

¹⁷⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Interný záznam z návštevy s. Ing. Farkaša, tajomníka Vládneho výboru SSR pre riešenie cigánskych otázok, uskutočnenej dňa 10. 11. 1980 na MsNV.

¹⁷⁵ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR. Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, 1979, šk. 302. Poznatky zo skultúrnenia a spoločenskej integrácie cigánskych rodín po ich presídlení z osád do nového sídliska na Dúžavskej ceste v Rimavskej Sobote. 30. 8. 1979; Poznatky zo skultúrnenia a spoločenskej integrácie cigánskych rodín po ich presídlení z osád do nového sídliska na Poštárke v Bardejove; Poznatky zo skultúrnenia a spoločenskej integrácie cigánskych rodín po ich presídlení z osád do nového sídliska pre cigánske rodiny v Drienovci. 30. 8. 1979; Poznatky zo skultúrnenia a spoločenskej integrácie cigánskych rodín po ich presídlení z cigánskej osady do nového sídliska pre cigánske rodiny na Starej kežmarskej ceste v Levoči. 30. 8. 1979.

domy v rámci IBV – išlo teda o zmiešanú obytnú štvrť bytových a rodinných domov. Napokon obec Drienovec bola v rámci okresu Košice-vidiek vytypovaná ako vzorová obec s experimentálnym sústredení Rómov v jednej lokalite, na ktorej sa overovali možnosti obdobného riešenia pre ďalšie obce. Zámer bol odobrený Komisiou Rady Východoslovenského KNV pre otázky cigánskych obyvateľov, pričom v roku 1975 postavili 42 domov v rámci IBV na menej úrodných pasienkoch za pôvodnou osadou. Miestny MNV obhajoval novú segregovanú lokalitu argumentmi, ktoré využívali zhodne aj košické politické elity, a teda že rozptyl je v miestnom meradle neúčinný, resp. nemožný a že „majú lepšie možnosti prehľadu a dozoru nad cigánskymi obyvateľmi a tým aj lepšie možnosti výchovného pôsobenia.“¹⁷⁶

Ak neberieme do úvahy rurálnu, novú domovú rómsku štvrť v Drienovci, všetky tri mestské projekty sa od Luníka IX líšili svojou nízkopodlažnosťou – bytové domy v nich mali len dve alebo tri poschodia – a neporovnateľne nižšou ubytovacou kapacitou. Skúsenosť s koncentráciou Rómov vo vyše 500 bytoch v jednej lokalite sa v SSR nevyskytovala.

Mestské národné výbory v Levoči, Bardejove a Rimavskej Sobote však v správach upozorňovali, že presťahované rómske rodiny do bytov II. kategórie a v niektorých prípadoch aj I. kategórie neplatia pravidelne nájomné a vznikajú i nedoplatky na inkasách. Napríklad na Dúžavskej ceste neplatila pravidelne nájomné až polovica tamojších rodín. Ďalší problém predstavovala nekontrolovateľná devastácia bytového fondu a verejného priestranstva časťou obyvateľov. V prípade Luníka XI teda hrozilo, že mesto bude musieť preplácať devastačné škody a dlh na nájomnom a inkasách, obzvlášť vzhľadom na to, že tamojší bytový fond pozostával iba z bytov I. kategórie, z ktorých bola vyše tretina štvorizbových.

Pri finálnom prejednávaní koncepcie riešenia bytového problému rómskych rodín v Košiciach v marci 1981 sa z týchto dôvodov postavil proti koncentrácii Rómov na sídliskách vedúci bytového odboru MsNV Zoltán Poloviščák. Obzvlášť namietal proti návrhu, aby sa alternatívne – popri Luníku IX – koncentrovala časť rómskych rodín aj na sídlisku Dargovských hrdinov. Nakoľko tam už toho času boli nasťahované nadmerné počty rómskych rodín a ďalšie rodiny tam umiestňoval aj najväčší zamestnávateľ VSŽ, predovšetkým v okrsku Postupimská – Kapitána Jaroša, stávalo sa, že v jednej sekcii (dvojvchod) sa stretlo aj 8 – 10 rómskych rodín.¹⁷⁷

Proti koncentrácii Rómov na Luníku IX rázne namietal aj ObNV Košice II., do ktorého územnej pôsobnosti dokončovaný Luník IX patrilo. V stanovisku z 24. marca 1981 ObNV Košice II. obvinil košický MsNV z porušovania celorepublikových rómskych politík (vládne nariadenie 94/1972) a požadoval prerokovanie koncepcie za účasti vládnej i krajskej komisie pre otázky cigánskych obyvateľov.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Tamtiež. Poznatky zo skultúrnenia a spoločenskej integrácie cigánskych rodín po ich presídlení z osád do nového sídliska pre cigánske rodiny v Drienovci. 30. 8. 1979.

¹⁷⁷ AMK, nespracovaný fond. Bytový odbor, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Stanovisko k návrhu riešenia cigánskych rodín v rámci sociálneho programu MsNV v Košiciach. Bytový odbor MsNV. 12. 3. 1981.

¹⁷⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažnosti člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV. 28. 7. 1982.

Obrázok 20 Autor: Jaro Baláž. Sídliisko Dargovských hrdinov v roku 1985. Na jednom z okrskov druhého najväčšieho sídliska mesta plánovali košické politické elity sústrediť rómske rodiny podobne ako na Luníku IX

ObNV Košice II. a bytový odbor košického MsNV však v mocenskom poli riešenia bytového problému rómskych rodín v Košiciach prestavovali iba podružných aktérov, ktorých košické politické elity (predsedníctvo MsNV) mohli ľahko obísť, a tak aj učinili. 27. marca 1981 košický MsNV prijal kľúčovú koncepciu, ktorá stanovovala princípy akulturačného programu v košickom prostredí v rokoch 1981 – 1985, vrátane bytovej problematiky – Uznesenie Rady MsNV č. 57/81, ďalej v skratke Koncepcia 57/81).¹⁷⁹ Na prerokovanie tejto koncepcie neboli prizvaní kritici – ani zástupcovia bytového odboru MsNV ani ObNV Košice II., a tým pádom ich požiadavka na prizvanie zástupcov vládnej i krajskej Komisie bola ignorovaná.¹⁸⁰

Koncepcia 57/81 však predstavovala iba polovičatú „výhru“ mestských politických elít, nakoľko ňou definitívne opustili svoj pôvodný zámer nasťahovať Rómov do všetkých 518 bytov na Luníku IX. Snáď pre hrozbu komplikácií a rastúcej opozície proti zámeru, ako aj pre obavy z neočakávaných sociálno-ekonomických dôsledkov bezprecedentnej koncentrácie Rómov v jednej lokalite mesto napokon neuskutočnilo ambiciózný plán odkúpiť od Stavebného bytového družstva Nové mesto skôr alokovaných 298 družstevných bytov. Všetkých zvyšných 220 komunálnych bytov však vyhradilo na riešenie bytového problému rómskych rodín, čím odsunulo pridelovanie bytov 184 žiadateľom

¹⁷⁹ AMK, MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Uznesenie rady MsNV č. 57 zo dňa 27. 3. 1981. Súčasný stav plnenia úloh súvisiacich so spoločenskou a kultúrnou integráciou cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto a úlohy i opatrenia na ich realizáciu na roky 1981 – 1985.

¹⁸⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažnosti člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV. 28. 7. 1982.

organizácií (zamestnávateľov), ktorým Rada MsNV pôvodne schválila vyčlenenie komunálnych bytov.¹⁸¹

Koncepcia 57/81 predstavuje sofistikovane formulovaný dokument verejnej politiky, ktorým sa vedenie mesta racionálnym argumentovaním snažilo legitimizovať a zároveň apologetizovať svoje rozhodnutie. Argumentovalo najmä tým, že mesto Košice od 60. rokov uskutočňovalo a neustále uskutočňuje politiku rozptylu. Len v rokoch 1979 – 1980 pridelilo Rómom 311 bytov a zlikvidovalo 30 chatrčí v Tábore, Krásnej nad Hornádom a Ťahanovciach. Pre neustávajúcu imigráciu a nadpriemerné hodnoty fertility by sa však bytová otázka rómskych rodín nedala vyriešiť ani do roku 1990, preto pristupuje ku koncentrácii časti Rómov na Luníku IX ako doplnku k rozptylovej politike. Ako zadné dvierka k prípadnému urýchleniu vymiestnenia čo najväčšieho počtu rómskych rodín z vnútorného mesta však miestne politické elity zakomponovali do textu koncepcie klauzulu, v ktorej sa ukotvilo, že rómskym rodinám sa vyčlenia byty „na Luník IX, resp. na sídlisku Dargovských hrdinov.“ Táto druhá alternatíva sa pre značný odpor napokon nerealizovala.

Mestské vedenie však zapracovalo do argumentácie aj niektoré z predností koncentrácie Rómov v jednej lokalite, ktoré vyzdvihovali MNV v Rimavskej Sobote, Levoči či Bardejove, a teda že komplexnou starostlivosťou bude môcť účinnejšie disciplinovať a sekuritizovať tamojších obyvateľov. Na Luníku IX predpokladalo zriadenie série inštitúcií, akoby išlo o satelitné mesto. Mala tam vzniknúť mestská hygienická stanica, kancelária sekretariátu Komisie Rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov, zdravotné stredisko, školské zariadenia, obchod, stredisko služieb či kultúrno-osvetové zariadenie. Taktiež sa počítalo s vytvorením občianskeho výboru, okrsku ZNB, domových komisií a dozor nad udržiavaním bytov mala zabezpečovať obvodná prevádzka Bytového podniku mesta Košice. Za týmto účelom sa do času dobudovania objektov občianskej vybavenosti vyčlenilo z 220 komunálnych bytov 16 bytov, v ktorých sa tieto prevádzky aj otvorili – okrem okrsku ZNB:

„Sme toho názoru, že iba takýmto spôsobom koncentrovaným komplexným pôsobením všetkých zainteresovaných zložiek sa podarí úspešne vyriešiť závažný problém likvidácie cigánskych chatrčí a životu nebezpečných i zdravotne závažných a neobývateľných bytov v centrálnej zóne mesta i v osadách na území celého okresu Košice-mesto a realizovať postupne v nových podmienkach na kvalitatívne vyššej úrovni celkovú prevýchovu tej časti cigánskeho obyvateľstva, ktorá sa v daných súčasných podmienkach len veľmi ťažko spoločenskému životu človeka socialistickej spoločnosti prispôsobuje.“¹⁸²

Problémom takejto formulácie však bola jej formalita. Darovať nové byty rómskym rodinám bola jedna vec – tá ľahšie uskutočniteľná, no disciplinačný program si vyžadoval na expertnom vedení založené vypracovanie a hlavne profesionálne personálne zabezpečenie, na čo Koncepcia 57/81 nerefletovala. Vedúca kultúrneho strediska Katarína Ujházyová, ktorá pôsobila na Luníku IX od vzniku sídliska, sa v roku 1992 vyjadrila o Koncepcii 57/81, že bola „smiešna, odtrhnutá od praxe“:

¹⁸¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Návrh opatrení na realizáciu ubytovania cigánskych rodín bývajúcich v cigánskom tábore pri Zimnom štadióne a v centre mesta. 13. 3. 1981.

¹⁸² Koncepcia 57/81, s. 18.

„Chvíľu sa takáto naivná hra dala hrať. Vtedy, keď boli čerství obyvatelia nesmelí, mali strach z technického vybavenia bytov, nevedeli narábať s plynovým sporákom. V napustenej vani prali, kúpali sa, hádzali do nej smetie až do neskutočného smradu, kým sme im v rámci ‚konceptie‘ nevysvetlili, že štupeľ treba vybrať a voda odtečie. A nám vtedy vyčítali, že prečo s nimi nerobíme politické školenia. Učili sme ich variť, prať, šiť v cvičnom byte. Dnes už kde-tu vidíme výsledky. To je obľáčik pozitívna. Ktosi vypracoval koncepciu, zobral za ňu peniaze a my sme v celej republike nevedeli nájsť osnovy, podľa ktorých viesť kurzy pre negramotných. Niektorí ich absolvovali 4 – 5 krát a nič. Jediný úspech bol ten, že sa naučili podpísať a nemuseli platiť na notárstve za overovanie krížikov. To im stačilo na to, aby si mohli ľahšie vybaviť pôžičky.“¹⁸³

1981: Logistika vymiestnenia rómskych rodín na Luník IX

Koncepcia 57/81 ukotvila zároveň aj princípy logistického riešenia vymiestnenia rómskych rodín na Luník IX, nakoľko počítala s vykúpením posledných chatrčí v Táboře a ich okamžitým zbúraním, ďalej so sociálnou výpomocou rodinám pri zariaďovaní bytových interiérov výlučne novým nábytkom a so zdravotnými prehliadkami a hygienickou očistou vymiestnených osôb. Za účelom operatívnej koordinácie a prekonávania bariér pri vymiestňovaní bola v júli 1981 zriadená pracovná skupina, v ktorej mali zastúpenie všetky zaangažované mestské orgány a organizácie, ale aj štátna prokuratúra, polícia (ZNB) a mestská hygienická stanica.¹⁸⁴

Presné inštrukcie sa týkali dohliadania na vyprázdnené obydlia a byty po vymiestnených obyvateľoch, nakoľko opakovanie scenára z 50. a 60. rokov, kedy sa do uvoľnených chatrčí a starých bytov sťahovali ďalšie rodiny, bol neprípustný. Všetky obydlia v Táboře boli určené na asanáciu a staré byty v historickom jadre na generálnu rekonštrukciu, aby sa mohli odovzdať prevádzkam, ktorých výber určil ÚHA. Ak v objekte žila aj nerómska rodina, mala táto dostať taktiež náhradný byt. V prípade nelegálneho obsadenia bytu mali byť tieto osoby ihneď deložované do miesta trvalého bydliska.¹⁸⁵

Pri limitovanom počte 220 disponibilných bytov boli mestské politické elity nútené určiť, ktorá časť rómskych rodín bude na vymiestnenie prioritizovaná. Za jednoznačnú prioritu bola určená celá skupina rómskych rodín z Tábora. Z historického jadra sa prioritizovali rodiny z Leninovej (Hlavnej) a dvoch priľahlých paralelných ulíc Sverdlova (Mäsiarska) a Kováčska. Presný zoznam rodín s adresou ich nového bydliska na Luníku IX vypracovala Komisia Rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov.

Ako prvé sa od začiatku augusta 1981 vymiestňovali rodiny z historického jadra sťahovacími autami ČSAD. ObNV Košice I., na ktorého území sa historické jadro nachádzalo, dostal inštrukcie, aby nové byty Rómom udeľoval v zmysle ustanovenia § 22 zákona č. 41/64 Zb. ako náhradné na základe rozhodnutia 1) odboru výstavby ObNV Košice I. o príkaze na vypratanie bytu z titulu životného ohrozenia, ktoré stavebný úrad môže vydať aj v prípade, keď nariadi zbúranie stavby alebo 2) na základe rozhodnutia bytového odboru ObNV Košice I. o zrušení užívacieho práva podľa § 39 zákona č. 41/64 Zb. zo všeobecného záujmu v zmysle uznesenia Rady MsNV č. 57/81 v tých prípadoch, v ktorých išlo o osobné užívanie bytu (nájomník). Keďže medzi rómskymi rodinami nebola ani jedna, ktorá by nehnuteľnosť vlastnila, túto možnosť inštrukcie ani nerozvádzali.

Prirodzene, vymiestnení obyvatelia mali právo so zrušením užívacieho práva nesúhlasiť. Aby nedochádzalo k prietahom, ObNV Košice I. bol inštruovaný, aby rozhodnutie o zrušení užívacieho práva a pridelení nového bytu dotknutým rodinám oznámil predbežne krátkym – vopred pripraveným záznamom, do ktorého mali pracovníci ObNV

¹⁸⁴ AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Záznam z porady konanej dňa 8. 7. 1981 na MsNV v Košiciach k upresneniu úloh súvisiacich s realizáciou uznesenia R-MsNV č. 57 – riešenie cigánskej otázky v okrese Košice-mesto.

¹⁸⁵ AMK, nespracovaný fond. Bytový odbor, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Záznam z jednania a vyžiadanie stanoviska – urgencia. 20. 7. 1981.

¹⁸³ Košický večer, roč. 3, č. 137, 15. 7. 1992. „Nepotlačiteľné rómske Ja: Pokus o hľadanie kúskov dobra“, s. 3.

zapísať stanovisko hlavy rodiny – súhlas alebo nesúhlas s odôvodnením a podpisom. Vlastné rozhodnutie o pridelení náhradného bytu malo byť hlave rodiny odovzdané až v deň odovzdania kľúčov od bytu. V prípade negatívneho predbežného stanoviska hlavy rodiny, malo byť toto ihneď odstúpené na druhostupňové konanie, ktoré tak malo byť včas, t. j. do doby sťahovania ukončené.

ObNV Košice IV., na ktorého území sa nachádzal likvidovaný Tábor, bol inštruovaný aj pre prípad vlastníkov nehnuteľností. V tomto prípade sa malo postupovať na základe rozhodnutia Stavoinesty alebo odboru výstavby ObNV Košice IV. o vykúpení osobného vlastníctva. Podľa platnej legislatívy právo užívať osobné vlastníctvo zanikalo vtedy, keď zaniklo vlastnícke právo. V záujme urýchlenia realizácie vymiestnenia však bol ObNV inštruovaný prideliť náhradný byt vlastníkovi z dôvodu všeobecného záujmu (§ 39) ihneď, ak hlava rodiny toto rozhodnutie dobrovoľne prijala alebo ak odbor výstavby ObNV predloží dohodu o majetkovoprávnom vysporiadaní konkrétneho vlastníctva. Zároveň sa apelovalo na „dobrý prístup pracovníka“ ObNV, ktorý mal dotknutým osobám vysvetliť všeobecný záujem a prednosti bývania v bytoch I. kategórie.¹⁸⁶

Tabuľka 8. Prvá etapa pridelenia bytov rómskym rodinám na Luníku IX – august 1981.¹⁸⁷

sekcia	vchod Hrebendova	byty		účelové byty
		rodiny z centra	rodiny z Tábora	
A1	2	1	11	
	4	14	4	
A2	6	3	9	
	8	1	17	
A3	10	12	-	
	12	4	14	
B1	14	-	5	7 bytov pre školskú družinu, predškolské zariadenie, školská jedáleň
	16	1	10	7 bytov pre kultúrny stánok, zdravotné stredisko, oblasťná prevádzka OPPD, kancelária Sociálnej komisie R-MsNV a Komisie R-MsNV pre otázky cig. ob.
		36	70	14
		120		

Rodiny si nemohli so sebou zobrať pôvodný nábytok, nakoľko bol považovaný za hygienicky závadný. Komisia Rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov zodpovedala za nákup najpotrebnejšieho nábytku – postelí, skríň, stolov, stoličiek, ktoré odbor obchodu MsNV zaistil v skladoch nábytkových predajní.¹⁸⁸

¹⁸⁶ AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Pridelenie bytov do dispozície z kvóty sociálneho programu 1981. 15. 7. 1981.

¹⁸⁷ Zostavené na základe: AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Pridelenie bytov do dispozície z kvóty sociálneho programu 1981. 15. 7. 1981.

¹⁸⁸ AMK, nespracovaný fond. Bytový odbor, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Záznam napísaný dňa 31. 3. 1981 v kancelárii s. podpredsedu Ing. Schustera z porady uskutočnenej za účelom rozdelenia úloh v ďalšom pokračovaní plnenia „Opatrení“ likvidácie tábora pri Zimnom štadióne.

Taktiež bol s Odborom zdravotníctva MsNV vopred dohodnutý postup „hygienickej očisty“ u rodín, ktoré boli na túto procedúru zvolené.¹⁸⁹

Z archívnych dokumentov sú známe aj ojedinelé prípady, konkrétne dva, ktoré neboli vymiestnené podľa harmonogramu, pretože vymiestnenie na Luník IX odmietli. V takom prípade záležalo na šikovnosti rodiny, či sa vedeli dohodnúť s inou rodinou v rozptyle, ktorá by im uvoľnila svoj byt – napríklad na sídlisku Dargovských hrdinov – pričom sa táto rodina nasťahovala na Luník IX namiesto vymiestnenej.¹⁹⁰

V prvej etape presťahovali na Hrebendovu ulicu na Luník IX 106 domácností, pričom 14 bytov slúžilo dočasne pre zariadenia občianskej vybavenosti. Ostatných 100 bytov bolo stále dokončovaných, pričom v druhej vlne tu boli na prelome novembra a decembra 1981 nasťahované rodiny z týchto ulíc v historickom jadre mesta: Zvonárska, Vrátna, Pri Milušovej väznici, Zbrojnica, Thälmenova (Továrenská), Cyrilometodejská, Šrobárova (Alžbetina), generála Petrova (Mlynská); v širšom centre mesta: Jesenského, Štúrova, Engelsova (Bencúrova), Kukoreliho (Löfflerova), Tomášikova; niekoľko rodín z rómskych osád v Myslave a Ťahanovciach; a ojedinele aj zo sídliskových ulíc Ľudových milícií (Ľudová), Kapitána Jaroša a Turgenevova.¹⁹¹

Čo sa týka nerómskeho obyvateľstva, do bytového domu G so 48 podnikovými bytmi na Hrebendovej 1 – 3 sa sťahovali zamestnanci ČSAD. Z ostatných 250 družstevných bytov bolo 187 stabilizačných, v tom 82 pridelených VSŽ.¹⁹²

¹⁸⁹ AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Záznam z porady konanej dňa 8. 7. 1981 na MsNV v Košiciach k upresneniu úloh súvisiacich s realizáciou uznesenia R-MsNV č. 57 – riešenie cigánskej otázky v okrese Košice-mesto.

¹⁹⁰ AMK, MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Zložka: Evidencia a kategorizácia rodín podľa stupňa akulturácie.

¹⁹¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Zložka: Evidencia a kategorizácia rodín podľa stupňa akulturácie.

¹⁹² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažnosti člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV v Košiciach. 28. 7. 1982.

Hľadanie dodatočného rasového priestoru

Vo výslednej bilancii bolo na Luník IX vymiestnených 204 rómskych rodín, t. j. 1187 Rómov, z toho z Tábora 64 rodín s 315 osobami; a z historického jadra mesta 140 rodín s 872 osobami. Všimnime si, že dekády odsúvané riešenie štvrte Tábor spôsobilo, že v roku 1981 tam žilo už iba 64 rómskych rodín, pričom prevažná väčšina, súca podľa úradov na vymiestnenie, obývala lukratívne ulice historického jadra mesta. Podľa úradov bolo potrebné v Košiciach riešiť bytovú otázku ešte aspoň 158 rómskych rodín.¹⁹³ Technokraticky vzaté, v roku 1981 Luník IX vyriešil „rómsku otázku“ v Košiciach iba na 56 %.

Miestne politické elity preto hľadali možnosti, kam by bolo možné usídlit ďalšie rómske rodiny z vnútorného mesta. V čase zdarnej realizácie výstavby Luníka IX sa zdala výhodnou možnosť rozšírenia tohto sídliska o ďalší okrsok. Na objednávku mesta v máji 1980 uzrel svetlo sveta projekt sídliska od Stavoprojektu s pracovným názvom „Rozšírenie územia Luníka IX: Luník IX – II. etapa.“ Architektka Ľudmila Zidorová v ňom plynule nadväzovala na svoje predchádzajúce dielo – Luník IX, pričom zhodne v 16 bytových domoch, 6-podlažných, resp. 8-podlažných, vystavaných technológiou T08B, naprojektovala 604 bytov pre 2504 obyvateľov. II. etapa Luníka IX s predpokladanou výstavbou v rokoch 1982 – 1985 mala byť teda o niečo väčšou verziou práve budovanej I. etapy. Rovnako ako v prípade I. etapy i v druhej bola zvolená technológia T08B, v tom čase už zastaraná, ktorá dostala prednosť pred modernou typu NKS z toho dôvodu, že stavebné firmy neboli schopné dodať do Košíc tento modernejší variant panelovej výstavby. V novom okrsku sa neuvažovalo ani s vybudovaním novej ZDŠ, nakoľko sa počítalo s tým, že žiaci budú chodiť do rozšírenej ZDŠ na Luníku IX.¹⁹⁴

V rovnakom čase – v priebehu rokov 1979 – 1982 – však prebiehala aj výstavba strategického kanalizačného koridoru D v dĺžke 7 km pre pripojenie splaškov zo všetkých obytných súborov, stávajúcich a plánovaných v počte obyvateľov 68 000 v západnom sektore mesta II. (Luník IX, sídlisko KVP, Myslava, Pereš, Poľov, Lorinčík), ktorý mal odvádzať splašky z územia v povodí Myslavského potoka až do Hornádu. Kritické ale bolo, že práve pri Luníku IX sa mala vybudovať kanalizačná zdrž vo forme otvorenej akumuláčnej nádrže s dĺžkou 300 m a výškou 3 m nad terénom. Mestský hygienik preto požadoval odstup obytného súboru II. etapy od tejto zdrže aspoň 300 m, nakoľko bez úpravy projektu by zdrž bola vzdialená od bytových objektov iba 80 m. Mestský hygienik okrem zdrže neodporúčal výstavbu v tejto lokalite aj kvôli skládke odpadov v bezprostrednej blízkosti I. etapy Luníka IX. Hoci do úvahy pripadalo posunutie zdrže o 200 metrov na juhovýchod alebo dokonca prekrytie zdrže, tieto vyvolané investície pracovníci vodární odmietli pripustiť, načo sa ÚHA vyslovil proti II. etape Luníka IX.

Napriek tomu mesto nechalo Stavoprojekt pokračovať v projektovej príprave II. etapy Luníka IX, tentokrát už pod názvom sídlisko Pod lesom. V decembri 1980 bola vypracovaná aktualizovaná verzia projektovej úlohy sídliska Pod lesom (bez uvedenia autorov), ktorá navyšovala počet bytových domov na 19, no s ponechaním v zásade rovnakého

¹⁹³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni I IX, šk. 305. Kontrolná správa o realizácii opatrení na úseku riešenia otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 30. 4. 1982.

¹⁹⁴ Archív ÚHA. Rozšírenie územia Luníka IX – Luník IX II. etapa. Košice: Stavoprojekt. Máj 1980.

Luník IX — zrod rómskeho geta

Obrázok 21 Autor: Štefan Cmorják. Luník IX v roku 1983. V popredí základy budúceho kultúrneho strediska, v strede MŠ, v pozadí skládka odpadov

Obrázok 22 Projekt rozšírenia Luníka IX o II. okrsok z roku 1980

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

počtu bytov 608, budovaných v modernizovanej technológii P1.15 (ako na sídlisku KVP). Čo sa týka kanalizačnej zdrže, tu sa len predpokladalo s monitorovaním situácie a v prípade nepriaznivých vplyvov na sídlisko mali vodárne zabezpečiť jej prekrytie.¹⁹⁵

Bližšia dokumentácia k osudom projektu chýba, no v máji 1981 už dodávateľ stavby Pozemné stavby konštatovali, že sídlisko Pod lesom nemohlo byť realizované, čím vypadlo 608 bytov, ktoré museli byť nahrádzané v iných lokalitách.¹⁹⁶ Hľadať náhradné lokality sa však v mantineloch socialistického urbanizmu darilo v Košiciach len s ťažkosťami. Navyše pre odsunutie výstavby sídliska Ťahanovce z príčin oddialenia presunutia magnezitového závodu na Bočiar mesto začalo s výstavbou bytových domov aj na území niekdajšieho Tábora (sídlisko Za štadiónom), s ktorým ÚHA ešte v 60. rokoch počítal ako s plochou verejnej zelene.¹⁹⁷ V rokoch 1982 – 1983 tu vyrástlo 360 bytov prakticky v centre mesta, tentokrát už ale bez Rómov.

V súvislosti s hľadaním nových lokalít pre výstavbu rodinných malometrážnych domkov prvý podpredseda MsNV pre ekonomiku Rudolf Schuster – ktorý v rokoch 1983 – 1986 zastával post primátora mesta Košíc a v rokoch 1986 – 1989 post predsedu Východoslovenského KNV – oslovil hlavného architekta mesta Viktora Malinovského, ktorý vytypoval sedem lokalít v intravilánoch pričlenených obcí – periférnych oblastiach Košíc so 126 domkami pre 1 000 až 1 200 Rómov. Prvý podpredseda bol však upozornený, že budovať v týchto lokalitách by mali iba „solventní stavebníci.“¹⁹⁸

Tieto návrhy však predsedovia ObNV pričlenených obcí odmietli. Hlavný architekt mesta Viktor Malinovský v júni 1983 vypracoval dokument *Informatívna správa o riešení usídlenia cigánskeho obyvateľstva*, v ktorom argumentoval, že Rómov treba nasťahovať do lokalít v blízkosti ich najväčších zamestnávateľov, sústredených v osi Košice – VSŽ – Moldava nad Bodvou. Zároveň však bolo podľa neho potrebné eliminovať sídla Rómov z oblasti:¹⁹⁹

1. cestovného ruchu: Košice – severné údolie Hornádu, lesopark, Bukovec, Zádiel, Hačava, Jasov, Šugov, Debraďské údolia, trasa Medzinárodného maratónu mieru;
2. hlavných dopravných ťahov: cesty I. triedy, diaľničné privádzače, všetky výpadovky z mesta v každom smere, územia pozdĺž železničných tratí, prekladísk a letiska;
3. vodohospodárskych zariadení: Ružín, Bukovec, Bukovec vodárenská nádrž a plánované vo Vyšnej Myšli a Medzeve.

Naopak bolo žiaduce umiestniť obydlia Rómov v územiach s dostupnou verejnou dopravou a technickou infraštruktúrou. Preto navrhoval lokality medzi Moldavou nad Bodvou a Medzevom, Šebastovce, Rešice – Vyšný Lánec, Tršťany – Čižatice. Zároveň však dodal, že i predstavitelia okresu Košice-vidiek sa vyslovili negatívne k takémuto riešeniu.

¹⁹⁵ Archív ÚHA. Projektová úloha obytného súboru „Pod lesom v Košiciach“. Košice: Stavoprojekt. December 1980.

¹⁹⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990. Odbor výstavby. 1982. Ukladací znak 326/1. Skratková značka A-10. Byty pre 7. a 8. PRP, č. 405. Záznam napísaný dňa 28. 5. 1981 na Stavoinveste i. o. Košice.

¹⁹⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Odbor výstavby. 1982. Ukladací znak 326/1. Skratková značka A-10. Byty pre 7. a 8. PRP, č. 405. Informatívna správa o výstavbe bytov v siedmej päťročnici na území mesta Košíc. 19. 4. 1982.

¹⁹⁸ Archív ÚHA, č. j. 2412/1982/R. List Ing. arch. Viktora Malinovského Ing. Rudolfovi Schusterovi. 29. 12. 1982.

¹⁹⁹ Archív ÚHA. Informatívna správa o riešení usídlenia cigánskeho obyvateľstva. 30. 6. 1983.

1982: Kauza Luník IX – hasenie symptómov anómie

Rómske rodiny vymiestnené na Luník IX z vnútorného mesta v dvoch vlnách (leto a zima 1981) dostali takmer 40 % tamjšieho bytového fondu. Úrady ich umiestnili do 14 sekcií, čiže im vyčlenili kompletne sedem zo šestnástich bytových domov. V priebehu niekoľkých mesiacov sa však sťahovaním príbuzných k rodinám počet Rómov na Luníku zvýšil na 1600, čiže tvorili viac ako 50 % obyvateľov sídliska.²⁰⁰

Už mesiac po nasťahovaní prvej vlny rómskych rodín do nových bytov na Luníku IX Bytový podnik mesta Košice reportoval v bytových domoch zničené maľby schodiska, vytrhnuté káble osvetlenia v suterénoch, demoláciu sušiarňí, vypínačov, rozbité okná, chýbajúce kryty na svietidlách s celkovou škodou 11 648 Kčs. Demolácia sa týkala aj interiérov bytov a výťahov, čiže výsledná suma už na konci septembra dosahovala 21 900 Kčs. Zo 118 evidovaných domácností platilo nájomné iba 76. Preto BPMK navrhoval vystaňovanie 13 rodín, ktoré podľa vyjadrenia podniku kazili morálku aj ďalších osôb.²⁰¹

Predstavitelia bytového odboru košického MsNV, ktorí sa v marci 1981 postavil proti Koncepcii 57/81, upozorňovali, že v prípade „narušovania zásad socialistického spolunažívania“ alebo neplatenia nájomného mohol zasiahnuť iba odbor vnútra ObNV alebo MsNV, a to zabezpečením uplatňovania ustanovenia § 184 písmeno B občianskeho zákona o zrušení práva užívať byt súdom.

V prvej polovici roka 1982 odbor miestneho hospodárstva urobil prieskum u 142 rómskych domácností, ktoré mali uviesť dôvody neplatenia nájomného. 50 užívateľov tvrdilo, že nemajú taký plat na byt I. kategórie a že taký veľký byt ani nechceli. 30 užívateľov tvrdilo, že musia platiť iné pohľadávky. 20 neuviedlo žiaden dôvod. 15 užívateľia uviedli, že neplatia, pretože nechodí inkasovať poštárka, 15 sa nachádzali vo väzbe a 12 uviedli, že nechcú bývať na Luníku IX a o také byty nemali záujem. Odbor navrhoval, aby rodiny, ktoré si nemohli dovoliť platiť nájomné za 4i byty, boli z týchto vystaňované, na čom však mesto nemalo najmenší záujem.²⁰²

Bytový odbor bol zamestnaný aj prípadmi prisťahovávaní sa príbuzných rodín do bytov vymiestnených rodín, ktoré považoval za protiprávne. V skutočnosti nešlo o protiprávne konanie, nakoľko v zmysle ustanovenia § 34, odstavec 2, zákona č. 41/64, ak užívateľ prijal do svojho bytu deti, vnukov, súrodencov, rodičov, zaťa alebo nevestu, príkaz na vystaňovanie nebol vykonateľný. V internej správe však odbor priznal, že aj tak príkazy vydával na výstrahu.²⁰³

Hromadiace sa problémy padali na plecía ObNV Košice II., ktorý bol jedným z opozičných subjektov, z ktorých asi najostrejšie protestoval proti uvedeniu Koncepcie 57/81 do života. Prísťahovávané rodiny, v niektorých prípadoch aj dve-tri v jednom byte, žiadali

²⁰⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažnosti člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV. 28. 7. 1982, s. 6.

²⁰¹ AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Informatívna správa o stave na sídlisku Luník IX. Bytový podnik mesta Košice. 30. 9. 1981.

²⁰² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Informácia o výsledkoch prieskumu na sídlisku Luník IX. Komisia miestneho hospodárstva a BPMK. 19. 5. 1982.

²⁰³ AMK, nespracovaný fond, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980. Opatrenia z uznesenia R-MsNV č. 57/81 na úseku riešenia cigánskej otázky – správa o plnení. 26. 10. 1981.

ObNV o pridelenie samostatných bytov z dôvodu preplnenosti. Iná skupina rodín zase požadovala vystaňovanie z Luníka IX pre vysoké nájomy. Napokon ďalšia časť rodín, ktoré boli považované za akulturované, nechcela žiť s neakulturovanými v jednom vchode a požadovali byt v inej časti mesta. Agenda ObNV bola týmito žiadateľmi zahltená, pričom dochádzalo k nepríjemným výstupom a napádaniu úradníkov.

V priebehu niekoľkých mesiacov od nasťahovania prvých nájomníkov úrady reportovali, že sekcie bytových domov A1, A2, A3 na Hrebendovej ulici vykazovali znaky značného znehodnotenia. Obzvlášť alarmujúce sa ukázalo devastovanie suterénnych priestorov so všetkými porozbýjanými oknami, čo mohlo vyústiť do zamrznutia sekčného vykurovacieho rozvodu, nehovoriac o stratách tepla.²⁰⁴

ObNV hlásil prudký nárast trestnej činnosti mladistvých, záškoláctvo, nedostatočnú starostlivosť o deti, pričom evidoval 83 ťažko vychovateľných detí. Pohovory s rodičmi, napomenutia, pokuty alebo vyslovený dohľad považoval úrad za neúčinné, rovnako ako pozastavenie rodinných prídavkov, pretože platná právna úprava zaväzovala ObNV zakupovať potraviny a ošatenie pre deti, pričom tieto mali doručiť až do bytu, čo dotknuté rodiny považovali za výhodnejšie a pohodlnejšie. Pritom ObNV disponoval iba dvomi sociálnymi pracovníkmi pre celý obvod Košice II. Na Luníku IX pritom ešte nebola zriadená prevádzka Potravín, a tak všetky nákupy bolo treba zväžaať z Luníka VIII.²⁰⁵

Práve z Luníka VIII vzišla prvá sťažnosť, ktorá napadla sústreďovanie Rómov na Luníku IX, t. j. v zásade spochybnila princípy Koncepcie 57/81. Sťažnosť spísali občianske výbory²⁰⁶ č. 20 a 21 na Luníku VIII v apríli 1981, teda ešte pred nasťahovaním prvých obyvateľov na toto sídlisko. Adresovali ju predsedovi MsNV Jánovi Velesovi, ktorý zároveň zastával aj post predsedu Mestského výboru KSS, ale priamo aj Slovenskej národnej rade do Bratislavy a Krajskému výboru KSS. Riešená bola na úrovni podpredsedov MsNV (Jozef Janovský, Rudolf Schuster, Jozef Kudla), ktorí ju vyhodnotili ako neopodstatnenú.²⁰⁷

Vo februári 1982, kedy už na sídlisku bývali všetky vymiestnené rómske rodiny, občiansky výbor č. 32 na Luníku IX vyprodukoval ešte rozsiahlejšiu sťažnosť, ktorú podporil i príslušný ObNV Košice II. Členovia výboru v sťažnosti varovali pred ohrozaním bezpečnosti detí i dospelých, poukazovali na devastáciu a znečisťovanie verejného prostredia a bytového fondu, alkoholizmus, silný zápach zo skládky odpadov a absenciu okrsku VB. V podobnom duchu formuloval sťažnosť aj člen občianskeho výboru č. 32 Viliam Javnický, ktorý sťažnosť adresoval o. i. vedúcemu tajomníkovi KV KSS Jánovi Pirčovi. Ten nariadil prešetrenie sťažností Výborom ľudovej kontroly Východoslovenského KNV (kontrolný a inšpekčný orgán). Sťažnosti boli verejne prerokované za účasti časti miestnych politických elít na verejnom zhromaždení 30. marca 1982 na Luníku IX (porovnaj Text č. 1 na strane 134).²⁰⁸

²⁰⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o celkovej situácii dokončovania Luníka IX v Košiciach v rámci KBV. 1. 9. 1982.

²⁰⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Informácia o riešení niektorých otázok súvisiacich s uznesením R-MsNV č. 57/1981 – Luník IX.

²⁰⁶ Podľa Zákona o národných výboroch 69/1967 Zb. – išlo o volené združenia občanov v rámci určitého územného obvodu s kompetenciou vyjadrovať sa k verejným záležitostiam. Národné výbory sa pripomienkami občianskych výborov museli zaoberať a reagovať do 30 dní od doručenia podnetu.

²⁰⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Úloha z interného záznamu z celomestského aktívu občianskych výborov zo dňa 10. 3. 1982. Výbor ľudovej kontroly.

²⁰⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. ObNV Košice II. Stanovisko občanov k pomerom a terajšej situácii na Luníku IX. 16. 4. 1982.

Všimneme si, že hoci sťažovatelia protestovali proti nadmernej koncentrácii Rómov na sídlisku, nevyskytuje sa v nich esencionalizujúci anticiganizmus namierený proti Rómom ako etnorasovej skupine, pričom v diskurze sa dôsledne odlišujú v zásade dve skupiny Rómov, ktoré sa dajú identifikovať ako akulturované a neakulturované. Za obeť Konceptcie 57/81 teda autori sťažností nepovažujú iba svoju etnorasovú skupinu ne-Rómov, ale i tú skupinu Rómov, ktorú považovali za akulturovanú. V záujme eliminácie vyostrovania napätia sťažovatelia požadovali vystažovanie skupiny Rómov, ktorú považovali za neakulturovanú. O tom, že niektorí novonastahovaní ne-Rómvia sa cítili byť v tejto situácii podvedení miestnymi politickými elitami svedčí skutočnosť, že predseda MsNV Ján Veles dostal výhražný anonymný list, ktorého obsah však z archívnych materiálov nie je známy.²⁰⁹

Miestne politické elity si však nechceli pripustiť chybnosť Konceptcie 57/81. V aprílovej kontrolnej správe k plneniu konceptcie, ktorú v auguste 1982 prerokovala aj vládna a krajská komisia pre otázky cigánskych obyvateľov, argumentovali, že Luník IX na tom nie je ani zďaleka tak zle ako historické jadro mesta, v ktorom žilo 228 rodín, 2 787 Rómov, čo bolo 20,8 % z celkového počtu Rómov v okrese Košice-mesto (porovnaj Tabuľku č. 14 na strane 133: Počet rómskych obyvateľov podľa obvodov v okrese Košice-mesto k 31. 12. 1981). Z tohto počtu navyše až jednu tretinu tvorili rodiny III. kategórie, ktoré bolo potrebné z vnútorného mesta vymiestniť, pretože – údajne – úrady nie sú schopné na tieto rodiny v tomto prostredí výchovne pôsobiť a zabezpečiť tejto skupine dôstojné bývanie. Asocialita a nonkonformita týchto rodín pritom mala byť neudržateľná z ekonomického hľadiska, pretože ich sociálne zabezpečenie niekoľkonásobne prevyšovalo priemer v populácii:

Tabuľka 9. Vyplatené dávky sociálneho zabezpečenia pre rómskych obyvateľov v porovnaní s celkovou výplatom dávok na území okresu Košice-mesto za rok 1981 (počet obyvateľov mesta 210 000, z toho 8 672 Rómov).²¹⁰

Druh dávky	Celkove v okrese		Z toho pre Rómov		% Rómov z celku
	Počet	Kčs	Počet	Kčs	
Materský príspevok	491	4 093 418	291	1 533 472	37,6
Príspevok na výživu	809	1 760 931	280	584 500	33,1
Dávky a služby	86	1 236 900	11	11 600	9,3
Sterilizácia	37	74 000	22	44 000	59,4
spolu	1 423	6 052 039	604	2 173 572	42,4

V správe uvádzali, že hoci Rómvia obývali 4,28 % bytového fondu Košíc, nedoplatky vyprodukované v bytoch obývaných rómskymi rodinami činili 21,6 % (celkom za populáciu 2 mil., z toho Rómvia 440 000 Kčs). Škoda na bytovom fonde po vymiestnených rodinách v historickom jadre mesta zase prevyšovala 1 mil. Kčs.

²⁰⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa zo spoločného zasadania občianskeho výboru č. 32 na sídlisku Luník IX. 30. 3. 1982.

²¹⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Kontrolná správa o realizácii opatrení na úseku riešenia otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 30. 4. 1982.

Oprávnenosť Konceptcie 57/81 podporili i technokratickými dátami, ktoré v kontexte plnenia akulturačného programu vládnych rómskych politik boli považované za úspech: v pracovnom pomere zaznamenali 2 614 osôb, resp. 62,8 %, čo oproti roku 1980 znamenalo zvýšenie o 3,9 %, z toho u mužov z 81,6 na 82,6 % a u žien z 25,5 na 41,2 %. Takýmito výsledkami sa nemohol pochváliť hociktorý iný okres s vysokým podielom rómskej populácie v SSR.

Zaškolenosť 3 – 5 ročných detí v MŠ stúpila zo 67,6 na 69,8 %, teda o 2,2 %. Zaškolenosť 5 ročných detí sa dokonca zvýšila z 92,6 na 97,3 %, teda viac o 4,7 %, čo značne prevyšovalo republikový priemer. Úspešnosť rómskych žiakov na ZDŠ sa zvýšila o 3,53 %; ukončenie úplného základného vzdelania sa zvýšilo v roku 1980/81 zo 43,9 na 63,8 % v roku 1981/82.

Čo sa týka koncentrácie Rómov na Luníku IX, miestne politické elity opätovne kontrovali, že ďalšie sústredenia sa nachádzajú prakticky v každej mestskej časti, v ktorých rovnako dochádza k demoláciám a sťažnostiam. Vinu za vyhrotenejšiu situáciu na Luníku IX prenášali na ObNV Košice II., pretože ten mal pre jednotlivé obytné objekty na Luníku IX vytvoriť domové komisie a v jednotlivých sekciách ustanoviť domových dôverníkov, ako to vyžadovali úlohy vyplývajúce z Konceptcie 57/81, ktoré ObNV nespĺnil a namiesto toho vypisoval sťažnosti a požadoval vystažovanie problémových rodín: „vo všetkých obvodoch na území okresu Košice-mesto sú prípady obdobného charakteru, ba dokonca v historickom jadre mesta sú ony ešte výraznejšie a z hľadiska riešenia naliehavejšie.“²¹¹

Na obhajobu ObNV Košice II. a za chybnosť Konceptcie 57/81 sa však vyslovil nový tajomník Komisie Rady MsNV v Košiciach pre otázky cigánskych obyvateľov Jozef Néky, ktorý vystriedal vo funkcii Ľudmilu Sýkorovú. Ľudmila Sýkorová, ktorá tento úrad zastávala v inkriminovanom roku 1981 počas akcie vymiestnenia rómskych rodín na Luník IX, odišla z pracoviska po niekoľkomesačných konfliktoch s podriadenými kolegyňami, z ktorých jedna ju obvinila z rasizmu. Ľudmila Sýkorová túto skutočnosť napokon aj priznala: „Ja som sa nakoniec dala vyprovokovať až tak ďaleko, že keď mi povedala, že nenávidím Cigánov, tak som jej prisvedčila, že áno a do kosti, ale že tu som sa tej nenávisti naučila, lebo vidím, že z nich nikdy nič nebude.“²¹²

Nový tajomník Jozef Néky sa zasadzoval za urýchlené vystažovanie najproblémovších rómskych rodín z Luníka IX, nakoľko podľa jeho pozorovaní sa ich nonkomfortné vzorce správania a anomické symptómy jednanja prenášajú aj na skupinu rómskych rodín alebo ich členov, ktoré by inak mohli byť považované za akulturované. Napokon Néky nekritizoval iba Konceptciu 57/81, ale vôbec realizáciu pôvodnej idey rómskeho sídliska v lokalite s environmentálnou záťažou, vyplývajúcou z bezprostrednej blízkosti skládky odpadov:

„Podľa môjho názoru bola nešťastná aj voľba sídliska vzhľadom k tomu, že v bezprostrednej blízkosti sa nachádza skládka mestského odpadu (smetisko), odkiaľ si do bytov odnášajú rôzny odpad. Stalo sa, že si z uvedeného smetiska nanosili

²¹¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Kontrolná správa o realizácii opatrení na úseku riešenia otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 30. 4. 1982.

²¹² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, Peter Gliba, šk. 306. List Ľudmily Sýrokovej predsedovi MsNV Jánovi Velesovi. 22. 1. 1982.

do bytov kosti a iný odpad, ktorý sem vyniesli Hydinárske závody. Tým pádom je hrubo poručená hygiena a sú vytvorené podmienky pre vznik epidémie.“²¹³

Porovnaj celé vyjadrenie tajomníka Jozefa Nékyho v Texte č. 2 na strane 136.

Za týchto okolností predseda MsNV Ján Veles požiadal predsedu ObNV Košice II. Ladislava Túryho o zoznam desiatich rodín, ktoré úrad pokladal za problémové:

Tabuľka 10. Prehľad o rodinách na Luníku IX úradmi považovaných za problémové z 5. 6. 1982.²¹⁴

ulica	rodín v byte	členov	z toho detí	škody, Kčs	nedoplatky, Kčs
Podjavorinskej 4	2	12	10	1416	2570
Podjavorinskej 4	1	7	5	1439	850
Hrebendova 2	2	10	8	1416	2570
Hrebendova 2	1	13	11	3034	2315
Hrebendova 4	1	7	5	3000	1938
Hrebendova 14	1	12	10	600	749
Podjavorinskej 4	2	11	7	1030	492
Hrebendova 2	1	9	7	1270	1199
Hrebendova 10	1	8	4	-	1706
Hrebendova 3	1	6	4	400	350

Otázka vystahovania najproblémovnejších rodín z Luníka IX – zdá sa – nalomila dovtedajšou názorovú jednotu miestnych politických elít v manažmente rómskych politikov na lokálnej úrovni. Na jednej strane stál podpredseda MsNV Jozef Janovský, ktorý bezkompromisne vyhlasoval, že „doterajší vývoj situácie na Luníku IX nie je žiaduce dramatizovať“. O niečo zmierlivejší prístup volil podpredseda Peter Gliba, ktorý síce uznal, že Konceptia 57/81 bola chybou, ale že ju treba naplňovať. Na druhej strane im kontroval podpredseda Rudolf Schuster, ktorý sa zasadzoval o presťahovanie najproblémovnejších rodín na iné miesto. Predseda ObNV Košice II. Ladislav Túry dokonca už v tomto období navrhoval dve možnosti: prvou možnosťou bolo vystahovať ne-Rómov zo sekcií C do niektorých z budovaných bytových domov na sídlisku KVP, pretože tieto vchody družstevných bytov sa podľa slov člena občianskeho výboru Javnického nachádzali v tzv. bermudskom trojuholníku, „kde všetko mizne.“ Alternatívne navrhoval Rómov postupne koncentrovať do Veľkej ldy. V podobnom duchu sa vyjadrili i zástupcovia ZNB, ktorí navrhovali, aby boli z Luníka IX vystahovaní ne-Rómovia. Totiž niektorí z členov občianskeho výboru na Luníku IX tvrdili, že o Konceptii 57/81 nemali tušenia, a teda nasťahovanie tak veľkého počtu Rómov na Luník IX bol pre nich šokom. Napokon predseda Ján Veles súhlasil s tým, aby sa z Luníka IX vystaňovalo 15 rómskych rodín.²¹⁵ Ale tieto mali byť umiestnené výlučne v rámci obvodu Košice II.²¹⁶ Navyše požadoval,

²¹³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Stanovisko k riešeniu otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 6. 5. 1982.

²¹⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Návrh na zrušenie užívacieho práva na byt pre rodiny na Luníku IX. 6. 5. 1982.

²¹⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Záznam z mimoriadnej porady predsedov ObNV Košice I – V. 10. 5. 1982.

²¹⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Opatrenia na riešenie cigánskej problematiky v okrese Košice-mesto v rokoch 1982 – 1985. 22. 7. 1982.

aby do občianskeho výboru na Luníku IX boli prizvaní aj Rómovia, ktorí mali byť za túto funkciu aj finančne odmeňovaní.²¹⁷

Pozíciu miestnych politických elít oslabil aj Výbor ľudovej kontroly Východoslovenského KNV, ktorý v júli 1982 ukončil šetrenie sťažností občanov a občianskych výborov. Kontrolóri dali za pravdu sťažovateľom a námietkam ObNV Košice II., i keď pripustili, že mnohé ich pripomienky boli tendenčné a alibistické:

„niektoré sú koncipované len z aspektu zlepšiť podmienky vlastnej rodiny, prípadne skupiny užívateľov bytov, pričom subjekty kritiky nezaujímajú, že MsNV musí riešiť i zložitejšie problémy, z ktorých len jeden, že v Košiciach sa k 1. 1. 1982 nachádzalo 8503 cigánov, mu prináša k riešeniu jednu úlohu za druhou.“²¹⁸

V zásade však kontrolóri potvrdili, že košický MsNV konal v rozpore s vládnymi rómskymi politikami a nedodrжал zásadu rozptylu, čo sa stalo vypuklé najmä potom, čo sídlisko sektariánsky rozdelil na rómske a nerómske bytové domy. Košický MsNV zavádzal i v rade ďalších krokov, napríklad zámerne neinformoval ObNV Košice II. o zložení vymiestnených rómskych rodín, z ktorých 53 % tvorili rodiny III. kategórie,²¹⁹ zámerne neprizýval kritické miestne orgány na porady k vymiestňovacej akcii, neporadilo sa mu zriadiť miestny okrsk VB a dokončiť objekty občianskej vybavenosti (ZDŠ, obchodné a kultúrne centrum). Taktiež nevyužil v Konceptii 57/81 spomínanú alternatívu, ktorá počítala s vymiestnením niektorých rómskych rodín aj na sídlisko Dargovských hrdinov. Tým vytvoril z Luníka IX „poschodový cigánsky tábor.“²²⁰

Výbor ľudovej kontroly taktiež zistil, že Stavebné bytové družstvo Nové mesto, ktoré prideľovalo družstevné byty, nemalo vedomosť o Konceptii 57/81, a teda informáciu o zvýšenom počte rómskych obyvateľov na sídlisku Luník IX nemalo ako a komu tlmočiť. Tieto závery ostatne potvrdzujú výpovede samotných novonasťahovaných obyvateľov. Prvý ponovembrový starosta miestnej časti Luník IX Alexander Weber v roku 1998 s odstupom zaspomínal na svoje začiatky na tomto sídlisku:

„Manželka chcela pekný byt, tu sme si ho kúpili, ale národný výbor s nami vykýval, miesto prisťahovania väčšiny Nerómov sem nasťahovali väčšinu Rómov, aby ich vraj majitelia družstevných bytov vychovávali. A keď som sa tu v takej situácii ocitol, usiloval som sa niečo zmeniť.“²²¹

Istá nerómska obyvateľka sa podobne vyjadrila pre tlač v roku 1992:

„Keď zaplnili Rómovia prvé vchody, bolo nám povedané, že len tí ostanú. Hovorili sme si, že to vydržíme. Ale keď sem sťahovali ďalších, tu bola hotová vzbura! Bývalý predseda občianskeho výboru pán Jamnický vám môže dať k dispozícii štós našich žiadostí.“²²²

²¹⁷ ŠAvK, f. Východoslovenský KNV v Košiciach 1971 – 1990, Plenárne zasadania a rada Vsl. KNV v Košiciach, 1982, šk. 180. K správe o výsledku šetrenia sťažností a o celkovej situácii bývania na Luníku IX v Košiciach a návrh opatrení na nápravu – uznesenie 305/1982.

²¹⁸ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažností člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV v Košiciach. 28. 7. 1982.

²¹⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. List. 3. 8. 1982.

²²⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažností člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV v Košiciach. 28. 7. 1982.

²²¹ ON, č. 33, 11. 8. 1998, „Aj na Luníku IX žijú ľudia – lepší i horší: Očami starostu jednej z najproblematickejších obcí“, s. 14.

²²² Mestské noviny, roč. 1, č. 4, 3. 4. 1992, „Máte odvahu? Tak tu skúste žiť“, s. 3.

Z neinformovanosti, sklamaní a frustrovania pramenila v mnohých prípadoch snaha vymeniť byt, o čo žiadali okrem ne-Rómov i akulturované rómske rodiny, ktoré mali situáciu o to komplikovanejšiu, že boli nasťahované do rovnakých vchodov s neakulturovanými. Ale aj na tento prípad bolo mesto pripravené, keď prijalo uznesenie Komisie Rady MsNV pre otázky cigánskych obyvateľov č. 4/2/82 z 25. 2. 1982 o zamedzení výmeny bytov medzi rómskymi občanmi, čo Výbor ľudovej kontroly vyhodnotil v rozpore so zákonom o hospodárení s bytmi č. 64/1964 a požadoval od MsNV okamžité zrušenie takejto normy.

Výbor ľudovej kontroly šiel vo vyšetrovaní ešte ďalej, keď poukazoval na celospoločenské dopady „kauzy Luník IX“. Totiž dlžoby, škody a devastácia bytov na Luníku IX sa stala námetom hlavnej redakcie armády, bezpečnosti a brannosti ČT Bratislava, ktorá reláciu Maják zo dňa 9. 6. 1982 venovala kriminalite Rómov. V televíznej relácii odvysielali zábery zo zdevastovaných interiérov nových bytových domov. Kauza Luník IX sa pertraktovala i v celorepublikovej dennej tlači, napr. v článku v Pravde „Košícký problém sa volá Luník IX“, v ktorom sa mestské politické elity snažili apologetizovať oprávnenosť Konceptie 57/81.²²³

Medializácia kauzy podľa kontrolórov značne prispela k aktivovaniu anticiganistických prejavov u členov majority, nakoľko v sledovanej televíznej relácii sa mnohí hostia vyjadřili v tom smere, že akulturačný program socialistického režimu nie je účinný, pretože Rómovia – zovšeobecňujúc celú etnorasovú skupinu – sa nechcú prispôbiť a že „sídliisko Luník IX je negatívnym príkladom ich postoja.“²²⁴

V danej situácii bolo rozhodujúce, ako celú kauzu vyhodnotia politické elity vyšších stupňov štátneho aparátu, konkrétne vedenie Východoslovenského KNV v Košiciach a Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov v Bratislave.

Druhý podpredseda Východoslovenského KNV (pre nadstavbu) Jozef Dobšínský, ktorý bol zároveň aj členom Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, však zaujal k veci pragmatické a zároveň zmierlivé stanovisko. V správe o výsledku šetrenia síce konštatoval, že košícký MsNV postupoval v rozpore so zásadami celoštátnych sociálnopolitických politík, pretože porušil zásadu diferencovanosti a postupnosti v riešení bytových problémov rómskych rodín a taktiež precenil účinnosť prevýchovného pôsobenia, ale na druhej strane však netrval na zrušení Konceptie 57/81, iba požadoval vystaňovanie 15 najproblémovnejších rodín z Luníka IX a od ZNB zriadenie stálej 24-hodinovej dvojčlennej služby VB. Zároveň nariadil príslušným odborom Východoslovenského KNV súčinnosť a pomoc pri implementácii už nastavenej Konceptie 57/81, v ktorej MsNV a jeho odbory dosahovali – technokraticky vzaté – úspešné výsledky. Plánovací odbor KNV mal mestu pomôcť so zabezpečením náhradného bývania rodinám III. kategórie a Odbor územného plánovania a stavebného poriadku zase pri spracovaní urbanistickej štúdie na usmernenie bývania Rómov do roku 1990 ako aj pri

²²³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Od-poveď na článok „Košícký problém sa volá Luník IX“, Pravda. 19. 11. 1982.

²²⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Správa o výsledku šetrenia sťažnosti člena OV L-IX. Výbor ľudovej kontroly Vsl. KNV v Košiciach. 28. 7. 1982.

zabezpečení vhodných typov bývania rómskych rodín diferencovaných podľa ich spoločensko-kultúrnej úrovne.²²⁵

Stanovisko Vsl. KNV tak znamenalo pre mestské politické elity značné víťazstvo, pretože fakticky legitimizovalo ich dovtedajší postup. Podpredseda MsNV Jozef Janovský využil víťazstvo na útok voči oponentom.²²⁶ Celé šetrenie vykreslil ako tendenčné, jednostranné a zavádzajúce, pretože vraj nezohľadňovalo celomestskú perspektívu. Poukazovaním na to, že len opravy bytového fondu po vymiestnených rodinách v centre mesta sa vyšplhali na 1 mil. Kčs, položil oponentom otázku: „V čom teda spočíva väčšie zlo?“ Zaujímavosťou jeho obhajoby bola časť, v ktorej tvrdil, že v Konceptii 57/81 žiadna alternatíva k vytváraniu sústredení Rómov okrem Luníka IX aj na sídlisku Dargovských hrdinov nefigurovala, pritom táto zmienka sa v koncepcii vskutku nachádza. Svojich oponentov sa snažil čo najviac zdiskreditovať tým, že sú to práve oni, ktorí sa chcú zbaviť čo najväčšieho počtu Rómov v svojom susedstve a obvinil ich z používania rasistickej rétoriky:

„Svoju nenávisť voči tamojšiemu cigánskemu obyvateľstvu prejavili aj vo výrazoch, ako je tzv. ‚Bermudský trojuholník‘, ktorý je treba ‚likvidovať‘, lebo sa vraj ‚vytvoril na Luníku IX poschodový cigánsky tábor‘ a pod. Tieto ‚rasistickou nenávisťou‘ zapáchajúce výrazy celkom bez ostychu prevzal aj vyšetrovateľ Výboru ľudovej kontroly Vsl. KNV.“²²⁷

Obrázok 23 Autor: Štefan Cmorjak. Trieda materskej školy a detských jaslí pre nerómske deti v roku 1982

²²⁵ ŠAvK, f. Vsl. KNV v Košiciach 1971 – 1990, Plenárne zasadania a rada Vsl. KNV v Košiciach, 1982, šk. 188. Návrh na uznesenie Rady Východoslovenského KNV v Košiciach zo dňa 24. mája 1982 ku kontrolnej správe o plnení opatrení riešenia situácie bývania na Luníku IX v Košiciach, prijatých uznesením č. 305 radou Vsl. KNV zo dňa 26. 10. 1982; ŠAvK, f. Vsl. KNV v Košiciach 1971 – 1990, Plenárne zasadania a rada Vsl. KNV v Košiciach, 1982, šk. 180. K správe o výsledku šetrenia sťažnosti a o celkovej situácii bývania na Luníku IX v Košiciach a návrh opatrení na nápravu – uznesenie 305/1982.

²²⁶ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Stanovisko k správe Výboru ľudovej kontroly Vsl. KNV. 19. 10. 1982.

²²⁷ Tamtiež.

1983: Vplyv kauzy Luník IX na vládne rómske politiky

Medializovaná kauza Luník IX sa dostala na pretras riešených agend kompetentných vládnych orgánov. Vláda SSR v uznesení č. 23/1983 reflektovala na pretrvávajúce značné rozdiely v kultúre bývania rómskych rodín a uložila jednotlivým KNV „riešiť cieľavedome a diferencovane bytové problémy cigánskych rodín, najmä rodín, ktoré bývajú v osadách alebo starých mestských sústredeniach“ – čo bola priama narážka na košický prípad. V opatrenia Komisie vlády SSR pre cigánskych obyvateľov na implementáciu tohto uznesenia, ako aj uznesení ÚV KSS a orgánov SNR, ktoré analyzovali stav akulturačného programu Rómov v 1. polroku 1983, sa v úlohách pre KNV kládol dôraz na bližšie nešpecifikovanú prípravu neintegrovanej Rómov z osád a nevyhovujúcich sústredení na bývanie v novovybudovaných alebo inak získaných bytoch alebo domoch, na dôsledné uplatňovanie zásady rozptylu medzi nerómsku populáciu a na spoluprácu s hospodárskymi a družstevnými organizáciami (rozumej zamestnávateľmi) pri udeľovaní bytov ich rómskym pracovníkom. Pri výstavbe rodinných domov sa zdôraznila nutnosť dbať na primeranosť projektov finančným možnostiam rómskych domácností.

V auguste 1983 Jozef Dobšinský, podpredseda Východoslovenského KNV, predložil na rokovanie Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov *Návrh riešenia bytových problémov cigánskych rodín a likvidácie cigánskych chatrčí a osád vo Východoslovenskom kraji*. V dokumente argumentoval, že v tomto kraji „nie je možné dosiahnuť likvidáciu veľkých sústredení len formou rozptylu, ale vo väčšine prípadov ich zachovaním alebo vytvorením nových sústredení, avšak na kvalitatívne inej úrovni.“²²⁸ Toto vyjadrenie v plnej miere reflektovalo už aplikovanú prax reprodukcie rasového priestoru niekoľkých východoslovenských MNV, ONV a Národného výboru mesta Košice, ktorú Východoslovenský KNV v princípe neblokoval. V tomto kontexte teda neprekvapuje zmierlivý postoj KNV ku kauze Luník IX.

Zároveň sa Dobšinský kriticky vyjadril k nekonceptnosti politiky centrálnych štátnych orgánov, ktoré dlhodobé plány často menia a znáročňujú bez ohľadu na realitu ich plnenia. Práve Luník IX mal otvoriť centrálnym orgánom oči, nakoľko zdevastované bytové domy – treba pripomenúť nielen na Luníku IX, ale vo väčšine vchodov na košických sídliskách, kam boli rómske rodiny vymiestnené – svedčili o tom, že nemožno skupinu neintegrovanej Rómov riešiť štandardným bytovým fondom a v rozptyle. Podľa Dobšinského sa pre neintegrovanej Rómov osvedčila forma nízkoštandardnej IBV. Preto navrhol riešenie, podľa ktorého sa mali vytvárať sústredené stavebné obvody formou prestavby existujúcej osady na mieste, prípadne na novej lokalite, ale nie v blízkosti historických jadier miest, v centrách, pri rekreačných lokalitách a pásmach hygienickej ochrany. Podľa prognostických výpočtov tak bolo potrebných v kraji vybudovať

Luník IX — zrod rómskeho geta

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

6 026 bytov v sústredeniach do konca 8. päťročnice (1990). Z toho v Košiciach pre neintegrovanej rodiny bolo potrebné vybudovať 97 bytov a pre integrovanej rodiny 456 bytov.²²⁹

Tajomník Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov Imrich Farkaš Dobšinskému kontroval, že budovanie nízkoštandardnej IBV nie je nový nápad, ale bol obsiahnutý už v uznesení č. 94/1972. Bytové domy v sústredeniach že sa už taktiež realizovali, aj keď uznal, že v prípade Rimavskej Soboty, Bardejova a Levoče išlo o drahé byty (štandardné) a bolo chybou Ministerstva výstavby a techniky SSR, že už v 70. rokoch nevypracovalo projekty nízkoštandardných bytových objektov, ktoré by obce mohli zaraďovať do plánov výstavby KBV. Napokon konštatoval, že Dobšinským navrhovaný počet bytov do sústredení bol príliš veľký, preto navrhol prehodiť podiel bytov v prospech rozptylu. Miestne NV mali vyvíjať „intenzívnejšie pôsobenie“ na Rómov a zamestnávateľia sa mali viac snažiť prideľovať stabilizačné byty rómskym pracovníkom.²³⁰ Pritom v tomto období už centrálné orgány dostávali spätnú väzbu z regiónov, že navrhovaný rozptyl, rozličné formy „pôsobenia“ a prideľovanie družstevných bytov je majoritou odmietané a prakticky ťažko realizovateľné pre nevymáhateľnosť.

Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov si vyžiadala hodnotiace stanovisko k Luníku IX aj od mesta Košice. Primátor mesta Rudolf Schuster (1983 – 1986) predložil komisii rozsiahly dokument, v ktorom sa snažil vysvetliť genézu aplikovania rómskych politik na lokálnej úrovni od 50. rokov a faktory, pre ktoré bolo rozhodnuté sústrediť časť rómskych rodín v samostatnom sídliskovom súbore na Luníku IX „na základe zrelého, komplexného uváženia.“²³¹ Argumentoval predovšetkým vysokým počtom Rómov v Košiciach – obzvlášť neintegrovanej, potrebou sanácie historického centra Košíc a v neposlednom rade spoločenskou požiadavkou majoritného obyvateľstva segregovať neintegrovanej Rómov z dôvodu devastácie štandardného bytového fondu, majoritou vnímaných nonkonformných vzorcov správania rozhodujúcej časti Rómov a zvyšujúceho sa interetnického napätia (porovnaj celý prejav: Text č. 3 na strane 138):

„Ludský faktor však v týchto podmienkach hrá prvoradú úlohu. Zložitost' vyskytujúcich sa javov, náročnosť ich riešenia, a to je potrebné úprimne otvorene povedať, vyvoláva často i u pracovníkov NV, hospodárskych či spoločenských organizácií nervozitu a nechut' sa s nimi dôsledne a cieľavedome zaoberať. Obdobne je to aj u ostatného obyvateľstva, ktorého značná časť riešenie cigánskej otázky radšej kritizuje, ako by mala na ňom brať čo i len najmenšiu účasť.“²³²

Tajomník Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov Imrich Farkaš sa vo vyjadrení k správe košického primátora vyjadril, že mesto urobilo chybu, keď do bytov I. kategórie sťahovalo neintegrovanej Rómov. Taktiež konštatoval, že košický pokus o proklamované vytvorenie podmienok pre „intenzívne výchovné a prevýchovné pôsobenie“ na Rómov na sídlisku Luník IX nevyšiel:

„V správe sa popisuje, čo všetko bolo urobené (materská škola, škola, družina, obchod...), aby experiment vyšiel. Funkcionári NVmK však zabudli, že na cigánskych

²²⁸ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992, Sekretariát ministra, 1984, š. 64. Návrh riešenia bytových problémov cigánskych rodín a likvidácie cigánskych chatrčí a osád vo Východoslovenskom kraji, August 1983.

²²⁹ Tamtiež.

²³⁰ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992, Sekretariát ministra, 1984, š. 64. Stanovisko Sekretariátu Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov k materiálom predloženým na jej januárové zasadanie. 26. 1. 1984.

²³¹ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992, Sekretariát ministra, 1984. Zasadanie Komisie Vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, š. 64. Skúsenosti z riešenia bytových problémov cigánskych rodín v meste Košice. Predkladá s. Ing. Rudolf Schuster, primátor NVmK. September 1983.

²³² Tamtiež.

občanov v prípade ich sústredenia možno výchovne len veľmi ťažko pôsobiť, pretože v tom prípade sa jeden pred druhým hanbí od „bielych“ prevziať civilizačné prvky, ale naopak, vôľovo a charakterovo slabší jedinci veľmi ľahko podliehajú a nasledujú spoločensky neprispôsobených.“²³³

Primátorovu správu preto odporúčal zobrať na vedomie len ako informáciu. Na zasadaní Komisie však vôbec nevysvetlil, ako malo mesto postupovať, aké konkrétne kroky malo zvážiť, resp. postup, ako by centrálny štátny orgán riešil konkrétne košickú situáciu.

V konečnom dôsledku však východoslovenské politické elity (v sídle kraja a na celokraj-skej úrovni), ktoré vo svojich stanoviskách v zásade vychádzali z rovnakých pozícií, dokázali presvedčiť vládu SSR o vhodnosti svojich rozhodnutí. V materiáli na rokovanie vlády SSR v júni 1984 predložili vlastné návrhy, ako by riešili bytové problémy neinteg-rovaných Rómov, ktoré vláda akceptovala.

Východoslovenské politické elity navrhli vláde, aby netrvala na zásade egalitarizmu vo vzťahu k bytovej kultúre neintegrovaných Rómov, nakoľko dovtedajšia vládna rómska politika bola v tomto smere kontraproduktívna. Na demonštráciu tejto kontraprodukti-vity využili kauzu Luník IX:

„Medzi negatívne následky patrí vážne zhoršenie vzťahov medzi cigánskymi a os-tatnými obyvateľmi, ku ktorému došlo [na Luníku IX] preto, že komunálne byty Ci-gánov susedia s družstevnými bytmi necigánskych obyvateľov, ktorí sú svedkami hrubého poškodzovania bytového fondu Cigánmi, ich protispoločenského správa-nia atď.“²³⁴

Ďalej poukázali na to, že vládne rómske politiky sú vytrhnuté z kontextu, pretože nere-flektujú každodennú interetnickú koexistenciu a rozličnú škálu závažnosti tejto koexis-tencie v závislosti od počtu Rómov v určitej lokalite:

„Skúsenosti s týmto experimentom ukazujú, že jeho realizáciu vyvolala akútna potreba riešiť bytové problémy Cigánov vo veľkom meste novým spôsobom, keď forma rozptylu, uplatňovaná v Košiciach od 70. rokov neprinášala v prípade zaosta-lo žijúcich rodín prijateľné výsledky. Podobné skúsenosti majú v Prešove, Moldave nad Bodvou, Stropkove a ďalších mestách Východoslovenského kraja.“²³⁵

Riešenie videli v prebudovaní osád na primeranú životnú úroveň neintegrovaných Ró-mov v osobitných ubytovacích účelových objektoch – účelových bytových domoch dispozične jednoduchých s použitím jednoduchších materiálov na báze panelovej technológie s nákladom 70 – 80 tisíc; nízkoštandardné rodinné domy mali mať náklad 160 000 – 180 tisíc. Keďže tieto objekty nespĺňali platné kritériá dobovej normy pre obytné budovy (ČSN 734301), mala sa upraviť legislatíva a objekty plánovať ako úče-lovú výstavbu sociálnych zariadení.

Na základe presvedčivého materiálu Vláda SSR uložila podpredsedovi vlády SSR a predsedovi Slovenskej plánovacej komisie v spolupráci s podpredsedom vlády SSR

²³³ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992, Sekretariát ministra, 1984, šk. 64. Sta-novisko Sekretariátu Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov k materiálom predloženým na jej januárové zasadanie. 26. 1. 1984.

²³⁴ ŠAvK, f. Vsl. KNV v Košiciach 1971 – 1990, Plenárne zasadnutia Rady Vsl. KNV, Zápisnica zo 75. schôdze, 1984, šk. 205. Správa o výsledkoch dosiahnutých v spoločensko-kultúrnej integrácii cigánskych obyvateľov vo Východoslovenskom kraji a o zámeroch riešenia súvisiacich naliehavých sociálno-ekonomických problé-mov vo 8. SRP, s osobitným dôrazom na riešenie bývania cigánskych rodín. Materiál na rokovanie vlády SSR. Jún 1984.

²³⁵ Tamtiež.

a predsedom Komisie pre vedecko-technický a investičný rozvoj, ministromi financií SSR a ministromi práce a sociálnych vecí SSR vychádzať z predloženej koncepcie pre zostavenie 8. päťročného plánu (1986 – 1990), t. j. riešiť bývanie Rómov vo Výcho-doslovenskom kraji ako osobitnú súčasť Investičného programu bytovej výstavby na 8. päťročnicu s primeraným zvýšením podielu komunálnej bytovej výstavby, zohľad-nením výstavby účelových ubytovacích objektov pre „zaostalo žijúce cigánske rodiny“ a primeraným zvýšením THU (technicko-hospodárskych ukazovateľov) na riešenie ne-vyhnutnej technickej vybavenosti rómskych osád, určených na prestavbu.²³⁶

Sekretariát Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov dostal za úlohu za-bezpečiť prípravné práce na vypracovanie katalógov rodinných domov a účelových by-tových domov pre sociálne slabšie rodiny. Museli byť pritom zohľadnené úplne nové problémy, s ktorými socialistický režim dovtedy nemal skúsenosti. Musel byť napríklad vyžiadaný súhlas hygienikov a požiarnikov k takémuto typu atypických obydľí, nebolo vyriešené majetkovoprávne usporiadanie alebo správa domov prechodného ubytova-nia, teda okolnosti, ktoré vyhotovenie katalógov zdržovalo.²³⁷

²³⁶ Tamtiež.

²³⁷ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992, Sekretariát ministra 1984, šk. 64. Kon-trolná správa o plnení úloh vyplývajúcich z „Opatrení Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov na zabezpečenie uznesení Predsedníctva ÚV KSS, orgánov SNR a uznesenie vlády SSR č. 23/1983 k správe o plnení opatrení na riešenie problémov cigánskych obyvateľov. September 1984.

1984 – 1989: „V takých podmienkach je mimoriadne ťažké hľadať optimálne formy koexistencie dvoch skupín obyvateľov s odlišnými potrebami“

Zmena kurzu vládnych rómskych politík vo vzťahu k riešeniu bývania Rómov predovšetkým z marginalizovaných komunit vo Východoslovenskom kraji otvorila košickým politickým elitám cestu k ďalšiemu vymiestňovaniu rómskych rodín z vnútorného mesta do segregovaných lokalít, s tým rozdielom, že tentokrát už prakticky zaužívaná prax dostala zelenú aj od najvyšších zložiek štátneho aparátu. Vo vzťahu ku kontroverznej koncepcii 57/81 preto ciele zostali prakticky nezmenené, iba sa aktualizovalo ich prevedenie:

„zabezpečiť výstavbu jednoduchých pavlačových obytných domov pre neprispôsobené cigánske rodiny v stanovených lokalitách, doriešiť konečne presťahovanie nesprátnych a zaostalých cigánskych rodín z Luníka IX i z centrálnej a ostatných častí mesta do nových objektov.“²³⁸

Aktualizovanou mestskou koncepciou 151/84 sa teda mali odstrániť negatívne efekty koncepcie 57/81, ktoré vyplývali z nutnosti formálne sledovať oficiálnu celoštátnu líniu rómskych politík. Dôsledkom týchto bolo nasťahovanie veľkého počtu predovšetkým neintegrovateľných rómskych rodín na Luník IX do bytov I. kategórie spolu s nerómskymi rodinami v pomere zhruba 50:50. Po roku 1984 táto línia už sledovaná byť nemusela, preto mesto sledovalo primárny cieľ vystahovať z bytov I. kategórie čo najväčší počet neintegrovateľných rómskych rodín, jednak v reakcii na spoločenskú požiadavku ne-Rómov a jednak z finančných dôvodov. V roku 1984 činili požiadavky na nájomnom v celom meste 1,05 mil. Kčs, z toho na Luníku IX to bolo 791 208 Kčs (75 %). Vzhľadom na to, že vláda umožnila výstavbu nízkoštandardných bytových objektov pre Rómov, mesto sa snažilo neintegrovateľné, resp. rodiny neplatiace nájomné vymiestniť do týchto plánovaných objektov.

Tieto zámery prirodzene vyžadovali ďalšie investície. Len v roku 1984 bolo na § 25 kap. 928 „na riešenie cigánskej problematiky“ rozpočtovaných 1,825 mil. Kčs.²³⁹

V rovnakom čase však mesto vykazovalo vo vzťahu k Luníku IX značný investičný dlh. Základná škola na Podjavorinskej ulici bola odovzdaná do užívania až v septembri 1983, ale nedobudovaná o jeden celý pavilón. Ihneď od prvého školského roka bol v škole zavedený segregáčny model výuky. Nerómski žiaci nechodili do tejto školy vôbec, ale navštevovali ZŠ prevažne na sídliskách Terasa, Luník VIII a KVP. V MŠ tak isto praktizovali segregované triedy len pre rómske a len pre nerómske deti. Táto požiadavka nerómskych rodičov bola zo strany úradov rešpektovaná.²⁴⁰

²³⁸ AMK, f. Mestský výbor Národného frontu SSR. 1985, šk. 69. Opatrenia Národného výboru mesta Košíc, spoločenských opatrení NF SSR a hospodárskych organizácií k riešeniu cigánskej problematiky v okrese Košice-mesto na roky 8. 5PR. August 1985.

²³⁹ Tamtiež.

²⁴⁰ Šujanská, Ľubomíra. Vzťahy detí Rómov a „gadžov“ na mojom pracovisku. ZŠ Ľ. Podjavorinskej 1, Košice. Školský rok 1992/93 – 1993/94. Za poskytnutie práce ďakujem pani Ľ. Šujanskej. Osobný archív autora.

Natahovalo sa otvorenie nákupného strediska, pričom mesto ako náhradu ešte v roku 1982 zriadilo provizórnu predajňu potravín v jednom prízemnom byte na Hrebendovej 30, kde sa nepredával alkohol ani cigarety. Výnimku na zákaz predaja alkoholu si tiež vydobyli miestni ne-Rómovia. Keďže realizácia projektovaného nákupného strediska s rozpočtom 8 mil. Kčs mala značný sklz, mesto napokon riešilo problém radšej prostredníctvom výstavby montovanej predajne potravín v rámci akcie Z.²⁴¹

Okrsk VB na Luníku IX nebol zriadený vôbec. Nedarilo sa ani obsadzovať pozície domových dôverníkov v sekciách obývaných rómskymi rodinami, takže devastácia bytov a verejných priestorov pokračovala v predchádzajúcom rozsahu. Podľa odboru sociálnych vecí NVmK sa v daných vchodoch ani nevyskytovali také osobnosti s autoritou, ktoré by sa na pozície domových dôverníkov hodili. Vystahovať 15 najproblémovejších rodín sa s ťažkosťami podarilo až po roku 1986. Proklamované ciele disciplinárneho programu z koncepcie 57/81 sa prakticky neplnili: pre Luník IX úrady vyčlenili len jedného pracovníka inšpekcie verejného poriadku, jeden sociálny pracovník pracoval pre celý obvod Košice II. a čo sa týka sľubovanej hliadky VB, tá obchádzala sídlisko iba nepravidelne.²⁴²

V roku 1986 v Košiciach úrady evidovali 1 624 rómskych rodín, z toho 352 neprispôsobených (III. kategórie, porovnaj Tabuľky č. 15 a 16 na strane 134). Mestské politické elity chceli z historického jadra mesta vystahovať ešte 197 rómskych rodín. Pritom v 1. polovici 80. rokov úrady evidovali aj nové sústredenia rómskych rodín na Vodárenskej ulici, v okrsku sídliska Dargovských hrdinov Postupimská – Jaltská – Bieločerkevska a ďalej na uliciach Tichá – Šoltésovej, každé z týchto sústrezení s počtom Rómom 50 – 150.

V súlade so zmenou prístupu centrálnych štátnych orgánov k bytovej politike neintegrovateľných Rómov boli Stavoprojektom na základe *Zásad riešenia bytovej problematiky vo Východoslovenskom kraji v rokoch 8. päťročnice* vypracované projekty dvoch typov úsporných domov určených pre rómske rodiny. Už v roku 1983 košický ÚHA vytypoval lokality, ktoré by teoreticky pripadali na tento účel do úvahy. Najvýraznejšie pokročili prípravy na výstavbu v lokalitách Lorinčík – Pereš, Kavečany a Krásna IV. Koncept urbanistickej štúdie lokality Lorinčík – Pereš bol prerokovaný ÚHA už začiatkom roku 1984, ten ale riešil v lokalite iba 26 bytových jednotiek. Navyše sa ukazovali problémy v dodávateľskom zabezpečení a v náročnosti tejto, ale i ďalších zvolených lokalít.²⁴³

Ako náhradné riešenie siahol ÚHA opäť k ideí dourbanizovania rolí vedľa Luníka IX, kde bola ešte v roku 1982 plánovaná II. etapa Luníka IX – sídlisko Pod lesom. V roku 1985 zadal Stavoprojektu spracovanie zastavovacej štúdie územia s 30 – 40 bytovými jednotkami v 15 – 20 dvojdomoch. Autorka štúdie – opäť Ludmila Zidorová – v tejto lokalite navrhla 18 rodinných nízkoštandardných dvojdomov s 36 bytmi pre 180 obyvateľov.²⁴⁴

²⁴¹ ŠAvK, f. Vsl. KNV v Košiciach 1971 – 1990, Plenárne zasadania a rada Vsl. KNV v Košiciach, 1982, šk. 188. Kontrolná správa o plnení opatrení na riešenie situácie bývania na Luníku IX v Košiciach, prijatých uznesením č. 305 radou Vsl. KNV zo dňa 26. 10. 1982. 25. 8. 1983; AMK, f. NVmK, Organizačný odbor, Primátorove spisy, 1983, šk. 308. Kontrola plnenia opatrení prijatých radou MsNV, radou KNV, Predsedníctvom KV-KSS k cigánskej problematike a k Luníku IX zvlášť.

²⁴² AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Sociálny odbor. 1985. Kontrolná správa o plnení opatrení na riešenie cigánskej problematiky v okrese Košice-mesto. 4. 5. 1985.

²⁴³ Archív ÚHA, č. j. 2314/1983-ÚHA-S1. List ÚHA pre Stavoprojekt. 25. 1. 1984.

²⁴⁴ Archív ÚHA, Zastavovacia štúdia. Rodinné domy pre cigánskych občanov, sídlisko Luník IX, Košice. Sprievodná správa November 1985.

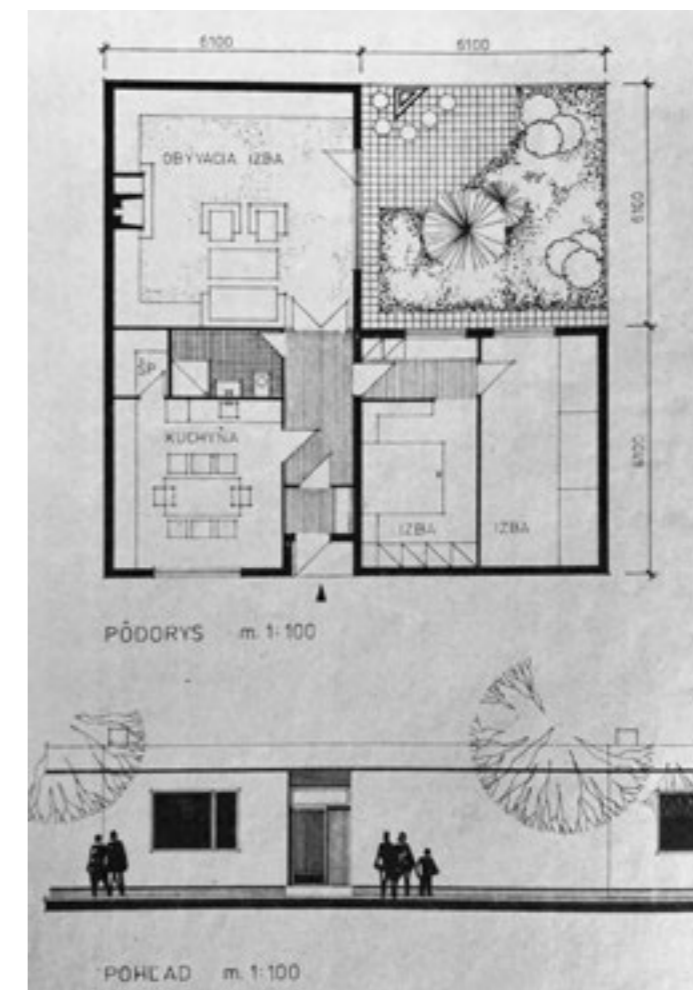

Obrázok 24 Lokality vytypované Útvárom hlavného architekta pre výstavbu domov pre Rómov

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

Mesto však potrebovalo riešiť ďaleko vyšší počet bytových jednotiek. Okrem presunov z Luníka IX mestské úrady mali vytypovaných ďalších 35 rodín na vystaňovanie z centra mesta, z likvidovaných chatrčí v osadách Ťahanovce,²⁴⁵ Krásna a Kavečany, ale i vystaňovanie neintegrovateľných rómskych rodín z Kótayho a Sládkovičovej ulice v obvode Košice I (dnes mestská časť Košice – Sever).²⁴⁶

Ako už na to bolo poukázané v texte vyššie, mestským politickým elitám sa darilo požiadavky na urýchlenie riešenia bytových problémov neintegrovateľných rómskych rodín navýšením kapacít bytových jednotiek v rámci KBV úspešne odkomunikovať aj vyšším inštanciam štátnej správy. Východoslovenský KNV uznesením č. 185 z 18. 6. 1985 vyzval ONV a NVmK, aby predložili zoznam vhodných lokalít, v ktorých by sa dala realizovať sústredená výstavba úsporných typov nielen rodinných domov, ale aj účelových obytných objektov a bytových domov „pre zaostalo žijúce rodiny“.²⁴⁷

Obrázok 25 Projekt „ekonomického rodinného domu“ pre Rómov z roku 1983

²⁴⁵ Osada stála v ceste budovanej Triedy solidarity, dnes Americkej triedy.

²⁴⁶ AMK, f. Mestský výbor Národného frontu SSR. 1985, š. 69. Opatrenia ObNV Košice I., spoločenských organizácií NF SSR a hospodárskych organizácií na zabezpečenie ďalšieho skultúrnenia cigánskych obyvateľov v obvode Košice I. v 8. 5RP, prijaté v nadväznosti na uznesenie vlády SSR 102/85, uznesenie Vsl. KNV 36/85 a 185/85. 30. 11. 1985.

²⁴⁷ Archív ÚHA, č. j. Ra-752/1985. List predsedu Vsl. KNV Ivana Goňku pre primátora mesta Košice Rudolfa Schustera. 13. 9. 1985.

Mesto Košice na tento účel vytypovalo lokality (uznesenie č. 136, 26. 7. 1985), ktoré boli disproporčne rozdelené medzi päť košických obvodov:

Tabuľka 11. Lokality pre výstavbu nízkoštandardných bytových domov v obvodoch Košíc v roku 1985.²⁴⁸

obvod	lokality	bližšie určenie	bytový dom	byty
I	Pod vinicami	severne od IBV Ťahanovce	pavlačový	2 x 18 bytov
II	Luník IX (II.)	nadväznosť na Luník IX	pavlačový	2 x 18 bytov
III	Vyšná úvrať	Slivník	pavlačový	2 x 18 bytov
IV	Krásna	dvor Agrokomplexu	pavlačový	2 x 18 bytov
V	Šaca	severne od Šace, Kamence	pavlačový	2 x 18 bytov
				180 bytov

Vzniknúť tam malo 180 nízkoštandardných bytov s možnosťou rozšírenia na 210. Tieto mali vykryť potrebu riešenia bývania neintergovaných Rómov v Košiciach na 60 %.²⁴⁹

Z týchto lokalít sa ako prvá realizovala Krásna – dvor Agrokomplex na dnešnej Golia-
novej ulici (1987).²⁵⁰ Vypadli však lokality Šaca a Vyšná úvrať. Šaca nedostala výnimku
zo stavebnej uzávery (VSŽ), platnej pre celý obvod Košice V. Lokalita Vyšná úvrať sa
ukázala byť finančne nerentabilnou, keďže išlo o značne svahovitý terén pod ZŠ Postu-
pimská. Preto túto lokalitu nahradila iná na výpadovke z Košíc v smere na Michalovce
na dnešnej Herlianskej ulici na konci zastavaného územia mestskej časti Košická Nová
Ves. Výstavba dvoch nízkoštandardných trojpodlažných bytových domov technológie
P1.14 v tejto lokalite s 24 bytmi pre 72 obyvateľov sa napokon aj realizovala (1989).
Tieto bytové domy, podobne ako i ďalšie zo série nízkoštandardných, postavených
v Košiciach pre neintegrovane rómske rodiny, sa už nestavali ako pavlačové, ale scho-
diskové (podľa typizácie STV Košice AVT).²⁵¹

Na Ťahanovciach sa sprvu počítalo s lokalitou Pod vinicami nad obcou Ťahanovce,
ktorá by sa tak dostala do tesného susedstva s práve budovaným, najmladším socialis-
tickým košickým sídliskom s rovnomenným názvom. V roku 1986 vypracoval Stavopro-
jekt projektovú úlohu 36 bytových jednotiek Ťahanovce III, v rámci ktorej sa plánovali
postaviť tri trojpodlažné nízkoštandardné bytové domy technológiou P1.14. Uvažovalo
sa s dvomi alternatívami umiestnenia, a to buď severne od Triedy priateľstva (dnešnej
Austrálskej triedy), alebo južne od nej, resp. na Turkménskej ulici (dnešnej Madridskej)
(obrázok 32). No tieto lokality i samotný Stavoprojekt vnímal ako problémové: „ich si-
tuovanie má v obidvoch alternatívach negatívny dopad na pripravovaný obytný súbor,
ktorého dôsledky sú dnes ťažko predvídateľné.“²⁵² Námietky vyjadril aj Bytový podnik

²⁴⁸ Archív ÚHA, č. j. O/823/1985. Podkladový materiál k spracovaniu okresného bývania cigánskych rodín za
okres Košice-mesto. 2. 10. 1985; Uznesenie č. 137/1985. Návrh umiestnenia účelových objektov pre ubytov-
naie cigánskych rodín. 26. 7. 1985.

²⁴⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada NVMK, 12. uzn. 79-88 28111986. Č. 79. Informatívna správa o riešení
bytových problémov cigánskych obyvateľov v Košiciach. 28. 11. 1986.

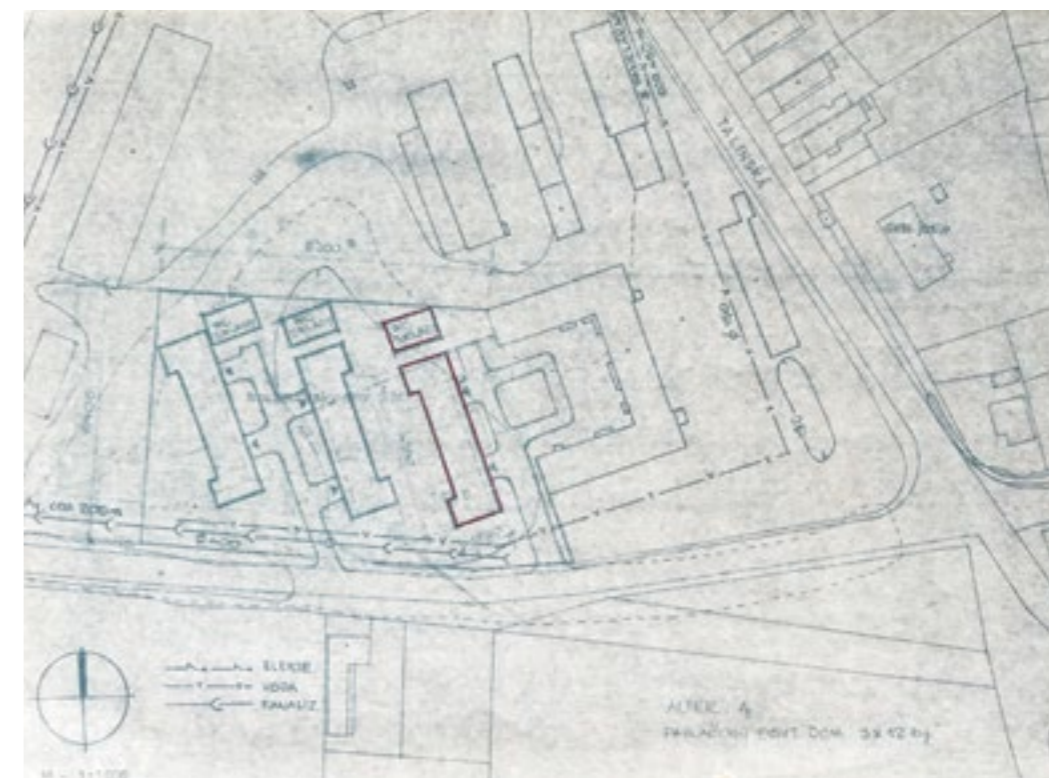
²⁵⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada NVMK, 12. uzn. 79-88 28111986. Č. 79. Kontrolná správa o plnení opat-
rení spoločensko-kultúrnej integrácie cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 3. 12. 1986.

²⁵¹ Archív ÚHA, Projektová úloha 24 bytových jednotiek Košická Nová Ves. Košice: Stavoprojekt. November
1986.

²⁵² Archív ÚHA, Projektová úloha 36 bytových jednotiek Ťahanovce III. Košice: Stavoprojekt. November 1986.

mesta Košice, ktorého zástupcovia sa obávali, že sa na Ťahanovciach zopakuje scenár
z Luníka IX: „...stane sa to, že mladé tvoriace sa sídlisko Ťahanovce bude už v úvode
svojho zrodu zamorené nežiaducou koncentráciou týchto cigánskych občanov.“²⁵³

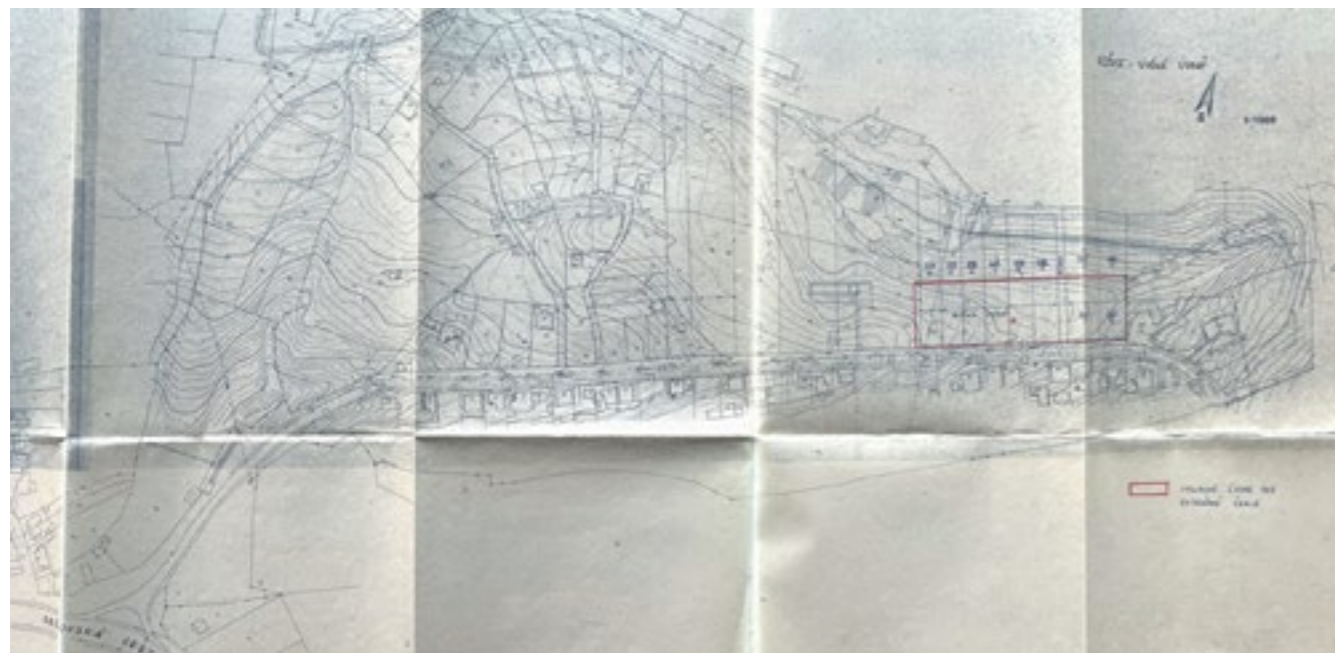
Prednosť preto dostala segregovanejšia a stigamtizovanejšia lokalita nízkoštandard-
ných bytových domov Ťahanovce I, známa pod názvom Demeter. V prípade tejto loka-
lity išlo o priestor priemyselnej zóny Slovenských magnezitových závodov, Vinárskych
závodov a Zberných surovín. Územie priamo susedilo z juhozápadu s areálom Zberných
surovín. V rokoch 1987 – 1989 sa tu realizovala výstavba troch trojpodlažných nízko-
štandardných bytových domov technológiou P1.14 s 36 bytmi pre 216 Rómov. Bytové
domy boli na tomto území rozmiestnené tak, aby vytvárali štvorcový dvor. Forma uza-
tvoreného bloku mala podľa projektantov eliminovať „negatívne prejavy cigánskych
občanov voči okoliu.“²⁵⁴

Obrázok 26 Alternatívne rozloženie pavlačových bytových domov pre Rómov v Krásnej na Golianovej ulici.
Napokon sa v tejto lokalite realizovali dva bytové domy

²⁵³ AMK, nespracovaný fond. Bytový odbor, č. 254/7. Názov: Pridelenie bytov do dispozície 1978 – 1980.
Stanovisko k úlohám z komisie vlády pre otázky cigánskych obyvateľov. Bytový odbor NVMK. 16. 11. 1987.

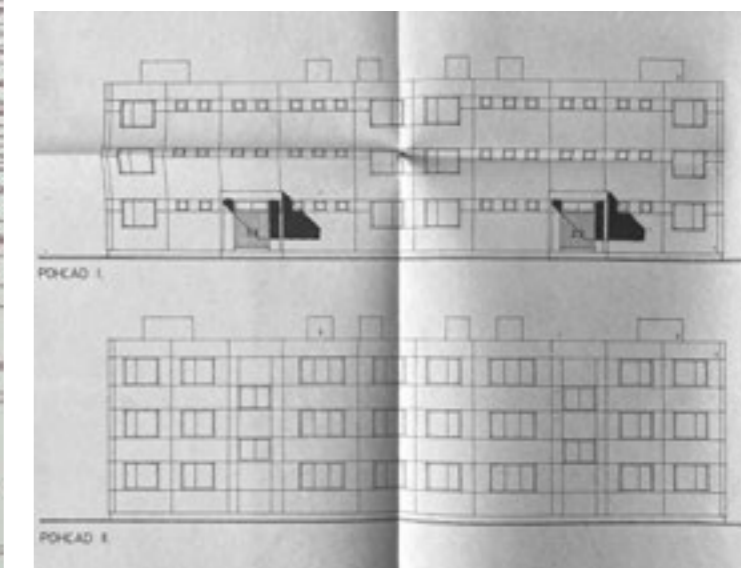
²⁵⁴ Archív ÚHA, Projektová úloha 36 bytových jednotiek Ťahanovce I. Košice: Stavoprojekt. November 1986,
s. 13.

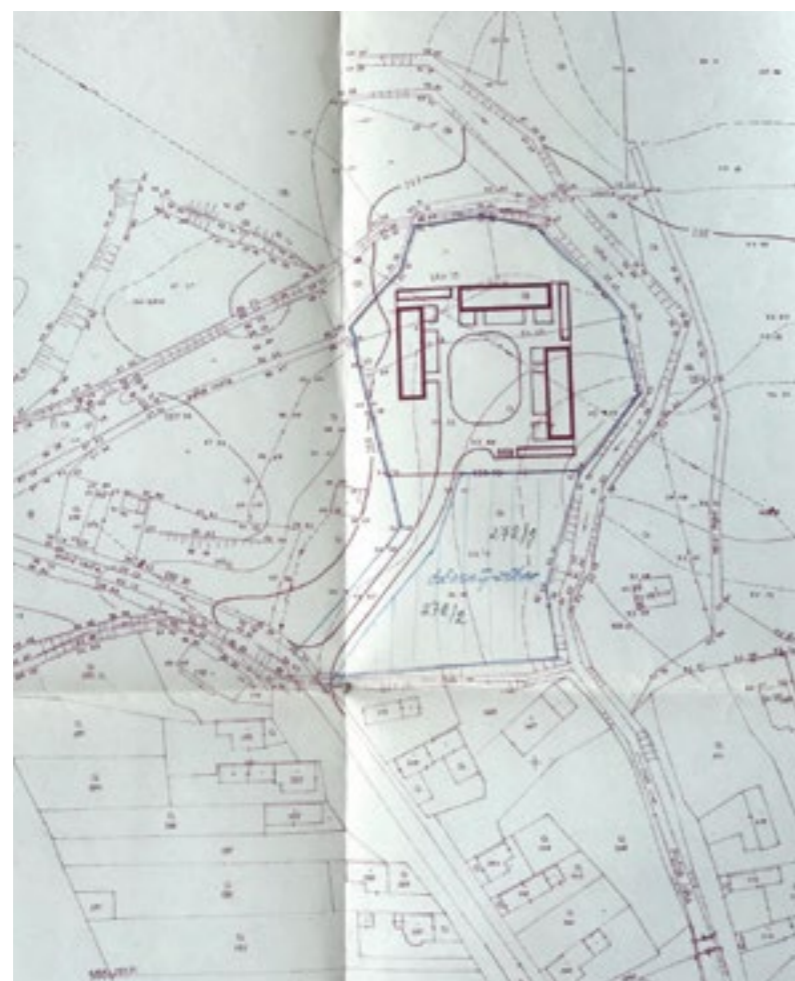
Obrázok 27 Lokalita Vyšná úvrať – nerealizovaná výstavba nízkoštandardných bytových domov pre Rómov, 1986

Obrázok 29 Lokalita Košícká Nová Ves, kde sa vybudovali dva nízkoštandardné bytové domy (hrubou líniou). Na obrázku projektované sídlisko Košícká Nová Ves sa nerealizovalo

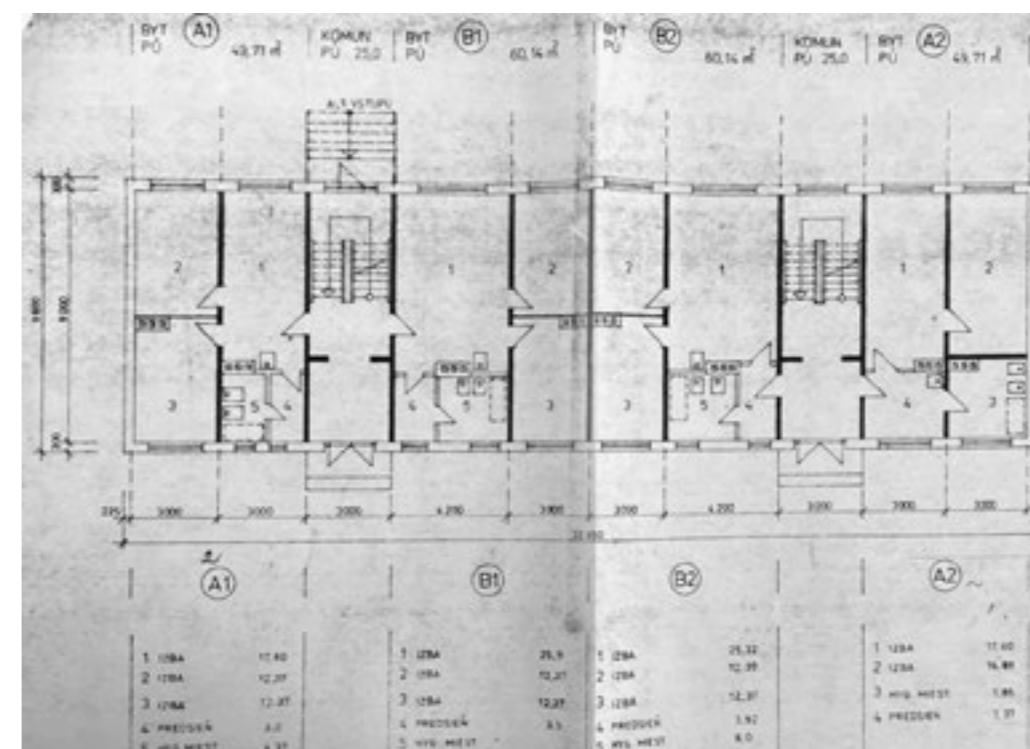

Obrázok 30 „Bytový dom pre cigánskych občanov P1.14 – PS Košice“ – nízkoštandardný bytový dom pre riešenie bytového problému Rómov v Košiciach, 1986

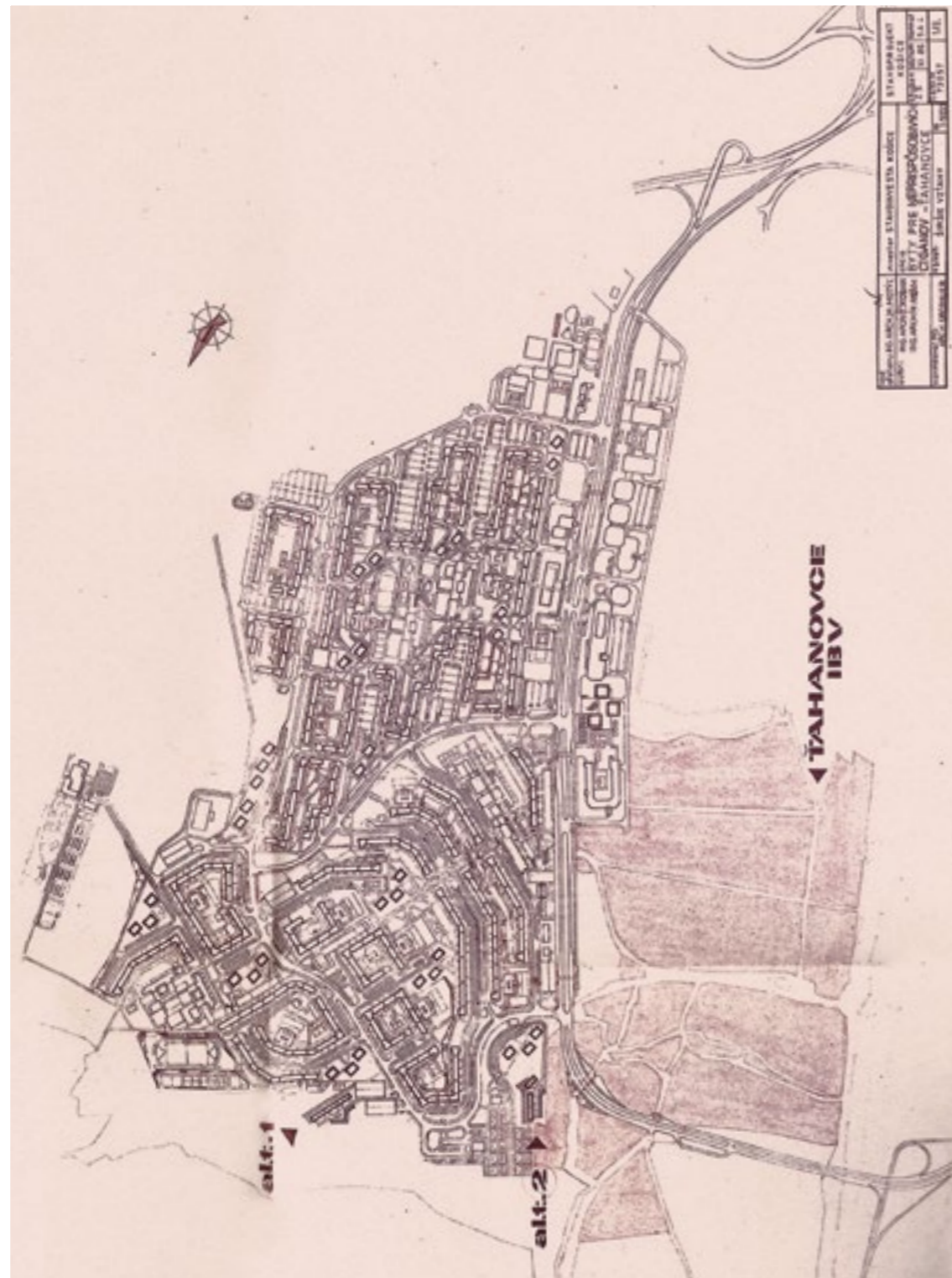

Obrázok 28 Lokalita Šaca – nerealizovaná výstavba nízkoštandardných bytových domov pre Rómov, 1986

Luník IX — zrod rómskeho geta

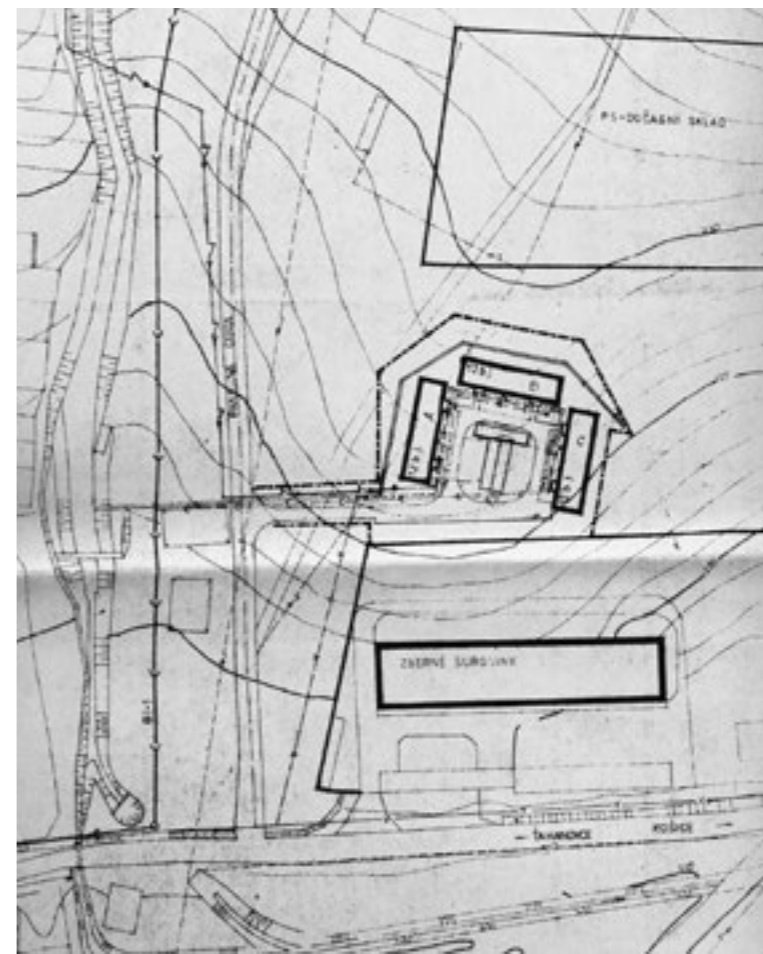

Obrázok 31 „Bytový dom pre cigánskych občanov P1.14 – PS Košice“ – pôdorys

Obrázok 32 Dve alternatívy umiestnenia nízkoštandardných bytových domov pre Rómov na sídlisku Ľahánovce. Napokon sa nerealizovala ani jedna z nich. Prednosť dostala lokalita Demeter

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

Obrázok 33 Lokalita Demeter. Tri bytové domy vytvárajú dvor otvorený smerom k priemyslu a uzavretý voči sídlisku Ľahánovce

Obrázok 34 Návrh zastavovacej štúdie šiestich nízkoštandardných bytových domov na Luníku IX. Okrem bytových domov H – M sa v pláne nachádza aj rezerva pre dva ďalšie N – O. Vedľa bytových domov boli projektované prístrešky pre drevo, nakoľko sa neuvažovalo s napojením bytových domov na centrálny vykurovací systém

Rovnako v roku 1986 bola Stavoprojektom vypracovaná ďalšia zastavovacia štúdia II. etapy Luníka IX, opäť architektkou Ľudmilou Zidorovou, tentokrát však už išlo o nízkoštandardné bytové domy. Rešpektujúc ochranné hygienické pásma, táto zastavovacia a objemová štúdia rátala v priestore juhovýchodne od stávajúceho sídliska Luník IX so šiestimi trojpodlažnými nízkoštandardnými bytovými domami technológie P1.14 so 72 bytmi, komunikačne napojenými od Podjavorinskej ulice. V novej štvrti sa malo ubytovať 432 Rómov, pričom v jednom byte sa počítalo so šiestimi obyvateľmi. Každý byt mal obsahovať tri obytné miestnosti priamo osvetlené, pričom jedna z nich mala byť obytnou kuchyňou. Byt mal mať záchod s výlevkou a drepovým WC. Bytový dom nemal byť realizovaný so žiadnym bytovým vybavením, t. j. išlo o holobyty.²⁵⁵

V navrhovanej kapacite sa však štvrť nerealizovala. Postavili sa iba tri štvorpodlažné nízkoštandardné bytové domy so 48 bytmi, ktoré sa dostavali v roku 1991 (Podjavorinskej 3 – 13). Voči ďalšej výstavbe na Luníku IX sa opäť postavil ObNV Košice II., ktorý trval na tom, že počet Rómov treba znižovať aj na pôvodnom sídlisku, nie to ešte do jeho blízkosti sťahovať ďalších. Negatívne stanovisko zaujal aj vedúci odboru sociálnych vecí NVmK Ladislav Bača, ktorý varoval, že také veľké množstvo Rómov by nebolo zvládnuteľné ani po stránke bezpečnostnej (sekuritizácia), ani po stránke ideovo-výchovnej práce (disciplinácia) a ani po stránke hygienickej.²⁵⁶

Výstavbou všetkých uvedených mikro-štvrtí nízkoštandardných bytových domov v lokalitách Krásna – Golianova, Košická Nová Ves – Herlianska, Ťahanovce – Demeter a Luník IX – II. etapa medzi rokmi 1986 – 1990 sa mestu Košice podarilo postaviť 204 nových bytov pre neintegrovane rómske rodiny. Ale ani tento počet nebol z hľadiska mestských politických elít považovaný za dostačujúci. Totiž v roku 1988 evidovali v meste 13 247 Rómov, čo predstavovalo 5,7 % populácie mesta. Zhruba 37 % prírastku tvorila imigrácia. Na 1 km² pripadalo v okrese Košice-mesto 210 Rómov, čo bolo najviac v ČSSR. Pribúdajúci počet Rómov v Košiciach – medzi rokmi 1980 – 1988 o 57,6 % – bol mestskými politickými elitami vnímaný ako závažný problém, preto na sklonku existencie režimu padol i návrh zvýšiť motivačný príspevok na sterilizáciu jednej osoby na 30 000 Kčs, pričom vyplatenie sumy nemalo byť viazané na žiaden účel.²⁵⁷

Čo sa týka bytovej otázky, 77,6 % rómskych rodín v Košiciach k roku 1989 žilo v sídliskových bytových domoch v bytoch I. kategórie. Takýto vysoký podiel sa podarilo dosiahnuť nesporne i zásluhou vybudovania Luníka IX. Zároveň platilo, že išlo o vysoko významný rozdiel oproti ostatným mestám v SSR (len 41,3 %). Podľa výskumov vedeckého tímu pod vedením sociálnej psychologičky Viery Bačovej zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach sa priaznivejšie bytové podmienky rómskych rodín v Košiciach nijako neodrážali na pozdvihnutie ich socioekonomických charakteristík. To znamená, že sa svojou triednou skladbou (robotník), profesijnou, vzdelanostnou (nekvalifikovaná pracovná sila) a príjmovou skladbou nijako výrazne neodlišovali od rodín žijúcich v iných sídlach.

²⁵⁵ Archív ÚHA, Bytové domy pre cigánskych občanov – Luník IX Košice. Zastavovacia a objemová štúdia. Košice: Stavoprojekt. Jún 1986.

²⁵⁶ Archív ÚHA, č. j. 1664. Záznam z pracovnej porady pracovníkova funkcionárov ObNV Košice I – V, konanej dňa 12. 9. 1986, ktorá sa zaoberala umiestnením lokalít s výstavbou účelových bytových jednotiek pre neprispôsobené cigánske rodiny v nasledujúcej päťročnici.

²⁵⁷ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Sociálny odbor. 1985. Kontrolná správa o stave a úrovni zabezpečovania kultúrno-spoločenskej integrácie cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 26. 2. 1988.

Viera Bačová v expertnom materiáli *Postavenie cigánskej rodiny v Košiciach* (1989) upozornila, že v ostatných obciach, kde nedochádzalo k tak výrazne extenzívnej sociálnej politike pridelovania bytov, dochádzalo ku korelácii medzi zlepšovaním socioekonomických charakteristík rómskej rodiny a priaznivejšími podmienkami bývania.

Keďže v Košiciach sa fakticky upustilo od „princípu zásluhovosti“ pri pridelovaní bytov, nedochádzalo k vertikálnej sociálnej mobilite väčšiny Rómov, čo má za následok negatívne sprievodné účinky, predovšetkým v interskupinových kontaktoch s majoritou. K riešeniu tejto nepriaznivej tendencie zaujala skeptické stanovisko: „V takých podmienkach je ťažké hľadať optimálne formy koexistencie dvoch skupín obyvateľov s odlišnými potrebami, uspokojovanie ktorých je často v protiklade.“²⁵⁸

Nakoľko mohlo expertné vedenie a prax implementácie rómskych politík v Košiciach do viesť centrálné štátne orgány k prehodnoteniu celoštátnych rómskych politík, a to nie len v bytovej politike, sa už nedozvieme. Do pádu socialistického režimu v novembri 1989 k zmene kurzu nedošlo. Mesto pokračovalo v rozbehnutej bytovej politike pridelovania komunálnych bytov rómskych rodinám, v čom mu vychádzali v ústrety krajské politické elity. Predsedníctvo Východoslovenského krajského výboru KSS uznesením č. 227 z 4. 2. 1987 schválilo Košiciam výstavbu ďalších 200 nízkoštandardných bytov a na ich vhodné lokality bola vyhlásená súťaž.²⁵⁹

²⁵⁸ OAVB, *Postavenie cigánskej rodiny v Košiciach* – analytický podklad. Vybrané údaje z výskumu cigánskych rodín SSR v rámci riešenia čiastkovej úlohy štátneho plánu základného výskumu. Materiál vypracovaný na základe dohody Spoločenskovedného ústavu SAV a NVmK. Košice: SVÚ SAV. Jún 1989.

²⁵⁹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Sociálny odbor. 1985. Kontrolná správa o stave a úrovni zabezpečovania kultúrno-spoločenskej integrácie cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 26. 2. 1988.

Obrázok 35 Autor: Štefan Cmorjak. Luník IX v apríli 1990. V pozadí rozostavané nízkoštandardné bytové domy

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

1988 – 1999: Návrat k idei rómskeho sídliska Luník IX

Vyhrotenosť interskupinovej koexistencie Rómov a ne-Rómov v Košiciach – a obzvlášť na Luníku IX – viedla mestské politické elity už v 2. polovici 80. rokov k myšlienke návratu k idei výlučne rómskeho sídliska Luník IX. Už v roku 1986 sa v mestských dokumentoch ako alternatíva k hľadaniu dodatočných lokalít pre umiestnenie nízkoštandardných bytových domov pre Rómov objavuje návrh vyhradiť Luník IX len pre rómskych obyvateľov. Navrhovalo sa vystaňovať ne-Rómov z družstevných bytov, tieto byty preradiť do kategórie komunálnych bytov a následne do nich nastáňovať rómske rodiny z vnútorného mesta. Rómske rodiny mali byť prerozdelené v rámci sídliska do jednotlivých sekcií podľa stupňa akulturácie (v zásade podľa kategórií I. – III.).²⁶⁰

V roku 1988 mesto nechalo obyvateľov Luníka IX v ankete vyjadriť svoj názor na riešenie tamjšej situácie. Prieskum verejnej mienky na Luníku IX však ukázal, že 84 % ne-Rómov žiadalo naopak vystaňovanie Rómov zo sídliska. V tomto roku žilo na Luníku IX 2 466 obyvateľov, z toho 1 538 Rómov (62,4 %) a 926 ne-Rómov (37,6 %).²⁶¹

Do úvahy pripadali tri alternatívy:

I. alternatíva – vystaňovanie ne-Rómov: v takom prípade by na Luníku IX žili výlučne Rómovia, ktorých počet by v roku 2000 dosiahol 5 165 osôb. Odkúpenie 250 bytov ne-Rómov od Stavebného bytového družstva Košice II. a dobudovanie občianskej vybavenosti (MŠ, ZŠ, obchodná sieť a pod.) by si vyžiadalo náklady vo výške 132 mil. Kčs. Ako výhoda takéhoto riešenia sa spomínalo kladné hodnotenie zo strany majority naprieč mestom, resp. nižšia každodenná konfliktnosť a zníženie počtu sťažností. Ako nevýhoda sa anticipoval vznik najväčšieho sústreďenia Rómov v strednej Európe a s tým spojená nežiaduca publicita:

„Možno teda predpokladať, že by vo väčšej miere ako doposiaľ toto sústreďenie púťalo a priťahovalo tak medzinárodnú organizáciu Cigánov, ako aj masmédiá zo zahraničia.“²⁶²

II. alternatíva – vystaňovanie rómskeho obyvateľstva rozptylom do obvodov Košíc: táto alternatíva by bola podstatne lacnejšia – okolo 15 mil. Kčs, no stretla by sa s odporom majority.

III. alternatíva – ponechanie stavu koexistencie nerómskych a rómskych obyvateľov. Počet Rómov na Luníku IX by tak do roku 2000 narástol na 2 762. Investícia do dobudovania občianskej infraštruktúry by si do roku 2000 vyžiadala 75 mil. Kčs. Ako nevýhoda takéhoto riešenia sa spomínal predpoklad, že po vypršaní stabilizačnej doby v časovom horizonte 5 – 10 rokov sa ne-Rómovia aj tak odsťahujú a byty budú prideľiteľné zase iba Rómom.

²⁶⁰ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada NVMK, 12. uzn. 79-88 28111986. Č. 79. Informatívna správa o riešení bytových problémov cigánskych obyvateľov v Košiciach. 28. 11. 1986.

²⁶¹ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada NVMK, 59 UZN 23121988. Č. 494. Alternatívy riešenia súčasnej situácie na Luníku IX a predpoklady vývoja do roku 2000. Odbor sociálnych vecí NVmK. Predkladá vedúci OSV NVmK Ladislav Bača. 13. 9. 1988.

²⁶² Tamtiež, s. 5.

Na vyjadrenie svojho názoru k materiálu bola oslovená aj Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. Tá jednoznačne podporila koexistenčný variant s tým, že by mesto nemalo k Luníku IX pristavovať ani súbor nízkoštandardných bytových domov pre ďalšie neintegrovane rómske rodiny. Tieto bytové domy so 48 bytmi však dostali napokon zelenú a boli dostavané v roku 1991.

Primátor mesta Ján Tkáč však navrhoval pokračovať v príprave obytného súboru Girbeš, na ktorom sa počítalo s vyčlenením bytov pre nerómske rodiny z Luníka IX: „Mali by sme umožniť bielym občanom, pokiaľ o to budú mať záujem, aby sa mohli odsťahovať.“ K výstavbe tohto súboru nakoniec nedošlo, pričom v hre zostali jedine dokončované bytové domy v najnovšom okrsku sídliska Ťahanovce.

Napokon k materiálu bolo na zasadnutí Rady NVmK prijaté uznesenie, ktoré vylúčilo realizovanie 1. a 2. alternatívy s tým, že pri ponechaní súčasného stavu sa musí zvýšiť disciplinácia neintegrovanej rodín.²⁶³

Tento program sa stal ešte aktuálnejším v auguste 1988, keď občiansky výbor č. 33 pre Luník IX – zložený z ne-Rómov – spísal rozsiahlu sťažnosť, prešetrovanú Mestským výborom KSS v Košiciach. Ten vyhodnotil sťažnosť, v ktorej sťažovatelia trvali na tom, že sú na sídlisku diskriminovanou menšinou, ako opodstatnenú. Preto odbor sociálnych vecí MsNV navrhoval zintenzívnenie výchovného pôsobenia na Rómov vznikom kolektívu sociálnych pracovníkov. Ich vedúci by bol zároveň splnomocnenec námestníka primátora pre riešenie otázok zaostalo žijúcich rodín na sídlisku Luník IX.²⁶⁴ Pracovisko sociálnych pracovníkov odboru sociálnych vecí NVmK, pôsobiacich na sídlisku Luník IX začalo svoju činnosť v auguste 1989. Intenzívne pôsobenie na neintegrovanej Rómov malo byť znásobené tým, že pracovníci tohto pracoviska v počte 9 mali bývať so svojimi rodinami v pridelených bytoch na Luníku IX.²⁶⁵

Tento program však vzal za svoje pádom režimu štátneho socializmu v novembri 1989. Na verejnom zhromaždení 11. 1. 1990 predseda samosprávy č. 22 (Luník IX) Štefan Cmorjak spolu s predsedom občianskeho výboru Alexandrom Weberom sa vyslovili za zamýšľanú alternatívu vystahovania nerómskych družstevníkov z Luníka IX, pričom to odôvodnili „neúspešnými pokusmi o dobré spolunažívanie občanov tohto sídliska.“²⁶⁶

No novozvolený primátor Ján Kopnický (1990 – 1993) nebol jednoznačným priaznivcom vystahovania ne-Rómov en bloc. V jeho predstavách sa mala sťahovať z Luníka IX iba časť nerómskych rodín aj s časťou niektorých integrovaných Rómov, a to na dostavané sídlisko Ťahanovce. Primátor sa tak postavil proti vytváraniu geta, ktoré považoval za vrcholne nedôstojné.²⁶⁷

Pri nie celkom vyjasnenom stanovisku mesta Košice sa za vystahovanie všetkých ne-Rómov en bloc vyslovoval predovšetkým prvý starosta samosprávnej mestskej časti Luník IX Alexander Weber. Tento bod tvoril gro jeho volebnej kampane v prvých, ale i druhých komunálnych voľbách v rokoch 1990 a 1994, ktoré aj vyhral, a to aj napriek

²⁶³ Tamtiež.

²⁶⁴ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 64 UZN 07041989. Č. 554. Návrh realizácie riešenia problémov sídliska Luník IX. 7. 4. 1989.

²⁶⁵ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, 64 UZN 07041989. Č. 554. Organizačný poriadok Pracoviska sociálnych pracovníkov OSV NVmK, pôsobiacich na Luníku IX.

²⁶⁶ AMK, f. nespracovaný. Názov fasciklu: 21 – Luník IX – 3 x 16 b. j. Výstavba sídliska Luník IX v Košiciach – písomnosti. LIX – KVP – dostavba tretieho okrsku.

²⁶⁷ Pravda, 25. 4. 1990. „Košický primátor o Rómoch“.

tomu, že v tomto období žilo na sídlisku už iba asi 450 ne-Rómov spolu s asi 2 000 Rómami.²⁶⁸ Z Rómov však veľký počet predstavovali osoby bez trvalého pobytu v mestskej časti.

Starosta Weber nechal v decembri 1991 zriadiť komisiu, ktorá mala pracovať na harmonograme sťahovania a rozdelenia novopostavených bytov na Ťahanovciach medzi jednotlivé nerómske rodiny. Sťahovanie podporovali aj ostatné mestské časti Košíc, v ktorých žil značný počet neintegrovanej rómskych rodín v rozptyle. Napokon na samotnom sídlisku Ťahanovce sa kopili sťažnosti na neintegrovane rodiny nasťahované na prvé poschodie niektorých úplne nových bytových domov na Varšavskej a Havanskej ulici. Preto sa Ťahanovský starosta vyslovoval za odsúhlasenie uznesenia v Mestskom zastupiteľstve, ktoré by z Luníka IX vytvorilo akési „sociálne mesto.“²⁶⁹

Situácia v interetnickej koexistencii na Luníku IX sa po páde socialistického režimu dramaticky zhoršovala. Zhruba 90 % ekonomicky aktívnych Rómov zostala nezamestnaných, pričom väčšina rodín sa ocitla pod hranicou chudoby. Dlh na nájomnom prevýšil v roku 1992 2 mil. Kčs. Hoci v komunálnych voľbách bolo 12 poslancov hlasov rozdelených medzi 6 Rómov a 6 ne-Rómov, v roku 1992 tento pomer činil už 2:10 v prospech ne-Rómov. Väčšina rómskych poslancov sa vzdala mandátu, pretože starosta Weber nekompromisne presadzoval vystahovanie ne-Rómov zo sídliska, pričom väčšina Rómov sa obávala, že sa z Luníka IX stane geto. V polovici roka 1992 popísal situáciu na Luníku IX starosta Weber takto:

„V kruhu týchto ľudí žijem desať rokov a to ma oprávňuje robiť sumarizovanie. Sídlisko je v dezolátnom stave, strach a bezvýhodisková situácia stále viac prehĺbujú priepasť medzi obidvoma kategóriami obyvateľov. Jediné východisko vidím vo vytvorení sociálneho záchytného miesta, s vlastnou políciou a samosprávou. Ostatní rýchlo preč. Len tie sľúbené byty sa ťažko chystajú.“²⁷⁰

Mesto totiž nemalo finančné prostriedky nielenže na dostavbu bytov na Ťahanovciach, ale ani na odkúpenie družstevných bytov na Luníku IX. O pomoc sa preto obrátilo na vládne orgány, pričom vec sa značne naťahovala. Medzitým sa dokonca objavili aj ďalšie návrhy, ktoré rozvíjali ideu „sociálneho mesta“ na Luníku IX. Na 2,6 ha juhovýchodne od Luníka bolo opäť navrhované vybudovať nové byty, tentokrát s extrémne vysokým počtom 400, pričom malo ísť výlučne o nízkoštandardné byty. Presadzovateľmi týchto ideí boli starostovia jednotlivých košických mestskej časti, ktorí počítali s tým, že na Luník IX vystahujú čo najvyšší počet rómskych rodín.²⁷¹

Budúcnosť Luníka IX sa preto opäť stávala celomestskou záležitosťou. V tlači sa často pertraktovali názory miestnych obyvateľov, ako by si predstavovali budúcnosť na sídlisku, resp. mimo neho. Tieto predstavy sa pritom líšili v závislosti od etnorasovej a socioekonomickej diferenciacie jeho obyvateľov.

Róm, zamestnaný v Montážnych závodoch v Košiciach, sa vyjadril: „Bolo by tu dobre bývať, keby tu nebolo tých občanov Rómov, tých neporiadnych. Je ťažké, aby sa zmenili. Nejaké riešenie by sa malo nájsť.“

²⁶⁸ Slovenský východ, 14. 3. 1991, „O budúcnosti ‚rómskeho‘ sídliska“. Štefan Cmorjak, s. 4.

²⁶⁹ Košický večer, roč. III, č. 81, 24. 4. 1992. „Fiasko rozptylu: Aj vy máte v susedstve jaskynné bytosti?“, s. 3.

²⁷⁰ Košický večer, č. 137, 15. 7. 1992. „Na návšteve sídliska Luník IX: Jediná túžba – utekať čo najďalej“, s. 5.

²⁷¹ Košický večer, č. 294, 18. 10. 1992, „Každému, čo si zaslúži: Vyrastie na Luníku IX sociálne mesto?“, s. 1.

Ne-Rómka, dôchodkyňa: „Oni takého psa chovajú, hrajú sa s ním, potom ho obesia, spália alebo zjedia, to už máte jedno. Tu sa za tie roky veľmi ľahko mohol stať niekto rasistom, viete? Tu ide o to, aby nás nenútili bývať so špinavými páchnucimi ľuďmi! Tie ich rečičky v televízii! Nech prídu sem a skúsia tu žiť!“

Poslanec miestneho zastupiteľstva mestskej časti Luník IX Jozef Šaňa, neskorší prvý rómsky starosta tejto mestskej časti, ktorý časť svojho života prežil v Českých krajinách, už videl budúcnosť Luníka IX ako samosprávy spravovanej Rómami:

„Býval jsem na Tereze, ale vzdal jsem se bytu a vrátil se mezi Rómy. Proč? Jsme zvyklí, je tu také vzrúšo! Spolužití bielych a Rómov je možné, ale musí to tu udržat dobrý člověk. Je taký mezi námi, ale pán starosta Weber to není! Šak sa pozrite na sídlisko, jak vyzerá! Ze začátku, jak jsem ještě robil zástupcu starosty, sa tu robilo všecko. Romáci měli zájem! Odsúpil jsem kvůli nezhodom, že jsem tam neměl žádné pravomoci, nic. – Z hlediska sociálního by nám tu bylo líp, kdybychom tu bývali sami, ale museli by nám dát dajaké výhody. Já bych to urobil takým spôsobom, jak to urobila Amerika. Normálne si urobiť svojich rómskych poslancov, rómskeho starostu, rómskych policajtov, rómskych predavačov s tým, že aby třeba i ceny v obchode zodpovedali životnému minimu, takému co bieli majú.“²⁷²

Vystahovanie nerómskych rodín z Luníka IX sa výraznejšie posunulo dopredu až po opätovnom nástupe Rudolfa Schustera do funkcie primátora v rokoch 1994 – 1999. V roku 1995 celý program presťahovania získal legislatívny rámec prijatím *Koncepcie bývania pre neplatičov, bezdomovcov a neprispôsobivých občanov* (ďalej *Koncepcia 55/95*), ktorú odsúhlasilo Mestské zastupiteľstvo mesta Košice v dňoch 28. 3. 1995 a 4. 4. 1995.²⁷³

V návrhu koncepcie sa písalo o „vytvorení podmienok pre občanov mesta Košice, ktorí sú protiprávnymi užívateľmi bytov, bezdomovcami a občanmi neprispôsobivými.“ Politicky korektne štylizovaný text neobsahoval žiadnu zmienku o Rómoch, no jeden odstavec bol venovaný výlučne rómskym obyvateľom, ktorých sa uznesenie malo týkať:

„Osobitnú skupinu tvoria tzv. občania spoločensky neprispôsobiví, ktorí v dôsledku návykov prameňiacich z odlišného spôsobu života v minulosti, nie sú schopní alebo ochotní dodržiavať základné normy občianskeho života a stávajú sa zdrojom narastania negatívnych javov takmer vo všetkých oblastiach života mesta Košice.“²⁷⁴

Z dikcie uznesenia je ďalej zrejmé, že mesto sa s realizáciou programu v tomto roku už ponáhľalo:

„Z hľadiska relatívne rýchleho vytvorenia dostatočného priestoru pre bývanie a život tejto skupiny sa javí ako najefektívnejšie riešenie dobudovanie MČ Luník IX tak, aby spĺňala všetky kritéria starostlivosti demokratickej spoločnosti o túto skupinu.“²⁷⁵

Luník IX — zrod rómskeho geta

Obrázok 36 Autor: Štefan Cmorjak. Volby v mestskej časti Luník IX. Nedatované

²⁷² Mestské noviny, roč. 1, č. 4, 3. 4. 1992, „Máte odvahu? Tak tu skúste žiť“, s. 3.

²⁷³ AMK, f. Magistrát mesta Košice (po 1990). Zastupiteľstvo mesta Košice. UZN 19 – 6119950328 a 19950404.

²⁷⁴ Tamtiež.

²⁷⁵ Tamtiež.

Obrázok 37 – 39 Autor: Štefan Cmorjak. Zasadanie miestneho zastupiteľstva mestskej časti Luník IX. Bližšie nedatované, 1. polovica 90. rokov

Luník IX — zrod rómskeho geta

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

Túto skutočnosť možno dať do súvisu s naštartovanými procesmi privatizácie niekdajších štátnych bytov. V auguste 1994 mesto začalo s prevodmi obecných bytov do osobného vlastníctva nájomcov, pričom cena nemohla podľa rozhodnutia mestského zastupiteľstva prekročiť 200 Sk za m². V mestských častiach Sever a Nad jazerom sa napríklad predávali takmer zadarmo, lebo v tom čase boli dotácie na štátne byty vysoké. Priemerná cena odpredávaného bytu v Košiciach sa v roku 1995 pohybovala od 7 000 do 10 000 Sk.²⁷⁶ Ak by Konceptia 55/95 neprešla, mesto by muselo skôr či neskôr otvoriť otázku odpredaja štátnych bytov nájomníkom aj na Luníku IX. Nehovoriac o tom, že družstevné byty mali byť odpredané družstevníkom, čím by sa celý program zmaril.

Zo záznamov diskusie poslancov k prerokovanému materiálu vyplýva, že prijatie tohto uznesenia nebolo prijímané v mestskom zastupiteľstve bez výhrad. Ozvali sa hlasy, ktoré poukazovali na to, že nie je vysvetlené finančné krytie tejto akcie, že by bolo treba prizvať odborníkov, nech sa vyjadria, či sa v Košiciach týmto nevytvorí geto a že bude veľmi relatívne posudzovať, kto spadá do kategórie neplatičov, bezdomovcov a neprispôsobivých, pričom boli vyslovené obavy, aby na Luníku IX neskončili aj slobodné matky. Primátor Schuster však zámer podporil:

„Pri likvidácii rómskeho tábora v centre mesta sa vytvoril Luník IX, nepodaril sa. Toto je ďalší pokus (...) Toto je problém každej rodiny, ktorej sa to dotýka. Treba to časovo rozvrhnúť. Keď sa pán Weber po toľkých rokoch k tomu dopracoval, treba to zväziť. Je to celomestská vec, no treba dať tomu šancu. Nedá sa už pred problémom zatvárať oči. Sú aj odborné stanoviská, no to sú teoretické úvahy. Treba riešiť konkrétne veci.“²⁷⁷

Napokon za Konceptiu 55/95 hlasovalo 46 poslancov, iba traja boli proti a zdržali sa siedmi. Uznesenie predpokladalo urýchlené dobudovanie 96 bytov na Ťahanovciach, schválenie ich pridelenia družstevníkom do októbra 1995, uvoľnenie ostávajúcich 154 družstevných bytov vystaňovaním družstevníkov do októbra 1996, zvýšenie kapacity 3i a 4i bytov na Luníku IX ich stavebnou úpravou na dva menšie byty a pokračovanie v prípravách na vybudovanie ďalších nízkoštandardných bytových domov na Luníku IX.

Kolaudácia bytov na Ťahanovciach určených pre luníkarských družstevníkov prebehla v októbri 1996. Nakoniec bolo k dispozícii nie 96, ale 104 bytov na Bruselskej ulici. Prestahovať sa však malo celkom až 300 rodín. Zvyšných okolo 150 družstevníckych rodín a niekoľko desiatok vytypovaných rómskych rodín z komunálnych bytov malo dostať byty v iných častiach mesta po tých rodinách, ktoré BPMK vytypoval na vystaňovanie na Luník IX v intenciách Konceptie 55/95.²⁷⁸

Celý sťahovací proces bol poznamenaný problémami a škandálmi. Luníkarským družstevníkom sa totiž nepozdávalo hneď niekoľko okolností, za akých sa mali do nových bytov presťahovať. Prvým problémom bola veľkosť Ťahanovských bytov. Väčšinou išlo o 2i byty a i tie 3i mali zhruba o 10 m² menej než priestranné 3i alebo 4i byty na Luníku IX. Druhým problémom bola skutočnosť, že väčšine luníkarských družstevníkov už o pár rokov končilo stabilizačné obdobie, pričom tieto byty mali prejsť do ich vlastníctva. No nové byty, ktoré mesto pre nich vyhradilo, neboli družstevné, ale obecné. Týmto

²⁷⁶ Košický večer, č. 200, 18. 10. 1995, „Neplatiči z bytov von!“, s. 1.

²⁷⁷ Tamtiež, Riešenie problémov MČ Luník IX. 12/q, s. 61.

²⁷⁸ Košický večer, č. 203, 17. 10. 1996, „Notorický neplatič pôjdu na Luník IX: Ako dostať slušných ľudí do slušných bytov“, s. 1.

títo obyvatelia prišli o anuitnú čiastku, ktorú na svoje byty vyplácali viac než desať rokov. Navyše ako podmienku presťahovania na Ťahanovce od týchto obyvateľov mesto vyžadovalo zálohu 11 000 Sk, ktorá mala byť neskôr použitá na odkúpenie bytu do osobného vlastníctva. I z týchto dôvodov presťahované rodiny spísali petíciu, ktorá pobúrila vedenie mesta a starostu Webera, ktorý dokonca odmietol prideliť byty tým rodinám, ktoré petíciu podpísali. Mesto argumentovalo, že bez týchto opatrení by nešlo finančné krytie na celú presídľovaciu akciu. Viceprimátor mesta Štefan Andrejko sa preto na adresu sťažovateľov vyjadril takto:

„Musíte si uvedomiť, že už raz ste byty dostali a teraz máte druhú šancu získať novú strechu nad hlavou. Keď ste už tak dlho vydržali bývať na Luníku IX, myslím, že bojovať o 10 m², je malichernosť.“²⁷⁹

Tretí problém bol spôsob pridelovania bytov jednotlivým rodinám. Kľúč pridelovania bytov schválilo miestne zastupiteľstvo mestskej časti Luník IX podľa nasledujúceho bodového systému: 5 bodov mal získať nájomník za aktivitu v mestskej časti, 2 body za každý rok bývania na Luníku IX a počet členov domácnosti. Ďalšie body mali nájomníci získať za veľkosť svojho bytu: 10 bodov za 4i, 5 bodov za 3i, 1 bod za 1i byt. Tieto sčasti subjektívne kritériá však boli obchádzané, pričom poslanci priznali, že pri pridelovaní bytov uprednostnili svojich známych. Po prevalení tejto kauzy sa starosta Weber, ktorý v zozname figuroval na druhom mieste, vzdal nároku na nový štvorizbový byt na Ťahanovciach a zostal ešte bývať na Luníku IX.²⁸⁰

V tejto súvislosti treba poznamenať, že podľa sľubu starostu Webera sa na zoznam presťahovaniahodných dostalo aj 36 rómskych rodín z niekdajších komunálnych bytov, preto podľa Webera „o nejakom utláčaní rómskej menšiny nemôže byť ani reči.“²⁸¹

Na zoznam sa napríklad dostala rodina Tibora Baloga, ktorá bývala na Luníku IX iba štyri roky: „Bývam tu štyri roky, ale nepoznám tu nikoho a ani poznať nechcem. Nepáči sa mi, ako ostatní Rómovia žijú. Oni sú iní, aj ja som iný. Som riadny platca a nechcem tu zostať spolu s neplatičmi a všelijakými pochybnými občanmi, ktorí sa tu po susedoch nastahujú. Sme päťčlenná rodina a najmladšia dcéra sa bojí večer chodiť na ulicu.“ Na otázku novinára, či nebude považovaný za zradcu, ak sa odsťahuje spolu s ne-Rómami odpovedal: „Nepriateľím sa tu s nikým, takže mi na tom nezáleží. Za zradu svoj odchod nepovažujem, pretože doteraz som tu býval preto, že som musel. Keby sa slušnejšie správali, bieli by nešli preč.“²⁸²

Sťahovanie prvej vlny nájomcov na sídlisko Ťahanovce napokon neprebehlo v stano-venom harmonograme do konca roka 1996. Totiž mesto našlo v rozpočte na výkup družstevných bytov iba 5 mil. Sk, pričom Stavebné bytové družstvo Košice II. požadovalo 6,4 mil. Sk. Keďže hrozilo zmarenie celej sťahovacej akcie, zvýšnú sumu vo výške 1,4 mil. Sk sa rozhodol vyplatiť starosta Luníka IX Weber z rozpočtu mestskej časti.

²⁷⁹ Košický večer, č. 6, 10. 1. 1997, „Kto sa sťažuje, sťahovať sa nebude?: Nespokojní občania z Luníka IX u viceprimátora“, s. 1.

²⁸⁰ Košický večer, 27. 11. 1996, „Poslanci preferovali známych: Nájomníci z Luníka IX žiadajú prokuratúru o prešetrovanie rozdeľovania bytov“, s. 1.

²⁸¹ Pravda, 27. 4. 1997, „Sťahujú sa aj Rómovia: Z košického sídliska Luník IX sa stáva nebezpečné geto“, s. 5.

²⁸² Košický večer, č. 12, 20. 1. 1997, „Róm kritizuje Rómov: Budú sa neplatiči brániť presunu na Luník IX?“, s. 1.

Obrázok 40 Autor: Štefan Cmorjak. Návšteva primátora mesta Rudolfa Schustera na Luníku IX počas osláv Dňa Košíc v máji 1997. Primátora víta starosta Luníka IX Alexander Weber

Reprodukcia rasového priestoru – variácie, modifikácie a prax

Sťahovanie prvej vlny napokon prebehlo v januári až júni 1997 s aktualizovaným zoznamom sťahujúcich sa z a na Luník IX, ktorý bol určený špeciálnou komisiou zriadenou primátorom Schusterom a starostami jednotlivých mestských častí.²⁸³

Do uvoľnených bytov po družstevníkoch sa sťahovali insolventní nájomcovia alebo rodiny bez platných nájomných zmlúv, čo sa nezaobišlo bez dramatických scén správdzaných ich deložovanie. Člen jednej rómskej rodiny, deložovanej na Luník IX, vyjadril pre tlač úzkosť zo sťahovania na stigmatizovaný Luník IX: „Nechcem tam ísť, lebo tu našich poznám, tu sú slušní Rómovia.“²⁸⁴

Keďže mesto potrebovalo na deložovania súdne alebo exekučné rozhodnutia, druhá vlna sťahovania sa značne oneskorila. Ďalší problém predstavovali zvýšené náklady na opravy poškodeného bytového fondu, obývaného obyvateľmi vystávanými na Luník IX, ktorých výšku BPMK vyčíslil na 10 mil. Sk. Ešte vo februári 1999 žilo na Luníku IX 70 nerómskych rodín, ktoré sa darilo postupne presťahovať z Luníka IX v priebehu roka 1999.²⁸⁵

²⁸³ Košický večer, č. 246, 18. 12. 1996, „Patová situácia: Byty na sídlisku Ťahanovce, do ktorých sa mali sťahovať občania z Luníka IX, možno pôjdu do dražby“, s. 1. Košický večer, č. 7, 13. 1. 1997, „Neplatiči na Luník IX: Nastane boj medzi starostami?“, s. 1. Sme na východe, 14. 1. 1997, „Košickí neplatiči a neprispôsobiví na Luník IX“, s. 2.

²⁸⁴ Košický večer, č. 14, 22. 1. 1997, „Mňa ani deti nezbijú: Navštívili sme neplatičov, ktorí sa budú musieť presťahovať na Luník IX“, s. 1.

²⁸⁵ Domino Fórum, č. 5, 4. 2. 1999, „Luník IX v roku nula: Rómska samospráva začala vládnuť v košickom gete“, s. 8. Moment, č. 12, 19. 3. 1999, „Nepripravení: Takmer 90 rodín gadžov na košickom sídlisku Luník IX“, s. 8.

Celý presťahovací proces sa vyznačoval spoločenským konsenzom zo strany košického majoritného obyvateľstva. V tlači sa objavili aj prevládajúce mentálne reprezentácie o tom, akým spôsobom by mestské politické elity mali definitívne uzavrieť kapitolu za experimentom zvanom Luník IX. Podľa prevládajúcej imaginácie bolo treba „slušných ľudí vystahovať, Luník IX oplotiť a spravovať podobne ako indiánsku rezerváciu.“²⁸⁶

Sťahovanie ďalších neintegrovaných rómskych rodín na Luník IX pritom vzbudzovalo prevažne u zahraničných ľudskoprávných organizácií obavy z getoizácie tamojších obyvateľov a z negatívnych dopadov z toho vyplývajúcich, vrátane generačnej chudoby, stigmatizácie, prehľbujúcej sa kriminality, úžery, ohrozeného zdravia, alkoholizmu a užívania omamných látok. Už v roku 1995 na seminári Rady Európy v Košiciach s názvom *Rómovia v obciach* zaznela kritika Konceptcie 55/95. V januári 1997 viceprezidentka Komory regiónov Kongresu miestnych a regionálnych úradov Rady Európy Josephine Farrington-ová vykreslila Luník IX ako „kus apartheidu“.²⁸⁷ V máji 1998 delegácia a právnicki z Európskeho centra rómskych práv z Budapešti vykonali na Luníku IX inšpekciu, pri ktorej posudzovali negatívne dosahy Konceptcie 55/95.²⁸⁸ V marci 1999 zase vysoký komisár OBSE pre národnostné menšiny a ľudské práva Max van der Stoel konštatoval, že Rómovia nedostali takú možnosť vystahovať sa zo sídliska ako ne-Rómovia.²⁸⁹

Košické politické elity si však svoje rozhodnutie vedeli opakovane obhájiť. Viceprimátor Rudolf Bauer ešte v roku 1995 reagoval na kritiku Konceptcie 55/95 slovami:

„Ak by sa predsa ukázalo presídlenie nevychovatelných Rómov na jedno miesto ako nesprávne, môže mestské zastupiteľstvo svoje rozhodnutie korigovať.“²⁹⁰

K takému kroku však mesto nebolo nútené siahnuť, pričom koncepcia zostáva v platnosti. Ostatne intencie Konceptcie 55/95 boli košickým mestským zastupiteľstvom prijaté s podporou druhej a tretej vlády Vladimíra Mečiara (1992 – 1994 – 1998). Pomoc mestu s realizáciou koncepcie zo strany vlády koordinoval štátny tajomník Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Vojtech Tkáč (HZDS). Štátny tajomník Vojtech Tkáč, rodák z dolnospišských Rudnians, ktorý pôsobil okrem Košíc najmä v Bratislave a pred zánikom Československa aj v Prahe, sa v období od februára do októbra 1998 dokonca stal ministrom tohto rezortu. Keď sa ho v januári 1996 novinári pýtali na reakciu k odmietavému stanovisku časti Rómov ku Konceptcii 55/95 a k možným výhradám medzinárodných organizácií v západných štátoch, odpovedal:

„Videl som vo viacerých z nich spať ľudí na zemi a na lavičkách. My volíme – som o tom presvedčený – humánny spôsob, spravodlivý zo sociálneho hľadiska. A napokon: nemáme sa pred kým čo obhajovať. Ide o vnútornú záležitosť nášho štátu.“²⁹¹

Najvýraznejšie protesty proti Konceptcii 55/95 však vzišli z radov rómskeho obyvateľstva na samotnom Luníku IX. Pokiaľ na Luníku IX žilo v roku 1995 okolo 3 000 Rómov – vrátane neprihlásených, na začiatku roka 1998 to už bolo 4 000. Navyše sa starostovi

²⁸⁶ Domino Fórum, č. 5, 4. 2. 1999, „Luník IX v roku nula: Rómska samospráva začala vládnuť v košickom gete“, s. 8.

²⁸⁷ Pravda, 31. 1. 1997, „Lepšiu alternatívu nikto nenavrhol: Aký bude ďalší osud obyvateľov košického sídliska Luník IX“, s. 5.

²⁸⁸ Pravda, 27. 5. 1998, „Rómom budú deložovať: Na Luníku IX byty načierno“, s. 7.

²⁸⁹ Pravda, 15. 3. 1999, „Záujem o Rómov: Komisár OBSE na Slovensku“, s. 2.

²⁹⁰ Košický večer, č. 242, 18. 12. 1995, „Hearing paradoxov: Ostrá kritika zámeru s Luníkom IX“, s. 3.

²⁹¹ Košický večer, č. 7, 10. 1. 1996, „Domov pre bezdomovcov: Štátny tajomník Vojtech Tkáč pre Košický večer“, s. 1.

Weberovi podarilo splniť aj ďalší bod koncepcie, ktorou bola výstavba nových 85 bytov v dvoch nízkoštandardných bytových domoch, nazvaných podľa svojej architektonickej hmoty *kukurice*. V máji 1998 odovzdali do užívania 85 bytov „v kukuriciach“ mladým rómskym rodinám, ktoré dovtedy bývali u príbuzných v preplnených bytoch na Luníku IX.

Každá rodina musela vložiť základný vklad od 5 do 10 000 Sk. Bytové domy za 25 mil. Sk financoval do výšky 14,5 mil. Sk štát, zbytok uhradilo mesto a mestská časť Luník IX.²⁹²

Proti starostovi Weberovi sa na Luníku IX vytvorila opozícia z radov tamojších rómskych aktivistov. V januári 1998 spísali proti starostovi petíciu, v ktorej ho vyzývali, aby odstúpil, nakoľko uplatňovaním Konceptcie 55/95 konal proti obyvateľom mestskej časti Luník IX. Za petíciou stáli organizátori z Demokratického hnutia Rómov. Ich predseda, neskorší, v poradí tretí starosta Luníka IX Ladislav Šaňa sa netajil tým, že starostom Luníka IX by mal byť Róm: „Najlepšie by bolo, keby si Rómovia spravovali svoje veci sami.“²⁹³

Funkcionár Demokratického hnutia Rómov Arpád Kováč ostro odsúdil koncepciu ako anticiganistickú: „Uznesenie Mestského zastupiteľstva č. 55/95 prijaté a akceptované starostom a poslancami Luníka IX naplnilo skutkovú podstatu etnickej segregácie a štátnej diskriminácie.“²⁹⁴

Medzi účastníkmi petície vystupoval aj niekdajší poslanec mestskej časti a budúci, v poradí druhý starosta Luníka IX Jozef Šaňa: „Neprajeme si, aby sa sem sťahovali neplatiči, spoločensky neprispôsobiví a sociálne odkázaní z celého mesta. V prvom rade nech samospráva a magistrát riešia problémy tunajších občanov.“²⁹⁵ Vo svojej kritike išiel ešte ďalej, keď tvrdil, že nielen Rómovia ničili svoje byty, ale i bývalí družstevníci, keď sa sťahovali z Luníka IX:

„Zásuvky, vypínače, svietidlá a všeličo iné z bytov, chodieb i spoločných priestorov nebrali len Rómovia, ale aj bieli, ktorí sa sťahovali inam, no najľahšie je všetko zhodiť na nás.“²⁹⁶

Hoci na petíciu bolo potrebných 20 % podpisov obyvateľov mestskej časti, pričom ju podpísalo 355 Rómov, na jej platnosť to nestačilo, pretože úrad starostu po prešetrení zistil, že viaceré podpisy boli neplatné a že viaceré patrili osobám, ktoré nemali trvalý pobyt v mestskej časti. Starostovi Weberovi, ktorému medzičasom mesto pridelo na bývanie dom v štvrti rodinných domov mimo Luník IX, sa preto podarilo zotrvať vo funkcii až do konca volebného obdobia v roku 1998. Pre neoblúbenosť medzi Rómami a pre škandály sprevádzajúce sťahovanie družstevníkov aj medzi ne-Rómami tak v komunálnych voľbách v decembri 1998 prepadol. Starostovská stolička pripadla Jozefovi Šaňovi, ktorý sa tak stal prvým rómskym starostom mestskej časti Luník IX. Rovnako všetky poslanecké miesta obsadili Rómovia.²⁹⁷

²⁹² Sme na východe, 23. 4. 1998, „Včera bola na Luníku IX kolaudácia nízkoštandardných bytov“, s. 1.

²⁹³ Pravda, 24. 1. 1998, „Zo sídliska geto: Protest Rómov z košického sídliska Luník IX“, s. 7.

²⁹⁴ Pravda, 5. 3. 1998, „Chcú odvolať starostu: Protest Rómov z Luníka IX“, s. 6.

²⁹⁵ Tamtiež.

²⁹⁶ Pravda, 2. 4. 1998, „Košický Harlem: Rómovia chcú zastaviť devastáciu Luníka IX“.

²⁹⁷ Domino Fórum, č. 5, 4. 2. 1999, „Luník IX v roku nula: Rómska samospráva začala vládnuť v košickom gete“, s. 8.

V jednom zo svojich prvých uznesení miestne zastupiteľstvo mestskej časti opätovne vyzvalo košické mestské zastupiteľstvo, aby zrušilo Konceptiu 55/95:

„Situácia je už neúnosná. Sídliisko je už preľudnené. Nestačia obchody, škola, lekári. Navyše nemáme kam umiestniť obyvateľov, ktorí tu vyrástli a žijú. Úrad eviduje vyše 300 žiadostí o byty.“²⁹⁸

Mesto Košice ale nemalo žiaden záujem na rušení koncepcie, ktorej realizáciu po dekáde prípravy práve dokončilo. Počet obyvateľov Luníka IX sa nekontrolovateľným prístahovaním ďalších obyvateľov a prirodzeným prírastkom zvyšoval, pričom v roku 2003 tam evidovali už 5 000 obyvateľov s trvalým pobytom a 1 000 bez neho. K dispozícii bolo 650 bytov výlučne v režime sociálne bývanie vo vlastníctve mesta a v správe BPMK. Dlh na nájomnom a inkase dosiahol 80 mil. Sk, pričom 98 % obyvateľov zostalo nezamestnaných.²⁹⁹

²⁹⁸ Pravda, 22. 2. 1999, „Belgičania na Luníku IX: Košické diskriminačné uznesenie“, s. 8.

²⁹⁹ Korzár, 23. 9. 2003, „Francúzi pomôžu obnoviť Luník IX“. Dostupné online: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/4602915/francuzi-pomozu-obnovit-lunik-ix.html>

Záver

Genéza vzniku rómskeho geta Luník IX v Košiciach bola v tejto knihe tematizovaná v troch rovinách:

I. Luník IX ako priestorová aktualizácia už existujúceho rasového priestoru v Košiciach:

Už pred vznikom Luníka IX existoval v Košiciach pomerne výrazne ohraničený rasový priestor a tým bola rómska štvrť Tábor. Tábor sa však masívnou socialistickou urbanizáciou Košíc ako industriálnej metropoly východu Československa ocitol fakticky v centre mesta. Niekdajšiu periférnu, stigmatizovanú a infraštruktúrne poddimenzovanú štvrť na okraji mesta sa tak mestské politické elity rozhodli zlikvidovať, pričom jej niekdajších obyvateľov – v prevažnej väčšine Rómov – bolo treba vymiestniť na iné miesto. Otázkou však zostávalo kam. Miestne politické elity pomerne rýchlo – už v polovici 60. rokov – vyhodnotili, že oficiálnu štátnu doktrínu rozptylu Rómov medzi ne-Rómov nebudú bezo zbytku realizovať. Totiž zhruba jedna tretina až jedna polovica Rómov, ktorá žila v 60. – 70. rokoch v Košiciach, sa vzorcami správania a jednania vymykala z normy akceptovateľnosti väčšiny nerómskych obyvateľov, ktorí sťažnosťami požadovali elimináciu interskupinových kontaktov a invizibilizáciu obzvlášť tejto skupiny. Výsledkom tak bola následná replikácia rasového priestoru v segregovanej lokalite, tentokrát však na aktuálnej periférii mesta.

Zvolená lokalita s dnešným názvom Luník IX však nie je per se o nič viac segregovanejšia od vnútorného mesta než povedzme sídlisko Dargovských hrdinov alebo Ťahanovce. Jej segregácia a stigmatizácia však pramení z niekoľkých skutočností. Totiž už pred výstavbou sídliska stávala v tomto priestore rómska osada, prislúchajúca k obci Myslava. Pri voľbe lokality teda išlo o kontinuitu v reprodukcii rasového priestoru. Ďalšou skutočnosťou bola bezprostredná blízkosť skládky odpadov, ktorá celú priľahlú dolinu potoka Baška a jej vyústenie do Myslavského potoka environmentálne zaťažovala. V takomto environmentálne znevýhodnenom prostredí nebolo plánované nijaké iné štandardné sídlisko v Košiciach.

Štátne authority, sledujúc celoštátnu politiku rozptylu rómskeho obyvateľstva medzi ne-Rómov, sa snažili zamedziť reprodukcii rasového priestoru v druhom najväčšom meste Slovenska s extrémne vysokým počtom Rómov. Košické politické elity však nastahovaním vyše 200 rómskych rodín do všetkých štátnych bytov na Luníku IX postavili štátne authority pred fait accompli. Výsledkom bolo vytvorenie hybridného rasového priestoru, rozdeleného nielen na rómske a nerómske obytné sekcie, ale i rómske a nerómske kultúrno-výchovné zariadenia.

Košické politické elity nielenže neboli za svoje rozporuplné konanie nútené vyvodiť zodpovednosť, ale využili „kauzu Luník IX“ vo svoj prospech. V roku 1984 dokázali štátne authority presvedčiť, že vládna politika rozptylu a pridelovania štandardného bytového fondu neintegrovaným Rómom je kontraproduktívna finančne i celospoločensky v dôsledku narastajúceho napätia v interskupinovej koexistencii medzi Rómami a ne-Rómami. Výsledkom bola zmena bytovej politiky vo vzťahu k neintegrovaným rómskym rodinám, pre ktoré sa začali budovať nízkoštandardné bytové domy v segregovaných lokalitách. Išlo fakticky o legalizáciu reprodukcie rasového priestoru ešte na sklonku trvania režimu štátneho socializmu.

II. Luník IX ako zamýšľané dejisko disciplinácie Rómov, v dobovej terminológii označovanej ako „prevýchova“:

Okrem naliehavej potreby vymiestnenia rómskych rodín z vnútorného mesta tvorila potreba disciplinácie Rómov v sústredení hlavnú argumentačnú konštantu v zdôvodňovaní vzniku Luníka IX a vo vyzdvihovaní jeho predností. Košické politické elity v dobových koncepciách počítali na Luníku IX s fungovaním radu disciplinačných organizácií a ideologických a vzdelávacích inštitúcií, ktoré štátne orgány využívali na presadenie programu proklamovanej spoločensko-kultúrnej integrácie Rómov. Aktivity týchto platforiem však pôsobili na miestnych Rómov iba formálne. Mesto ani nebolo schopné presadiť na Luníku IX vznik policajnej stanice.

Navyše sa úrady spoliehali, že celý disciplinačný a akulturačný proces urýchlia každodenné skupinové interakcie s ne-Rómami. V tomto bode však štátna ideológia narazila na anticiganistický sentiment v mentalitách ne-Rómov. Od implementovania akulturačného programu po roku 1958 sa núteným rozptylom bezprecedentne zvýšili inter-etnorasové kontakty medzi Rómami a ne-Rómami, na čo nerómska časť populácia nebola zväčša pripravená, resp. zvyknutá. Dovtedajší status quo vo vzťahu k existencii prirodzene vytýčeného rasového priestoru bol socialistickým režimom vážne narušený, čo viedlo k citelnému odporu zo strany nerómskeho obyvateľstva.

V tomto kontexte treba vnímať Luník IX ako výsledok kompromisu medzi presadzovaním zásad štátnej ideológie, ktorá existenciu rasového priestoru vylučovala, a medzi hájením záujmov majoritného obyvateľstva na lokálnej úrovni. Skutočnosť, že na Luníku IX boli nastahované aj nerómske rodiny, bola vedľajším produktom tohto kompromisu. Ten bol košickými politickými elitami vyjednaný tak, aby vynútenou koexistenciou bolo zasiahnutých čo najmenej ne-Rómov. Nerómski obyvatelia Luníka IX boli vnímaní členmi svojej vlastnej etnorasovej in-group ako „obetné baránky“ socialistickej politiky, ktoré bolo treba z Luníka IX „vyslobodiť“, čo sa po roku 1990 vskutku aj zrealizovalo.

III. Luník IX ako výsledok limitov socialistického urbanizmu v špecifických podmienkach Košíc:

Rezonoval by Luník IX vo vedomí obyvateľov Slovenska tak ako dnes, ak by táto pôvodne rómska štvrť bola postavená z nízkoštandardných domčekov, ako pôvodne košické politické elity zamýšľali? Pravdepodobne nie. Mesto Košice nemalo zámer stavať socialistické sídlisko pre neintegrovateľných Rómov. Prvé plány počítali na mieste Luníka IX s výstavbou jednoduchých domčekov. No pre tieto obytné objekty nemali Pozemné stavby technológiu. Navyše si vyžadovali výnimku od centrálnych štátnych úradov, pretože nespĺňali dobové technické normy. Až tieto dôvody viedli k sídliskovému variantu Luníka IX s výškovými bytovými domami s bytmi I. kategórie.

Na užívanie takýchto bytov však väčšina rómskych rodín nebola pripravená, a čo je ešte dôležitejšie, o tieto byty ani nežiadala, nemohla si ich dovoliť a ani si nepriala v nich bývať. Skutočnosť, že Luník IX rezonuje v mentalitách obyvateľov Slovenska ako najextrémnejší príklad asociality časti Rómov, je do značnej miery zapríčinená práve tým, že časť obyvateľov Luníka IX zdemolovala byty I. kategórie, ktoré sa vyznačovali vysokými štandardmi a ktoré obývala väčšina ne-Rómov naprieč územím celého štátu.

Až kauza Luníka IX donútila centrálnu štátnu úradu k prehodnoteniu bytovej politiky vo vzťahu k neintegrovateľným Rómom. Štátne autority tak po roku 1984 povolili pre túto skupinu obyvateľov výstavbu nízkoštandardného bývania, čo je koncept, ktorý košické politické elity pretláčali už od 60. rokov, či už vo forme pavlačových bytových domov alebo „ekonomických“ rodinných domov.

Tabuľka 12. Typológia rómskych rodín podľa stupňa asimilácie voči majorite z úradného súpisu Rómov v Košiciach v roku 1967.³⁰⁰

I. kategória	170 rodín	Ide o malú skupinu, ktorá má osvojené základné pracovné a hygienické návyky, muži sú zamestnaní ako hudobníci, šoféri a iné zamestnania. Byty majú primerané, o deti javia väčšiu starostlivosť a vysielajú ich pravidelne do školy.
II. kategória	148 rodín	Pracovné a hygienické návyky sú tu labilné. Veľká časť z nich je negramotná. Muži, i keď sú zamestnaní, robia častú absenciu a menia zamestnanie. Najviac z nich pracuje v stavebníctve, technickej službe, Mestskom stavebnom podniku ako pomocní robotníci a zamestnanci. O životné prostredie sa málo starajú, ale majú záujem a asimiláciu.
III. kategória	552 rodín	V tejto skupine je 552 rodín, ktoré žijú na veľmi nízkej životnej úrovni, rodičia sa o deti nestarajú, mnohí z nich nie sú zamestnaní, žijú vo väčšine z invalidných a starobných dôchodkov, ako aj z rodinných prídavkov, ako aj z príživníctva. Bývajú v starých chatrčiach, často 2 – 3 rodiny v jednej, najviac dvoch miestnostiach, čo má veľmi nezdravý vplyv na predčasné dospievanie mládeže a šírenie nákazlivých chorôb (TBC a kožné choroby).

Tabuľka 13. Komparácia typológie rómskych rodín v roku 1965 a 1967.³⁰¹

	1965	1967
I. kategória	270	170
II. kategória	148	148
III. kategória	578	552
spolu	996	870
rozdiel	126 rodín	

Tabuľka 14. Počet rómskych obyvateľov podľa obvodov v okrese Košice-mesto k 31. 12. 1981.³⁰²

	rodín	ob. celkom	deti 0-15	mládež 16-18	produkt. vek	poprodukt. vek
Košice I	477	2 878	1 281	275	1 210	112
Košice II	323	1 904	803	103	940	58
Košice III	214	1 282	548	88	638	8
Košice IV	353	2 040	1 081	236	661	62
Košice V	84	568	236	50	262	20
Košice-mesto	451	8 672	3 949	752	3 711	260

³⁰⁰ ŠAvK, f. KNV, organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969, šk. 16, č. 140. Správa o plnení harmonogramu riešenia cigánskej otázky v Košiciach. MsNV v Košiciach. September 1967.

³⁰¹ Tamtiež.

³⁰² AMK, MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Kontrolná správa o realizácii opatrení na úseku riešenia otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 30. 4. 1982.

Tabuľka 15. Počet Rómov v obvodoch okresu Košice-mesto v roku 1985.³⁰³

I	II	III	IV	V	spolu mesto
3397	2747	1474	2708	559	10885

Tabuľka 16. Počet rómskych rodín podľa obvodoch okresu Košice-mesto v roku 1985.³⁰⁴

obvod	rodín	III. kategória
I	516	138
II	367	57
III	203	37
IV	457	87
V	84	33
spolu	1624	352

TEXT 1. Stanovisko prečítané súdruhom Javnickým na verejnom zhromaždení občanov Luníka IX dňa 30. 3. 1982.³⁰⁵

134

Vážení prítomní,

dovoľte mi, aby som nadviazal na správu, ktorá tu bola prečítaná. Na základe diskusií príspevkov, ktoré odzneli na poslednom verejnom zhromaždení občanov sídliska Luník IX, bola občianskym výborom LIX daná požiadavka na radu MsNV na prehodnotenie otázky rozmiestňovania občanov cigánskeho pôvodu na Luník IX. Podobné stanovisko k tejto otázke bolo písomne zaslané s. Pirčovi, vedúcemu tajomníkovi KV KSS, vedúcemu tajomníkovi MV KSS s. Zagibovi a PR VSŽ Tomášů.

Nakoľko jedinou odpoveďou, ktorá sa nám dostala, bolo ďalšie sťahovanie občanov cigánskeho pôvodu na Luník IX, využívam toto verejné zhromaždenie ako možnosť, verím, že nie poslednú na to, aby sme spolu s kompetentnými orgánmi, ktorých zástupcovia sa tu nachádzajú, našli spoločnú reč pri riešení našej nezávideniahodnej situácie.

Začínam mať dojem, že niekto zaspal na vavrínoch, keď po predchádzajúcom ďalšom nepremyslenom presťahovaní občanov cigánskeho pôvodu na toto sídlisko si myslí, že vyriešili tzv. cigánsku otázku. Je zrejmé, že tí, ktorí rozhodli, aby sa tak stalo, zabudli možno náhodou, možno úmyselne na jeden dôležitý moment, akým je vzájomné spolunažívanie občanov cigánskeho pôvodu s ostatnými obyvateľmi tohto sídliska, ktorí

³⁰³ AMK, f. MsNV 1954 – 1990, Rada NVMK, 12. uzn. 79-88 28111986. Č. 79. Informatívna správa o riešení bytových problémov cigánskych obyvateľov v Košiciach. 28. 11. 1986.

³⁰⁴ Tamtiež.

³⁰⁵ AMK, MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. ObNV Košice II. Stanovisko občanov k pomerom a terajšej situácii na Luníku IX. 16. 4. 1982.

okrem nádeje na zlepšenie bytových a životných podmienok vložili do svojich bytov aj nie práve najmenšie finančné prostriedky.

Musím však smutne konštatovať, že namiesto radosti a pohody z toho, že sa stali majiteľmi pekných a v krásnom prostredí postavených bytov, sa dočkali sklamaní a roztrpčenia, ktoré vyplýva z chovania niektorých cigánskych spoluobčanov, ktorí svojim správaním strpčujú život nielen užívateľom družstevných a podnikových bytov, ale aj tým občanom cigánskeho pôvodu, ktorí si vážia to, že im naša spoločnosť poskytnula možnosť žiť v krásnych a priestranných bytoch a ktorí spojitým správaním, životom a prácou denne dokazujú, že si cenia starostlivosť, ktorú o nich prejavuje naše socialistické zriadenie.

Je veľmi smutné, že niekto s takým zanietením, osobne si myslím, že so zaslepením plnil nariadenia a uznesenia týkajúce sa občanov cigánskeho pôvodu bez toho, aby si uvedomil následky, ktoré museli zákonite vyplynúť z danej situácie, a to z tak silnej koncentrácie občanov cigánskeho pôvodu na tak malom sídlisku, ďalej žiadny výber, bezhlavo sa pridelovali byty občanom cigánskeho pôvodu bez predošlého zváženia, či sa budú vedieť prispôbiť životu na sídlisku, ak vôbec niekto vedel, komu sa byty pridelujú, tento dojem vo mne vzbudilo zistenie, že ObNV zisťoval dodatočne jednotlivo po bytoch, kto v nich býva.

Osobne ma mrzí skutočnosť, že nikto nebral vážne návrh členov občianskeho výboru, občanov cigánskeho pôvodu, ktorí sami videli, že toto chaotické sťahovanie cigánskych spoluobčanov nevedie k dobrému a sami sa ponúkli, že budú spolupracovať s MsNV pri pridelovaní bytov, nakoľko sa poznajú medzi sebou lepšie, ako ich poznáme my.

Následky toho, čo som tu spomínal, sú alarmujúce, doplácajú na to hlavne naše deti a deti občanov cigánskeho pôvodu, ktorí žijú slušne a poriadne. My svoje deti takmer nepúšťame na ulicu, a keď, tak pod dozorom rodičov. Deti občanov cigánskeho pôvodu, ktorých som spomínal – a pritom sú to deti, pri ktorých je nádej, že z nich vyrastú čestní a pracovití ľudia – sú na tom ešte horšie, nakoľko im rodičia zakazujú stýkať sa s deťmi tých občanov cigánskeho pôvodu, ktorí neprejavujú žiadnu starosť o výchovu svojich detí, ktoré prakticky vychováva ulica a nemôžu sa hrať ani s našimi deťmi, nakoľko im to zakazujeme my.

Ďalším negatívnym následkom tejto nezávideniahodnej situácie je, že ľudia začínajú byť ľahostajní voči okoliu, život pre nich začína až za dverami ich bytov a to je živnou pôdou pre tých občanov cigánskeho pôvodu a ich deti, ktorých snáď jediným zmyslom života je ničieť všetko okolo seba, a čo je najhoršie, aj okolie a majetok iných občanov.

Za danej situácie jediným možným a účelným riešením za pomoci ObNV a MsNV je okamžitý odsun týchto občanov, ktorí takto prejavili svoju vďačnosť za to, že sa im poskytnula možnosť žiť na úrovni v moderných a pekných bytoch, ktoré by s radosťou prijali tisíce našich občanov. Byty, ktoré sa takto uvoľnia, by sa mali pridelovať takým občanom cigánskeho pôvodu, u ktorých je záruka, že svojim správaním a chovaním budú prispievať nie k ničeniu, ale práve naopak k zveľadovaniu ako svojho bezprostredného okolia, tak celého sídliska.

Ďalšou samostatnou kapitolou, o ktorej chcem hovoriť, sú deti, a to jednak deti naše a jednak deti občanov cigánskeho pôvodu. Všetci vieme, aké podmienky pre hranie a zábavu detí na našom sídlisku existujú. Prakticky žiadne, čo má za následok, že sa nám deti ponevierajú po ulici, a čo je najhoršie, deti niektorých občanov cigánskeho pôvodu systematicky ničia zariadenia a okolie materskej školy.

135

Povytrhávali stromčeky, zničili oplotenie, hojdačky atd'. My sme sa bránili tým, že sme preložili bránky, ktoré sa teraz zamykajú v čase od 8.00 hod. do 15.00 hod., napriek tomu tieto deti sústavne chodia do areálu materskej školy tentokrát cez plot. Nerešpektujú naše upozornenia, sú drzé a navyše pokrikujú na občanov vulgárne slová. Aj tu existuje možnosť nápravy. Je potrebné čo najskôr vybudovať pre tieto deti zariadenia, mám na mysli pieskoviská, hojdačky, detské ihriská a tým im poskytnúť možnosť hrania a zábavy na miestach k tomu určených.

Tým sa zníži na minimum nebezpečenstvo úplného zničenia areálu MŠ, ako aj poškodzovania áut na parkoviskách, ktoré si deti premieňajú na futbalové ihriská. Nemôžem nespomenúť ani hygienické dôvody, ktoré môžu mať katastrofálne následky. V prípade, že sa neurobia patričné opatrenia, ktoré som spomínal, máme veľkú nádej na výskyt epidémie žltáčky alebo inej nákazlivej choroby.

Vyplýva to z poznatku, že niektoré deti občanov cigánskeho pôvodu nemajú základné hygienické návyky a z toho usudzujem, že v prípade hrania sa na pieskovisku v areáli MŠ nebudú chodiť na záchod domov, ale využijú to na priestory, v ktorých sa budú nachádzať a tým vlastne vznikne možnosť prenosu nákazy na deti, ktoré MŠ navštevujú.

Nechcem týmto svojim diskusným príspevkom presviedčať tu prítomných zástupcov MsNV ako aj ObNV o tom, že v Košiciach ako celku neexistujú väčšie problémy, ako sú tie naše na Luníku IX, práve naopak s vedomím toho, že majú dosť úloh a problémov, ktoré musia riešiť k spokojnosti všetkých obyvateľov Košíc, som toho názoru, že je v ich silách a kompetencii v úzkej spolupráci s občianskym výborom tohto sídliska urobiť všetko pre to, aby sa tak nestalo.

Na záver mám len jedno zbožné pranie, aby sa tento môj príspevok nebral formálne ako vyplnenie času na tomto zhromaždení, ale aby si kompetentné orgány zobrali za svoje, keď nie hneď vzor, tak aspoň udanie smeru, ktorým by sa malo uberať ich úsilie pri riešení našich ťažkostí.

TEXT 2. Stanovisko tajomníka Komisie Rady MsNV v Košiciach pre otázky cigánskych obyvateľov Jozefa Nékyho k riešeniu otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 6. 5. 1982.³⁰⁶

Ich bytové otázky a životné prostredie sa však riešiť musí. Otázkou však zostáva, akým spôsobom. Ponechať cigánske rodiny v podmienkach, v akých žili pred rozhodnutím Rady MsNV, myslím tým ponechať ich v „Cigánskom tábore“ a historickej časti mesta by bolo neúnosné. Prestahovať 200 rodín na jedno sídlisko bez ohľadu na to, o aké rodiny ide, je tiež neúnosné. Chcem to dokumentovať tým, že medzi uvedenými 200 cigánskymi rodinami je minimálne 25 až 30 rodín, ktoré absolútne nie sú schopné bývať, dovoľm si tvrdiť, ani v bytoch II. kategórie. Samozrejme tým, že sa tam dostali aj takéto rodiny, vznikli a pretrvávajú také problémy, ktoré vyhrocujú vzťahy medzi samotnými cigánskymi rodinami na jednej strane a ostatnými obyvateľmi na Luníku IX.

³⁰⁶ AMK, MsNV 1954 – 1990, Organizačný odbor, 1982, č. 461, Predsedove spisy, Cigáni L IX, šk. 305. Stanovisko k riešeniu otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. 6. 5. 1982.

Je možné konštatovať, že u tých 25 až 30 rodín nejde len o otázku platenia nájomného a uhradenia škôd, ale že ide doslova o rodiny neprispôsobené, čím chcem zdôrazniť, že aj keby samy chceli, nie sú schopné sa prispôsobiť ani v priebehu piatich rokov normálnym podmienkam života. Nakoniec si musíme uvedomiť, že nejde len o uvedených 25 až 30 rodín, pretože do 30. 4. 1982 137 rodín dlhuje na nájomnom 123 308 Kčs a škody do tohto termínu na bytovom a domovom fonde predstavujú čiastku 147 510 Kčs. Tým chcem povedať, že i s radom ďalších rodín bývajúcich na Luníku IX sú problémy. To znamená, že za takýchto okolností je nad ľudské sily riešiť sociálnu integráciu cigánskych obyvateľov. Vychádzajúc z doterajších skúseností sústredenie cigánskych obyvateľov na sídlisku Luník IX prináša úplne iný efekt, než bol zámer. Prichádzame na to, že aj časť už prispôsobených rodín pod vplyvom neprispôsobených podlieha negatívnym zvykom a návykom, čo sa prejavuje najmä u školopovinných detí a mládeže.

To isté sa prejavuje aj v poskytovaných sociálnych výhodách, ktoré predtým dostávali len sociálne odkázané rodiny, dosiahlo sa to, že týchto výhod sa dožadujú aj tie rodiny, ktoré nie sú sociálne odkázané. Prejavuje sa to tak, že odmietajú bez sociálnych výhod posielat svoje deti do školských a predškolských zariadení.

Podľa môjho názoru bola nešťastná aj voľba sídliska vzhľadom k tomu, že v bezprostrednej blízkosti sa nachádza skládka mestského odpadu (smetisko), odkiaľ si do bytov odnášajú rôzny odpad. Stalo sa, že si z uvedeného smetiska nanosili do bytov kosti a iný odpad, ktorý sem vyniesli Hydinárske závody. Tým pádom je hrubo poručená hygiena a sú vytvorené podmienky pre vznik epidémie.

Ďalšou nevýhodou takéhoto sústredenia je aj to, že samotné ich sústredenie vytvára podmienky k tomu, aby boli „silní“, pričom nemusíme tu počítať ani s používaním alkoholických nápojov, čo u Cigánov nemôžeme v žiadnom prípade vylúčiť.

Je rad známych skúseností z ostatných okresov SSR, kde sústredili menej cigánskych rodín, ktoré hovoria o tom, že cigánske rodiny žijú ďalej tak, ako žili predtým. I na Luníku IX sa vykonáva rad podujatí potrebných k ich prevýchove, žiaľ týchto sa zúčastňujú deti a dospelí z rodín už prispôsobených. Teda i tieto opatrenia cielené k ich prevýchove sa míňajú účinku.

Nechcem týmto svojim stanoviskom znevážiť rozhodnutie a uznesenie Rady MsNV a vyjadriť svoj nesúhlas s takýmto riešením bytových problémov v rámci okresu Košice-mesto, pretože veľká časť rodín si svojim prístupom k udržiavaniu spoločných priestorov a bytov váži fakt, že im tieto boli pridelené. Pri výbere sa však malo postupovať diferencovane, aby vandalizmom, ktorý zapríčiňujú neprispôsobené rodiny, netrpeli rodiny usporiadané, ako i užívatelia družstevných bytov.

TEXT 3. Skúsenosti z riešenia bytových problémov cigánskych rodín v meste Košice. Predkladá s. Ing. Rudolf Schuster, primátor NVmK. September 1983.³⁰⁷

1. časť: Charakteristika cigánskej problematiky a jej vývoja za roky 1976 – 1980, 1981 – 1982

Košice sú jediným väčším mestom na Slovensku, kde na pomerne malej ploche žilo k 31. 12. 1982 trvale prihlásených 9 368 Cigánov. Predstavuje to 4,4 % z celkového počtu obyvateľstva. Zložitosť problému spočíva v tom, že značná časť z vidieka sem prisťahovaných Cigánov žije na veľmi nízkej sociálnej a kultúrnej úrovni, z čoho pramení aj to, že sa nevedia prispôsobiť životu vo veľkomeste. Tieto veľké problémy sa prejavujú aj v nespokojnosti ostatného tu žijúceho obyvateľstva.

Problémy, ktoré vznikli a pretrvávajú v súvislosti s pobytom cigánskych obyvateľov v meste, sú predmetom častého rokovania politických, štátnych, hospodárskych a spoločenských orgánov a organizácií. Tieto rokovania prebiehajú v súlade s uzneseniami vyšších politických a štátnych orgánov, zameraných na postupné pozdvihnutie sociálno-kultúrnej úrovne cigánskych obyvateľov. Riešenie otázok s tým súvisiacich prebieha v troch základných smeroch, a to: v smere výchovy a prevýchovy cigánskej mládeže a dospelých, v smere zaraďovania všetkých práceschopných cigánskych občanov v produktívnom veku do pracovného pomeru a v smere zdravého a kultúrneho bývania cigánskych rodín.

Pokúsime sa z tohto ohľadu ozrejmiť situáciu v Košiciach.

V predškolskej a školskej výchove sa dosiahli výsledky, ktoré dávajú do budúcnosti predpoklad k tomu, aby sme súčasné problémy úspešne preklenuli.

Kým v roku 1976 bolo v materských školách umiestnených len 191 cigánskych detí (27,8 %), v roku 1980 ich bolo 523 (66,4 %), v roku 1982 ich už bolo zaškolených 819, čo predstavuje 85,9 %.

V školskej výchove cigánskych detí v školskom roku 1982/83 z 2 003 žiakov neprospelo 440, čo činí 22,0 % (bez opravných skúšok). Priemerný počet vymeškaných vyučovacích hodín sa znížil zo 119,9 v školskom roku 1979/80 na 93,2 aj napriek tomu, že v prvých mesiacoch roku 1983 postihla Košice chrípková epidémia.

V predškolskej a školskej výchove cigánskych detí sa ukazujú rezervy, ktoré spočívajú v intenzívnejšej práci pedagogických pracovníkov, v práci komisií rád ObNV pre otázky cigánskych obyvateľov. Od 1. 10. 1982 boli z NVmK delimitovaní na ObNV pracovníci Sekretariátu Komisie rady NVmK pre otázky cigánskych obyvateľov a boli vytvorené v jednotlivých obvodoch mesta aktívny z radov pokrokových cigánskych obyvateľov k tomu, aby sa i v tejto oblasti úzkou súčinnosťou dosiahli lepšie výsledky.

Zamestnanosti cigánskych obyvateľov venuje NVmK osobitnú pozornosť, uvedomujúc si, že najúčinnjšou formou výchovy a prevýchovy človeka je práca. Vidieť je to z nasledujúcich údajov. Zatiaľ čo v roku 1976 bola u Cigánov nášho mesta zamestnanosť

práceschopných mužov v produktívnom veku 72,6 %, u žien 12,0 %, v roku 1980 to bolo už u mužov 87,6 % a u žien 46,6 %. Ide tu o mužov a ženy trvale zamestnaných, bez pripravujúcich sa na povolanie a tých, ktorí pracujú prechodne. Výsledky naznačujú značný rast zamestnanosti cigánskych obyvateľov, čo sa odráža v ich sociálno-kultúrnej a ekonomickej úrovni.

Odbor pracovných síl ročne direktívne rozpisuje počty 14 až 15 ročného cigánskeho dorastu pre naberajúce organizácie. Organizácie boli zaviazané hlásiť a žiadať od odboru pracovných síl povolenie k rozviazaniu pracovného alebo učebného pomeru.

Dohľad nad zamestnávaním a stabilizáciou cigánskych obyvateľov je zabezpečený aj prostredníctvom ObNV. Občanov so ZPS³⁰⁸ sa darí umiestňovať vďaka dobrej účinnosti OPS a OSV³⁰⁹ s organizáciami na území Košíc. Celkové dobré výsledky v zamestnanosti Cigánov dosahujeme aj preto, že cigánske rodiny sú na území mesta podrobne zmapované. Ťažšie sa prispôsobujúce rodiny sú pravidelne navštevované a takto sa v zárodku dajú nájsť tí, čo sa práci vyhýbajú.

Posledný prieskum vykonaný v priebehu prvého polroka 1983 u organizácií riadených NVmK ukazuje, že absencia u cigánskych zamestnancov je v podstate rovnaká ako u ostatných, avšak fluktuácia je dvojnásobne vyššia. Aby sa zamedzilo aj tomuto nežiaducemu javu, Komisia rady NVmK pravidelne každý rok zaraďuje na svoje rokovania správy 3 – 4 organizácií, ktoré zamestnávajú väčší počet cigánskych zamestnancov a hodnotí ich v oblasti starostlivosti komplexne.

V roku 1982 sa cigánski obyvatelia z nášho mesta podieľali na páchaní trestnej činnosti 13,9 %. Najčastejšie sa dopúšťajú trestných činov podľa § 247 – krádež, 248 – sprenevera, 250 – podvod Trestného zákona a trestných činov podľa § 202 – výtržníctvo a 203 – príživníctvo Trestného zákona. Dvadsať páchatelov bolo odsúdených za rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve, prečiny príživníctva a proti pracovnej disciplíne. Táto skladba trestných činov a prečinov sa v podstate oproti minulosti nemení.

Uvedomujeme si, že uvedený počet trestných činov a prečinov niekoľkokrát prevyšuje percento v porovnaní s percentom podielu cigánskeho obyvateľstva na ostatnom obyvateľstve. Preto aj v rade NVmK boli na jej zníženie prijaté konkrétne opatrenia pre orgány činné v trestnom konaní.

Ešte kritickejšia je situácia v páchaní protispoločenskej činnosti u cigánskej mládeže, keď na páchaní trestných činov sa zúčastňuje až 40,6 % a u prečinov 42,8 %. Mladíci cigánski občania sa najčastejšie dopúšťajú trestných činov prečinov proti majetku v socialistickom a osobnom vlastníctve. Veľkí podiel na páchaní protispoločenskej činnosti majú recidivisti. U trestných činov je to za rok 1982 34,2 % a u prečinov 22,0 %.

Jedným z najvýznamnejších kriminologických faktorov je alkohol. Pod jeho vplyvom bolo v roku 1982 spáchaných 33,0 % trestných činov a 9,1 % prečinov. Úsilím NVmK je zainteresovať do výchovy a prevýchovy Cigánov čo najširší okruh orgánov a organizácií a v rámci nich i občanov. K tomu je zameraná „Konceptia“ na riešenie otázok cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto v rokoch 1981 – 1985, schválená radou NVmK uznesením č. 57/81 a v nadväznosti na ňu aj „Opatrenia“ schválené uznesením č. 226/1982.

³⁰⁷ SNA, f. Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR. Sekretariát ministra, 1984. Zasadanie Komisie Vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov, šk. 64.

³⁰⁸ Znížená pracovná schopnosť.

³⁰⁹ Odbor pracovných síl. Odbor sociálnych vecí.

2. časť: Analýza prístupu k riešeniu bytových problémov Cigánov a ich efektívnosti

So značným sťahovaním Cigánov do Košíc sa začalo v roku 1954, keď im boli dané k dispozícii byty v historickej časti mesta vo väčšom rozsahu. V tomto období časť cigánskych rodín opustila schátralé domky a chatrče, ktoré sa nachádzali v cigánskom tábore za terajším Zimným štadiónom a nad Moldavskou cestou. Cigáni však opustené domky predávali cigánskym rodinám v prevažnej miere z iných okresov. Takýmto spôsobom došlo k veľkému prílivu Cigánov z vidieka do Košíc bez toho, aby sa ich bytové problémy riešili koncepčne. A tak sa stalo, že kým v roku 1952 žili v centrálnej mestskej zóne iba dve cigánske rodiny, v auguste 1981 ich už bolo 334 rodín s počtom 1717 osôb a ďalších 574 žilo v cigánskom tábore za Zimným štadiónom. V tomto období došlo v našom meste k podceneniu riešenia problémov cigánskych obyvateľov a k preceneniu možností ich prevýchovy. Veď tu išlo o historické jadro mesta so vzácnymi kultúrno-historickými pamiatkami! Pritom i určitá časť ostatného obyvateľstva, ktorá sa tu presťahovala, nie vždy sa dostatočne zžila so spôsobom života veľkomesta. Bola preto tolerantnejšia a v minulosti viac prehliadala negatívne prvky, sprevádzajúce život zaostalých Cigánov. Okrem toho rýchly rozvoj mesta problém historického jadra mesta ešte viac prehlboval a to tým, že ostatní obyvatelia tieto byty väčšinou II. a III. kategórie radi prenechávali cigánskym rodinám a sami prechádzali bývať do bytov I. kategórie na nové sídliská.

Takým spôsobom došlo ku koncentrácii cigánskych obyvateľov v historickom jadre mesta, k prehusteniu centrálnej zóny mesta (ulíc Leninovej, gen. Petrova, Kováčskej, Šrobárovej, Sverdlovej, Hradbovej) Cigánmi. Pričom ešte značná časť Cigánov žila koncentrovane v chatrčiach v lokalitách za Zimným štadiónom a v prilahlých obciach (dnes sú súčasťou mesta) ako sú Ťahanovce, Krásna nad Hornádom, Barca, Myslava, Košická Nová Ves. Okrem toho až do súčasnej doby boli cigánskymi obyvateľmi obsadzované aj byty (komunálne aj podnikové) na novovznikajúcich sídliskách a v jednotlivých obvodoch mesta.

Z 28477 štátnych bytov obývajúcich cigánski občania 1 218, čo predstavuje 4,28 %. Stavebné bytové družstvo na území okresu Košice-mesto eviduje 39 bytov obývaných cigánskymi rodinami. I napriek tomu, že sa dodržali zásady celoštátnych politicko-spoločenských opatrení do roku 1980, stále zostával nevyriešený problém chatrčí, životu nebezpečných a zdravotne závadných bytov. Po vysťahovaní cigánskych rodín na Luník IX, v centrálnej zóne mesta žije ešte toho času 287 rodín s počtom 1 097 Cigánov. Z 228 bytov, ktoré obývajúcich cigánske rodiny, bude potrebné ešte 90 bytov životu nebezpečných a zdraviu škodlivých riešiť v krátkom čase.

Značný problém vytvárajú neprispôsobené cigánske rodiny v rozptyle. Ich byty sú značne poškodené, nedodržívajú domový poriadok, narúšajú občianske spolunažívanie a neplatia nájomné. Je potrebné dodať, že tak v historickej časti mesta, ako aj v cigánskej osade strácala na účinnosti zásada, podľa ktorej treba hmotnú a morálnu pomoc cigánskym obyvateľom spájať s ich aktivitou, pretože tu žili tí najzaostalejší Cigáni bez záujmu o aktivitu. Obdobne je to aj u mladých cigánskych rodín, u invalidov a u tých, ktorí nevlastnia chatrč, pretože týmto nie je možné finančne pomôcť. V okrese Košice-mesto ani nie je dostatok pozemkov na výstavbu rodinných domov. V roku 1976 sa zamietlo budovanie sídliska pre Cigánov. Centrálna časť mesta zase predstavuje objekty, ktoré majú vzácnu historickú hodnotu, ktoré je nevyhnutné v súvislosti s vyhlásením historického jadra mesta za mestskú pamiatkovú rezerváciu³¹⁰

³¹⁰ Mestská pamiatková rezervácia Košice vyhlásená v roku 1983.

urýchlene rekonštruovať a zachrániť pre ďalšie naše generácie. Na mieste bývalého cigánskeho tábora za Zimným štadiónom sa má v tomto roku začať s výstavbou nových obytných blokov ako náhrada za sídlisko Ťahanovce, ktorého výstavba je podmienená presťahovaním Magnezitového závodu na Bočiar.

Rozptyl cigánskeho obyvateľstva na území mesta je a bol uskutočňovaný. Dokumentuje to i tá skutočnosť, že v obvode ObNV Košice II. žije mimo sídliska Luník IX 930 Cigánov, Košice III. 1 350, Košice IV. 2 441 a v obvode Košice V. ich žije 538. V obvode Košice I. v tzv. Starom meste žije 3 031 Cigánov (na sídlisku Dargovských hrdinov v obvode Košice III. pritom boli prvé byty odovzdávané v roku 1977).

Na základe týchto skúseností a skutočností, ak sme mali zabezpečovať kultúrnu a spoločenskú prevýchovu cigánskych obyvateľov, nebolo možné dosiahnuť likvidáciu chatrčí (ešte i dnes evidujeme 27 s počtom 176 cigánskych občanov) a vysťahovať cigánske obyvateľstvo zo životu nebezpečných a zdraviu škodlivých bytov len formou rozptylu, ale aj sústredením pri vytvorení vhodného životného prostredia na kvalitatívne vyššej úrovni, ako tomu bolo v minulosti.

Národný výbor mesta Košíc sa k sústredeniu cigánskych rodín na Luník IX odhodlal aj preto, že vo všetkých sídliskách, kde bývajú cigánski obyvatelia, vyskytujú sa prípady poškodzovania majetku v socialistickom vlastníctve (rozbité sklá na vchodových dverách – schodištiach, vymontované vypínače elektrického osvetlenia, znečistené steny a suterény).

Život v meste po stránke medziľudských vzťahov sa zásadne odlišuje od dediny. Poschodové obytné bloky na sídliskách v súčasnej dobe nedávajú možnosť rozvíjania týchto vzťahov, pretože sa rodiny navzájom ani nepoznajú. Aj z tohto dôvodu rozptyl neprispôsobených cigánskych občanov neprinášal a neprináša kladné výsledky, ako by sa očakávalo. Ba práve naopak, jedna či dve takéto rodiny vo výškovom bloku vedú znepríjemniť život ostatným rodinám, čím dochádza k ich nespokojnosti a vypisovaniu sťažností.

3. časť: Pokus o vytvorenie podmienok pre intenzívne výchovné a prevýchovné pôsobenie v sústredení s osobitným zreteľom na sídlisko Luník IX

Otázky riešenia problémov cigánskych obyvateľov v podmienkach okresu Košice-mesto sú príliš zložitá a vážne, než aby sa mohli podceňovať. Do roku 1985 sa počíta podľa „Konceptie“, že v Košiciach bude trvalo bývať 9 500 evidovaných Cigánov. Ale nie je to tak. Už dnes môžeme zodpovedne prehlásiť, že tu ide o nízke číslo vzhľadom k tomu, že už teraz je ich trvale a prechode prihlásených 9 368. Je teda reálny predpoklad, že o konca roku 1985 tu bude bývať 10 500 Cigánov, a to aj za predpokladu, že počítame len prirodzený nárast narodením a úbytok úmrtím. Pritom za zamestnaním prichádza do Košíc viac Cigánov ako ich odtiaľ odchádza.

Z uvedených aspektov rada NVmK dňa 27. 3. 1981 prijala uznesenie č. 57 a k nemu stanovila „Opatrenia“ pre zabezpečenie komplexného riešenie otázok cigánskych obyvateľov. Okrem iného rozhodla presťahovať cigánske rodiny z historickej časti mesta a z cigánskeho tábora za Zimným štadiónom na sídlisko Luník IX, kde sa im prideliť bytové jednotky vyčlenené pre BPMK v komunálnej bytovej výstavbe. Tak sa i stalo v letnom a zimnom období v roku 1981. Celkovo bolo vyprázdnených za obdobie od prijatia „Konceptie“ 138 bytov a z nich premiestnených na Luník IX do obvodu Košice II. 204 cigánskych rodín, celkom 1 187 cigánskych obyvateľov. Z toho z cigánskeho tábora 64 rodín s počtom 315 osôb a z historického jadra mesta 140 rodín s počtom

872 osôb. Samotné presťahovanie cigánskych rodín sa vykonalo tak, aby do nových bytov nebol zavlčený hmyz, starý nepoužívateľný nábytok ani šatstvo.

Základné podmienky k socialistickému spôsobu života im v novom prostredí boli vytvorené. Z počtu 220 bytových jednotiek bolo 16 vyčlenených pre účely dočasnej občianskej vybavenosti. Ešte pred nasťahovaním boli tu zriadené predškolské zariadenia (kapacita 75 miest), zdravotná ambulancia pre deti a dospelých, pobočka Mestskej knižnice pre deti a mládež, pobočka Obvodného kultúrneho strediska, vysunuté pracovisko Sekretariátu Komisie rady NVmK pre otázky cigánskych obyvateľov, detašované pracovisko Bytového podniku mesta Košíc a vyčlenené priestory pre prácu ZNB a MIVP.³¹¹

Z občianskej vybavenosti na tomto sídlisku bola k 1. 9. 1983 bola odovzdaná do užívania 8-riedna ZŠ s celodennou starostlivosťou, v mesiaci júni 1983 montovaná predajňa potravín. Okrem už spomínaných predškolských zariadení je v prevádzke nová MŠ s kapacitou 60 miest. Prebieha tu tiež výstavba obchodného centra.

Do samotnej výchovy a prevýchovy cigánskych obyvateľov na tomto sídlisku boli zapojení i samotní Cigáni, a to tým, že bolo vytvorených 16 domových komisií a 9 trojčlenných skupín domových dôverníkov. V súčasnej dobe začali svoju prácu aj aktivisti z radov vyspelých Cigánov v počte 11, ktorí boli schválení radou ObNV Košice II. Odbor miestneho hospodárstva v spolupráci s Odborom zdravotníctva NVmK pracujú na zriadení stanice hygienickej očisty so zameraním nielen na Luník IX, ale aj na územie celého mesta za účelom priameho výkonu odstraňovania hygienických nedostatkov zistených pracovníkmi Mestskej hygienickej stanice. Teda všetko úsilie smerovalo a smeruje k tomu, aby po stránke občianskej vybavenosti bolo aj na Luníku IX všetko v poriadku.

Ľudský faktor však v týchto podmienkach hrá prvoradú úlohu. Zložitost' vyskytujúcich sa javov, náročnosť ich riešenia, a to je potrebné úprimne otvorene povedať, vyvoláva často i u pracovníkov NV, hospodárskych či spoločenských organizácií nervozitu a nechť sa s nimi dôsledne a cieľavedome zaoberať. Obdobne je to aj u ostatného obyvateľstva, ktorého značná časť riešenie cigánskej otázky radšej kritizuje, ako by mala na ňom brať čo i len najmenšiu účasť.

Z uvedeného dôvodu v minulosti, ale i dnes starostlivosť o Cigánov vyžaduje nie len prácu s nimi samotnými, ale i prácu pri získavaní ostatných občanov, aby správne chápali celospoločenské zámery. Tak tomu je na celom území mesta Košice, ako aj na sídlisku Luník IX. Bolo a je treba hodne trpezlivého úsilia, a to tak zo strany ObNV ako aj NVmK, aby sa vytvárali základné predpoklady pre rozvoj medziludských vzťahov (vytvorenie domových komisií, dôverníkov, aktivistov atď.).

V zmysle „Opatrení“ prijatých v rade NVmK i v rade Vsl. KNV bude v najbližších dňoch 20 rodín z Luníka IX odsťahovaných do okrajových častí jednotlivých obvodov mesta, a to z toho dôvodu, že ani sústredené pôsobenie na nich neprinieslo predpokladané výsledky. Pravda, sú s tým spojené nemalé problémy, pretože ich nie je možné presťahovať kdekoľvek bez uváženia, čo bude s nimi v budúcnosti.

Spoločenské organizácie až v súčasnej dobe začínajú i tu svoju činnosť. Podniky a závody zamestnávajúce cigánskych občanov z Luníka IX tiež.

³¹¹ Ideovo-výchovná práca.

Je možné zhrnúť, že sústredenie cigánskych rodín sa uskutočnilo na základe zrelého, komplexného uváženia, ako riešiť otázku cigánskych obyvateľov v okrese Košice-mesto. Veď v podstate i dnes na území mesta všade žijú Cigáni v sústreďení. Zásadu, aby žili na jednej ulici jedna-dve cigánske rodiny v Košiciach s takým počtom cigánskych rodín nie je možné aplikovať ani teoreticky.

4. časť: Zovšeobecnenie doterajších skúseností a návrhy na ďalší postup pri riešení bývania Cigánov

a) Vážnym problémom a nedostatkom sa ukázalo sťahovanie Cigánov do centrálnej mestskej zóny. Už samotná voľba miesta nedávala predpoklad k zvyšovaniu sociálno-kultúrnej úrovne cigánskych obyvateľov. Spoliehanie sa len na sociálny vplyv sa prejavilo nepostačujúcim, takže sa dosiahol úplne opačný vývoj, ako sa zrejme predpokladalo. Cigánske obyvateľstvo v centrálnej zóne mesta, kde sa odvíja turistický, kultúrny a spoločenský život, nemohlo priniesť do tejto časti mesta klad. Jeho pasívny až negatívny prejav spôsobu života značne poškodil Košice po stránke morálnej, ale i hmotnej. Obrovské škody na historických hodnotách dnes nie je možné ani vyčíslit'.

b) Nemenej vážnym problémom sa stala skutočnosť nekontrolovaného a neregulovaného sťahovania sa Cigánov do Košíc z vidieka. Národné výbory pri prihlasovaní sa na trvalý a prechodný pobyt nedostatočne skúmali odôvodnenosť žiadostí cigánskych občanov. Negatívny vplyv zohrala aj tá skutočnosť, že namiesto toho, aby schátralé domky či chatrče po Cigánoch presťahovaných do centrálnej mestskej zóny zbúrali, bolo im povolené tieto odpredať práve cigánskym rodinám z vidieka.

c) Ďalší príliv zaostalých cigánskych rodín z vidieka do Košíc zapríčinili aj podniky a to tým, že väčšinou sledovali svoje vlastné záujmy. Ešte i dnes sa stáva, že desať i viacčlennej cigánskej rodine sú schopní dať garzónku či jednoizbový byt. Košice sú sídlom väčšiny podnikov a organizácií, ktoré majú svoje závody aj na vidieku, no podnikové byty majú iba v Košiciach, kam sťahujú svojich zamestnancov (VSŽ, ČSD, ZŤS,³¹² Inžinierske stavby, Hutné stavby). Z okresu Košice-vidiek veľké množstvo Cigánov pracuje v košických závodoch. Z toho plynie, že skôr či neskôr sa tieto rodiny presťahujú do Košíc, pretože im závod na dedine pridelit' byt nemôže.

d) V etape budovania Košíc formou sídlisk sme v Košiciach zaznamenali nežiaduce výmeny bytov aj za prispenia ObNV a to tak, že cigánska rodina namiesto toho, aby sa dostala na sídlisko, vyhovela necigánskej rodine z centrálnej mestskej zóny a svoj nový byt na sídlisku prepustila za byt v centrálnej mestskej zóne. Takého výmeny sa bežne uskutočňovali v celom tzv. Starom meste.

e) Ako sa už v správe uvádza, len 39 cigánskych rodín býva v družstevných bytoch. V minulosti, no i teraz, by sa javila nutnosť viac využívať túto formu už aj z toho dôvodu, že ak cigánska rodina za byt zaplatí, prípadne sa zaviazá v organizácii odpracovať určitý počet rokov, je tu väčší predpoklad, že tento byt si bude vážiť. Ďalšia výhoda by bola v tom, že takúto cigánsku rodinu by uznávali aj ostatné rodiny. Pravda, prvý problém bude asi v tom, že nájomníci z družstevných bytov neradi príjmu cigánsku rodinu medzi seba. Práve tu by mali zohrať svoju kladnú úlohu podniky, ktoré majú svoje stabilizačné byty, z ktorých by časť mali poskytnúť vyspelým cigánskym rodinám.

³¹² Východoslovenské železiarne, Československé dráhy, Závody ťažkého strojárstva.

f) V rámci územia mesta sa ukazuje a skúsenosti to potvrdzujú, že nie je možné riešiť bytový problém Cigánov len rozptylom. Zaostalá časť cigánskeho obyvateľstva v podstate do rozptylu nepatrí, dokonca ani tá časť, ktorá sa javí prispôsobeniu schopná, no nemá dostatok úsilia samostatne pozdvihnúť svoju úroveň. Takáto rodina sa od cudzí spoločnosti a klesne ešte na nižšiu úroveň ako bola a to aj z toho dôvodu, že nie je ďalej vedená a usmerňovaná. Rozptylom nie je možné rozmiestňovať ani z toho dôvodu, že v rámci mesta existujú také lokality, kde by zaostalé cigánske obyvateľstvo nemalo vôbec byť (v centrálnej mestskej zóne, pri parkoch a nemocniciach), vychádzajúc z ich mentality a sociability.

g) Malý dôraz sa doposiaľ kládol na diferencovaný prístup k cigánskym rodinám. Je potrebné pri ich bytových problémoch rozlíšiť Cigánov:

1) plne prispôsobených, rovnocenných občanov;

2) rozvoja schopných so záujmom o život človeka v socialistickom duchu;

3) pasívnych, zaostalých a arogantných, ktorí nie sú schopní sa prispôbiť socialistickému spôsobu života.

Práve u tejto tretej časti cigánskeho obyvateľstva bude potrebné vykonať ich sústredenie, pravda nie v komfortných bytoch, ale v jednoduchých, im prispôsobených. V takomto sústredení potom vyvinúť intenzívne komplexné pôsobenie na ich výchovu a prevýchovu.

h) Vytvorením sústredenia cigánskych rodín na Luníku IX sa vyriešil bytový problém cigánskych rodín, ktoré sa sem nasťahovali zo života nebezpečných a zdraviu škodlivých bytov. Došlo k likvidácii cigánskeho tábora (chatrčí) za Zimným štadiónom, čím sa vytvorili v meste nevyhnutné podmienky pre výstavbu ďalších obytných blokov. Ozdravilo sa životné prostredie v historickom jadre mesta. Vytvoril sa aj predpoklad pre jeho rekonštrukciu. V uvedenom sústredení je možné na zaostalú časť cigánskych rodín účinne a intenzívne v komplexnom pojatí pôsobiť zo strany všetkých zainteresovaných orgánov a ich zložiek.

Jednoznačne sa dá povedať, že po dvoch rokoch existencie Luníka IX sa zlepšila predškolská a školská výchova, zdravotná starostlivosť, celková zamestnanosť i kultúra bývania u ich značnej časti. Toto bolo dosiahnuté aj za podmienok, v ktorých neboli dostatočne využité rezervy, najmä v ľudskom faktore. V súčasnej dobe sa uskutočňuje vystaňovanie 20 neprispôsobených cigánskych rodín do jednotlivých obvodov mesta. To tiež aktívne ovplyvní život cigánskych rodín, ktoré v sídlisku bývať zostanú.

K vyčerpaniu rezerv slúžia opatrenia, ktoré boli prijaté uzneseniami rady ObNV Košice II., NVmK, Vsl. KNV ako aj P-VS KV KSS.³¹³ Tieto štátne a politické orgány pravidelne kontrolujú a vyhodnocujú situáciu na tomto sídlisku.

Sústredenie Cigánov na Luníku IX prinieslo na území mesta Košíc zlepšenie, a to nielen v bytových otázkach cigánskych obyvateľov.

i) Ďalšie riešenie bývania cigánskych obyvateľov v Košiciach sa bude uskutočňovať v zmysle pripravovanej urbanistickej štúdie výstavby bytov pre cigánskych obyvateľov, na ktorej toho času pracujú Odbor ÚPaSP³¹⁴ NVmK a ÚPaSP Vsl. KNV.

³¹³ Predsedníctvo Východoslovenského krajského výboru KSS.

³¹⁴ Odbor územného plánovania a stavebného poriadku.

Zdroje

Archívne pramene

AMK – Archív mesta Košice
Magistrát mesta Košíc 1923 – 1938
Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939 – 1945
Národný výbor mesta Košíc 1945 – 1948
Jednotný národný výbor mesta Košíc 1949 – 1954
Národný front 1945 – 1989
Obvodný národný výbor Košice II. 1977 – 1978
Mestský národný výbor mesta Košíc 1954 – 1990
Archív ÚHA – Archív Útvaru hlavného architekta mesta Košice
OAPVB – Osobný archív profesorky Viery Bačovej³¹⁵
ŠAvK – Štátny archív v Košiciach
Východoslovenský krajský národný výbor. Organizačný odbor, Komisia pre riešenie otázok občanov cigánskeho pôvodu 1960 – 1969
Východoslovenský krajský národný výbor. Plenárne zasadania a rada KNV 1971 – 1990
Východoslovenský krajský národný výbor. Sekretariát predsedu 1960 – 1969
Východoslovenský krajský národný výbor. Zvláštne oddelenie 1971 – 1969
SNA – Slovenský národný archív v Bratislave
Krajinský úrad v Bratislave 1928 – 1939. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach 1936 – 1938
Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR 1969 – 1992

Tlač

Domino Fórum 1997, 1997
Korzár 2003
Košický večer 1992, 1995, 1996, 1997
Mestské noviny 1992
Moment 1999
Pravda 1990, 1995, 1997, 1998, 1999
Slovenský východ 1991
Sme na východe 1998
Večer 1981

³¹⁵ Osobný archív profesorky Viery Bačovej je pracovné označenie pre súbor písomností, publikácií a dokumentácie z výskumu rómskej rodiny vykonávanom v Spoločenskovednom ústave SAV v rokoch 1986 – 1993. Tento súbor profesorka Viera Bačová zapožičala Ondrejovi Ficerimu po dobu trvania projektu a po jeho ukončení bude pravdepodobne uložený do Ústredného archívu SAV – osobného fondu Viery Bačovej.

Štampach, František. Cikáni v Československé republice. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929. 50 s.

Ulč, Otto. Gypsies in Czechoslovakia: a case of unfinished integration. In *Eastern European Politics and Societies* 2, č. 2, 1988, s. 306 – 332.

Uzatvorenie a rekultivácia skládky odpadov Myslava. Košice: Mesto Košice, 2013. S. Uhrínová. Sprístupnené 10. 3. 2019. Online: http://www.daff.gov.au/__data/assets/pdf_file/0014/152105/aaws_stocktake_livestock_prod.pdf.

Vermeersch, Peter. Between Europeanisation and discrimination: the Roma as a special focus of EU policy. In N. Sigona – R. Zetter (eds.). *Romani mobilities in Europe: multidisciplinary perspectives*. Oxford: University of Oxford. 2010, s. 226 – 236.

Vincze, Enikó – Rat, Cristina. Spatialization and racialization of social exclusion: the social and cultural formation of 'gypsy ghettos' in Romania in a European context. In *Sociologica* 58, č. 2, 2013, s. 5 – 22.

Výrost, Jozef. How do we see each other: ethnic stereotypes of Slovak population and the question of their stability over time. In *Ethnic relations in Slovakia at the beginning of the 21st century*. Eds. Ďurkiovská, Mária – Šutaj, Štefan – Regináčová, Nikola. Košice: Šafárik University in Košice, 2020, s. 7 – 26. ISBN 978-80-8152-893-4.

Wacquant, Loïc. A Janus-faced institution of ethnoracial closure: a sociological specification of the ghetto. In *The ghetto: contemporary global issues and controversies*. Eds. Hutchison, Ray – Haynes, Bruce D. Routledge, 2012, s. 1-31. ISBN 978-0813345031. <https://doi.org/10.4324/9780429496516-1>.

Wacquant, Loïc. Ghettos and anti-ghettos: an anatomy of the new urban poverty. In *Thesis Eleven* 94, č. 1, 2008, s. 113 – 118. <https://doi.org/10.1177/0725513608093280>.

Wacquant, Loïc. *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press, 2008. 360 s. ISBN 978-0-745-63125-7.

Zupková, Eva. Rómovia v Košiciach po vzniku ČSR (analýza evidencia z roku 1924). In *ČeskoSlovenská historická ročenka*. Ed. Gonec, Vladimír. Brno; Bratislava: Česko-slovenská komisia historikov, 2007, s. 141 – 148. ISBN 978-80-210-4497-5.

